

ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร

A STUDY OF VIPASSANA PRACTICE

IN CETANĀKARANĪYASUTTA

แม่ชีนวพร ทองศรีเพชร

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร

แม่ชีนวพร ทองศรีเพชร

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of Vipassana Practice in Cetanākaraṇīyasutta

Maechee Nawaporn Thongsripetch

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง "ศึกษการเจริญวิปัสสนากาวนาในเจตนากณียสูตร" เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนากาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระราชรัตน์มณี, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญศรี ญาณวุฑฒโฒ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล

ชื่อผู้วิจัย

(แม่ชีนวพร ทองศรีเพชร)

ชื่อสารนิพนธ์	: ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร
ผู้วิจัย	: แม่ชีนวพร ทองศรีเพชร
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์	: รศ. ดร.เวทย์ บรรณกรกุล, ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ปรัชญา), ศษ.ม. (ประชากรศึกษา), พธ.ด. (บาลีพุทธศาสตร์)
วันเสร็จสมบูรณ์	: ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมในเจตนากรณียสูตร และเพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น ตรวจสอบโดยอาจารย์ที่ปรึกษา ปรับปรุงแก้ไขเรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา จากการศึกษาพบว่า

เจตนากรณียสูตรเป็นพระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยเจตนา หมายความว่า ธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย โดยไม่ต้องตั้งความปรารถนาให้เกิดขึ้น เช่น เมื่อศีลบริสุทธิ์ ความไม่เดือดร้อนใจจึงเกิดขึ้น พระสังคีติกาจารย์จัดไว้ในพระสูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต อาเนสังสวารค พระสูตรนี้มีเนื้อหาที่แสดงหลักธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่ ศีล อวิปปฏิสาร ปราโมทย์ ปิติ กายปัสสัทธิ สุข สมာธิ ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาวีระกะ และวิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้เป็นเหตุให้ธรรมทั้งหลายบริบูรณ์ เพื่อถึงความสิ้นทุกข์หลุดพ้นจากวิภวัญญะ ๓ คือ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์

จากการศึกษาหลักการเจริญวิปัสสนาในเจตนากรณียสูตร พบว่ามี ๒ ส่วน ได้แก่ ส่วนแรก ที่จัดเป็นสมณะ ในพระสูตรนี้แสดงเรื่อง ศีล อวิปปฏิสาร ปราโมทย์ ปิติ กายปัสสัทธิ สุข และสมาธิ เมื่อกล่าวถึงวิปฏิบัติในพระสูตรนี้ ผู้วิจัยสังเคราะห์ได้ว่าเป็นพระสูตรที่แสดงเรื่องสี่ลानุสสติกรรมฐาน ซึ่งส่งผลให้เกิดสมาธิระดับอุปะจารสมาธิ ซึ่งองค์ธรรมดังกล่าวนี้แสดงถึงแนวทางการปฏิบัติแบบสมณะ ในส่วนที่สองพบว่า พระสูตรได้แสดงยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาวีระกะ และวิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาโดยอาศัยการพิจารณาอารมณ์วิปัสสนากรรมฐาน คือ รูปนามที่เกิดจากการพิจารณาองค์ธรรมสมาธิ เห็นรูปนามตามความเป็นจริงโดยความเป็นพระไตรลักษณ์จนเข้าสู่ความพ้นทุกข์ หลักการดังกล่าวนี้สามารถยืนยันได้ว่าเป็นพระสูตร ที่แสดงแนวทางการเจริญวิปัสสนาแบบสมถยานิก คือ การเจริญสมณะก่อนการเจริญวิปัสสนา โดยพบว่าวิธีการปฏิบัติที่เริ่มต้นด้วยสี่ลानุสสติกรรมฐานจนถึงการบรรลุธรรม มีพระอริยบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระอุตติยะ พระปัญจสีลสมาทานิยะ และพระจิตตคุดตะ เป็นต้น

Research Paper Title : A Study of Vipassana Practice in Cetanākaraṇīyasutta
Researcher : Maechee Nawaporn Thongsripetch
Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)
Research Paper Supervisor
: Assoc. Prof. Dr.Wate Bunnakornkul, Pali IX, B.A.
(Philosophy), M.Ed. (Population Education), Ph.D. (Pali
Buddhist Studies)
Date of Completion : February 25, 2019

Abstract

This research paper aims at the following objectives, to study the content and dhamma principle in Cetanākaraṇīyasutta and to study the Vipassanā practice in Cetanākaraṇīyasutta. This was a documentary research by studying and collecting data from primary sources which were Theravada Tipiṭaka, commentaries, and other related texts such as Visuddhimagga, etc. The research has been validated by the supervisor, then corrected, edited, and composed in descriptive style. From the study, it was found that;

Cetanākaraṇīyasutta concerns about the Kamma or actions with no volition which happens naturally when the conditions are there without any wish for the results in return, for example when the precepts are in action, there arises freedom from guilts. Sanghītigācariya systematized this discourse in Suttantapitaka, Aṅguttaranikāya, Dasakanipāto, Ānisamsavagga. This Sutta's contents involve with ten Dhamma principles, Sīla, Avippatisāra, Pāmojja, Pīti, Passaddhi, Sukha, Samādhī, Yathābhūtañāṇadassana, Nibbidāvirāga, and Vimuttiñāṇadassana. These dhammas are the causes for the completion of all dhammas and for the cessation of suffering freeing from the triple round; Kilesa-vaṭṭa, Kamma-vaṭṭa and Vipāka-vaṭṭa.

From the study of Vipassanā practice in Cetanākaraṇīya Sutta, the researcher found 2 parts; first is the part of Samatha or tranquillity. in this Sutta it consisted of Sīla, Avippatisāra, Pāmojja, Pīti, Passaddhi, Sukha, and Samādhī. For the method in practicing, in this Sutta, it was Sīlānussati meditation resulting in the proximate stage of meditation of Upacārasamādhī which seen as Samatha's way of practice, second part is that the discourse expounded Yathābhūtañāṇadassana, Nibbidāvirāga, and Vimuttiñāṇadassana, which was a process of an wisdom development by contemplating on the object of Vipassanā meditation, Nama-rupa caused by the concentration of dhamma factors, understanding the truth of the matter and mind which falls under the Three Characteristics until liberating from the suffering. This principle was the Vipassanā practice through way of Samathayānika which started with Sīlānussati contemplation until attaining the enlightenment found in Theravada Buddhist scripture seen an example as Venerable Uttiya, Venerable Pancasilasamadaniya and Venerable Cittagutta, etc.

กิตติกรรมประกาศ

ขอน้อมกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ, ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ. ๙, M.A, Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม อย่างสูงยิ่ง เนื่องด้วยพระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้โอกาสในด้านการศึกษาศรีปริยัติและด้านการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๗ เดือน ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ได้ศึกษาในหลักสูตรนี้จึงได้รับประโยชน์ตน ประโยชน์ท่าน และ ประโยชน์สังคม ซึ่งผลที่ได้รับจะแจ้งประจักษ์แก่จิตของผู้ศึกษาเอง และงานวิปัสสนาภาวนายังแพร่หลายไปทั่วประเทศไทยและต่างประเทศอีกด้วย

ขอน้อมกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระราชสิทธิอาจารย์ วิ. (ทองใบ ปภสฺสโร) ประธานสงฆ์วัดนาหลวง จังหวัดอุดรธานี พระภิกษุวิปัสสนาจารย์ วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี) อาจารย์ผู้สอนวิปัสสนากรรมฐาน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม ธรรมโมลี จังหวัดนครราชสีมา และคณะพระวิปัสสนาจารย์ Mahasi Sasana Yeiktha Meditation Centre ย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์ ร่วมการปฏิบัติ ๗ เดือน

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาจากคณะครูอาจารย์ ขอน้อมกราบขอบพระคุณพระมหาสมปूरณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. ผู้ช่วยรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา พระมหาโกมล กมล, ผศ. รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมมโสภโณ ผู้อำนวยการวิทยาเขต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ พร้อมทั้งคณาจารย์ทุกท่าน ที่ให้ความรู้ด้านวิชาการ ตลอดถึงคำแนะนำในการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ผู้ประสานงานที่ช่วยดำเนินการเรื่องเอกสาร การตรวจสอบคุณภาพ แจ้งกำหนดการ ระเบียบการ และการสัมมนาวิชาการต่าง ๆ ตลอดจนช่วยอำนวยความสะดวกทุกด้านในวิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ขอขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ผู้วิจัยขอน้อมบูชาด้วยจิตอันบริสุทธิ์ดีแล้ว แต่พระรัตนตรัย บุพพการี ครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ผู้มีพระคุณ และผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ขอให้ท่านเจริญในธรรมตามรอยแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีโอกาสได้สร้างเหตุปัจจัยที่ถูกต้อง มุ่งตรงต่อมรรค ผล นิพพาน และได้บรรลุธรรมในเวลาไม่ช้าไม่นาน ด้วยเหตุปัจจัยที่สร้างไว้ดีแล้วนั้น ๆ ด้วยเทอญ

แม่ชีนวพร ทองศรีเพชร

๒๐ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ซ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๐
บทที่ ๒ เนื้อหาและหลักธรรมในเจตนารณียสูตร	๑๑
๒.๑ โครงสร้างเนื้อหาของเจตนารณียสูตร	๑๑
๒.๑.๑ โครงสร้างของเจตนารณียสูตร	๑๑
๒.๑.๒ เนื้อหาของเจตนารณียสูตร	๑๒
๒.๒ หลักธรรมในเจตนารณียสูตร	๑๕
๒.๒.๑ คีล	๑๕
๒.๒.๒ อวิปปฏิสาร	๒๓
๒.๒.๓ ปราโมทย์	๒๖
๒.๒.๔ ปีติ	๒๗
๒.๒.๕ กายปัสสัทธิ	๓๐
๒.๒.๖ สุข	๓๑

๒.๒.๗	สมาธิ	๓๓
๒.๒.๘	ยถาภูตญาณทัสสนะ	๓๕
๒.๒.๙	นิพพิทาวีระกะ	๓๖
๒.๒.๑๐	วิมุตติญาณทัสสนะ	๓๘
๒.๓	สรุปหัวข้อหลักธรรมในเจตนากรณียสูตร	๓๙
บทที่ ๓	การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร	๔๐
๓.๑	ความหมายของการเจริญวิปัสสนา	๔๐
๓.๑.๑	การเจริญวิปัสสนา	๔๐
๓.๑.๒	การเจริญวิปัสสนาแบบสมถยานิก	๔๑
๓.๑.๓	การเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก	๔๙
๓.๒	กระบวนการเจริญวิปัสสนาของเจตนากรณียสูตร	๖๑
๓.๒.๑	การเจริญวิปัสสนาเริ่มด้วยสี่อานุสสติ	๖๓
๓.๒.๒	การเจริญวิปัสสนาที่สอดคล้องกับไตรสิกขา	๖๗
๓.๒.๓	การเจริญวิปัสสนาที่สอดคล้องกับวิสุทธิ ๗	๖๘
๓.๒.๔	การเจริญวิปัสสนาที่สอดคล้องกับวิปัสสนาญาณ ๑๖	๖๙
๓.๒.๕	การเจริญวิปัสสนาที่สอดคล้องกับปฏิจจสมุปบาท	๗๑
๓.๓	การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร	๗๒
๓.๓.๑	การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร	๗๒
๓.๓.๒	อานิสงส์ที่ปรากฏในเจตนากรณียสูตร	๗๔
๓.๔	สรุปการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร	๘๒
บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๔
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๘๔
๔.๑.๑	เนื้อหาและหลักธรรมในเจตนากรณียสูตร	๘๔
๔.๑.๒	การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร	๘๕
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๗
๔.๒.๑	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๘๗
๔.๒.๒	ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	๘๗

บรรณานุกรม
ภาคผนวก
ประวัติผู้วิจัย

๖

๘๘

๙๑

๑๐๐

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๓.๑ แสดงวิถีจิตของขั้นตอนในการเข้าวสี ๕	๔๗
ตารางที่ ๓.๒ แสดงความสอดคล้องของหลักธรรมในเจตนากรณียกับวิสุทธิ ๗	๖๑
ตารางที่ ๓.๓ แสดงศีลที่มีโทษและศีลที่พ้นไปจากโทษ	๖๕
ตารางที่ ๓.๔ แสดงความสอดคล้องของหลักธรรมต่าง ๆ กับเจตนากรณียสูตร	๗๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ ส่วนพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ ส่วนคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๗

การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุเลข/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒/๓., อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๔. หมายถึง อังคุตตรนิกาย ทสกนิปาตปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๒๔ ข้อ ๒ หน้า ๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐, อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ภาษาไทย เล่ม ๒๔ ข้อ ๒ หน้า ๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/หน้า เช่น อง.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๒/๔๔๐. หมายถึง อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ทสกนิบาตอรรถกถา ภาษาไทย เล่ม ๓ ข้อ ๒ หน้า ๔๔๐ อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๗ ตามลำดับดังนี้

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

		พระวินัยปิฎก			
เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
๔-๕	วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)	
		พระสุตตันตปิฎก			
เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
๙	ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
	ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป็นณาสกั	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นณาสกั	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริป็นณาสกั	(ภาษาไทย)
๑๘	สั.สหา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สหายนวรรค	(ภาษาไทย)

๑๙	ส.ม. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สัพพตตนิทาย	มหาวารวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิทาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ทุก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิทาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคตตรนิทาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิทาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิทาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	องคตตรนิทาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิทาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิทาย	ขุททกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิทาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิทาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิทาย	ติกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
๒๘	ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิทาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป. (บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิทาย	ปฎิสมภิทามคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิทาย	ปฎิสมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา	
๓๔	อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๖	อภิ.ธ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธาทุกถา	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
เนตฺติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิทาย เนตติอรรถกถา	(ภาษาไทย)
มิลินท. (ไทย)	=	มิลินทปัญหาปกรณ์	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.ม.อ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ป.อ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ปริวารวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.สี.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สํ.ม.อ. (ไทย)	=	สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี ทสกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก.อ. (ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี เอกาทสกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย สัทธรรมปกาสินี ปฏิสัมภีทามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.สง.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก รัมมสังคณี อัญญาสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.ปณจ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปัญจปกรณอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐด้วยพระองค์เอง คือ อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ^๑ ซึ่งเป็นคำสอนเรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และหนทางดับทุกข์ ซึ่งเป็นความจริงที่ทำให้ผู้ดำเนินตามเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ และเป็นทางสายกลาง เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าโดยย่อ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือไตรสิกขา จัดเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักสำคัญของการปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ความดับทุกข์ ที่เป็นไปตามลำดับของธรรมทั้งหลาย รวมถึงธรรมที่ปรากฏในเจตนาคณีสสูตร

พุทธวจนะทั้งหมดอันเป็นคำสอนจากพระโอษฐ์ แม้เพียงบทเดียวก็รวมเข้าในอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นคำสอนเรื่องทุกข์ โดยหนทางดับทุกข์จะดำเนินไปตามหลักศีล สมาธิ และปัญญา เป็นกระบวนการธรรมแห่งเหตุปัจจัยที่ธรรมทั้งหลายย่อมทำให้ธรรมทั้งหลายบริบูรณ์ตามลำดับ มีพระพุทธดำรัสที่ปรากฏแนวปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาอยู่หลายพระสูตร โดยจุดเริ่มต้นของกระบวนการธรรมมีความแตกต่างกันบ้าง ได้แก่ เริ่มจากศีล เริ่มจากวินัย เริ่มจากโยนิโสมนสิการ เริ่มจากศรัทธา เป็นต้น จากนั้นสภาวะธรรมจะดำเนินไปสู่สมาธิและปัญญา จนเข้าสู่ความพ้นทุกข์เป็นที่สุด ซึ่งกระบวนการธรรมทั้งหมดย่อมยังลงสู่อริยสัจ ๔ ดังคัมภีร์เนตติอรรถกถาว่า “**ยสฺมา ภควโต วจันฺ เอกคาถามตฺตมปิ สจฺจวินิมุตฺตํ นตฺถิ**”^๒ พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแม้มีเพียงคาถาเดียว ก็ไม่พ้นจากสัจจะ”

แนวทางแห่งการดับทุกข์หรือความสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งปวง ที่เป็นทางให้ถึงอสังขตธรรม ได้แก่ สมณะและวิปัสสนา^๓ โดยกระบวนการแห่งการพัฒนาปัญญาให้รู้แจ้งตามความเป็นจริง เรียกว่า

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑-๒๒.

^๒ ตตถ ยสฺมา ภควโต วจันฺ เอกคาถามตฺตมปิ สจฺจวินิมุตฺตํ นตฺถิ, ตสฺมา ปทสฺส อตฺถํ ทสฺเสตฺถ จตุสฺส อริยสจฺจเจสฺสติ วุตฺตํ. ตูรายละเอียดยใน เนตติ.อ. (ไทย) ๑/๑๘/๔๘, พระคัมภีร์สาราถิกวงศ์ แปลและอธิบาย, **เนตติอรรถกถา**, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีไอโอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๑.

^๓ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๗/๔๔๙.

วิปัสสนาภาวนา มี ๒ ประการ ได้แก่ สมถยานิก และ วิปัสสนายานิก ซึ่งการอบรมปัญญาเพื่อความพ้นทุกข์นั้นต้องดำเนินไปบนทางเดียว ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ทั้งหลาย^๔ โดยสภาวะธรรมจะเกิดขึ้นตามหลักแห่งศีล สมาธิ และปัญญา ดังพระพุทธดำรัสถึงกุศลศีล^๕ ว่าเพียงเพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม มีความเพียร สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และ โทมนัสในโลกเสีย^๖ จัดเป็นศีลที่ยิ่ง เรียกว่า **อธิศีล** เมื่อพิจารณาสติปัฏฐาน ๔ จะเห็นความเร่าร้อนกาย จิตหดหู่ ฟุ้งซ่าน เป็นต้น ให้ตั้งจิตเหล่านั้นเป็นนิมิตพิจารณาความเลื่อมใสที่เกิดขึ้น จะทำให้เกิดปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข รู้ชัดในจิต ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีสติภายใน^๗ มีสมาธิตั้งมั่นเป็นกลาง จัดเป็นสมาธิที่ยิ่ง เรียกว่า **อธิจิต** เมื่อมีสมาธิเฝ้าดูร่างกายใจตามความเป็นจริง เกิดปัญญาเห็นแจ้งรูปนามล้วนเกิดมาแต่เหตุปัจจัย เห็นความเกิดดับ เปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ย่อมเบื่อหน่ายคลายกำหนดในรูปนาม เมื่อจิตที่มีญาณปัญญาแก่กล้า ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ จัดเป็นปัญญาที่ยิ่ง เรียกว่า **อธิปัญญา**^๘

พระพุทธดำรัสที่ปรากฏในพระสูตรทั้งหลายเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ มีจำนวนมาก ซึ่งหัวข้อธรรมเดียวกัน จะปรากฏการแสดงหลักธรรมแต่ละพระสูตรไว้แตกต่างกัน เพราะการแสดงหลักธรรมเพียงนัยเดียวนั้น ผู้ฟังไม่สามารถเข้าใจได้เหมือนกันทุกคน ดังนั้นหลักธรรมจึงมีความแตกต่างกันตามลักษณะจริตของบุคคล รวมทั้งเหตุปัจจัยที่สะสมมาของแต่ละบุคคล หลักธรรมที่เป็นหนทางสู่ความดับทุกข์ หรือทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ หลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นพุทธมรรคา หมายถึง พระธรรมเทศนาพระที่ผู้มีภาคตรัสเอาไว้มาก เพราะพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องการปฏิบัติ เป็นคำสอนที่มุ่งผลไปการประพฤติปฏิบัติให้เกิด ศีล สมาธิ ปัญญา ละกิเลส หมดทุกข์ ซึ่งศีลเปรียบเหมือนผืนดินเป็นที่รองรับทำให้คุณธรรมต่าง ๆ งอกงามขึ้นมาได้ เมื่อจิตที่มีศีลธรรมะฝ่ายดีจะงอกงามขึ้นเอง จิตที่ฝึกแล้วจะไม่ถูกอภิชฌา และ โทมนัสครอบงำ จึงตั้งมั่นเป็นกลาง มีสมาธิเห็นรูปนามตามที่เป็นจริง ก็เกิดปัญญา จิตที่ปัญญาอบรมแล้วจะพ้นจากอาสวะทั้งหลายโดยชอบ^๙ เป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมเพื่อความพ้นทุกข์สู่พระนิพพาน ดังพระดำรัสในเจตนากรณียสูตรว่า “อิติ โข ภิกขเว ธมมา ธมเม อภิสนฺเทนฺติ ธมมา ธมเม ปริปุเรนฺติ อปารา ปารี คมนายาติ ฯ”^{๑๐}

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๕ ศีลที่เป็นกุศล ในที่นี้หมายถึง ปาริสุทธศีล ๔, ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๘๗-๓๘๘/๓๔๓.

^๖ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๖๙/๑๘๘.

^๗ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๖.

^๘ ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^๙ สุภีร์ ทุมทอง, **แผนที่ภาวนา**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พรีเมียมดี พับลิชซิง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๑-๑๗๖.

^{๑๐} อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒/๔.

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายย่อมหลังไหลไปสู่ธรรมทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายย่อมให้ธรรมทั้งหลาย บริบูรณ์ เพื่อออกจากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้น อย่างนี้แล”

เจตนานกรณียสูตร ว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ มีหลักธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่ ศีล อวิปปฏิสาร ปราโมทย์ ปีติ กายปัสสัทธิ สุข สมภาติ ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาวิราคะ และวิมุตติญาณทัสสนะ^{๑๑} ซึ่งเป็นการแสดงถึงการกระทำที่ไม่ต้องขวนขวาย หรือจัดแจง เมื่อบุคคลทำกรรมดีแล้ว ผลดีย่อมเกิดขึ้นแก่เขาเป็นธรรมดา โดยไม่ต้องตั้งความปรารถนา และอาณิสสรแห่งการปฏิบัติที่เริ่มจากศีลที่เป็นกุศलय่อมทำอรรถผลให้บริบูรณ์^{๑๒} เป็นไปตามหลักของธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือ การประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม ซึ่งเป็นกระบวนการแห่งความดับทุกข์ ดังนั้นจากความเป็นมาและความสำคัญนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมในเจตนานกรณียสูตร เป็นอย่างไร การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนานกรณียสูตรเป็นอย่างไร และเพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่ต้องศึกษาวิปัสสนาภาวนาได้มีเข้าใจยิ่งในปริยัติและปฏิบัติ อันจะเป็นประโยชน์แก่อกุลแก่พระพุทธศาสนา สืบไป

๑.๒ คำถามวิจัย

- ๑.๒.๑ เนื้อหาและหลักธรรมในเจตนานกรณียสูตรเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนานกรณียสูตรเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมในเจตนานกรณียสูตร
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนานกรณียสูตร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาถึงเนื้อหาและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนานกรณียสูตร ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเสส หนังสือ เอกสารตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

^{๑๑} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๓.

^{๑๒} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๓.

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในด้านเนื้อหาการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะเนื้อหาและหลักการในเจตนากรณีสูตรที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐานและไตรสิกขา ศึกษาเนื้อหาที่ว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องกระทำด้วยความตั้งใจ โดยเริ่มจากศีลที่เป็นกุศलय่อมทำอรรถผลให้บริบูรณ์โดยลำดับ และหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณีสูตร โดยศึกษาข้อมูลตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๗ แล้วนำมาสรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ในขอบเขตด้านการศึกษา การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะเนื้อหาและหลักการที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา ศึกษาเนื้อหาว่าด้วยการกระทำที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ โดยเริ่มจากศีลที่เป็นกุศलय่อมทำอรรถผลให้บริบูรณ์โดยลำดับ และหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณีสูตรเท่านั้น ตามหลักคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์อรรถกถาปกรณ์วิเสสอื่น ๆ หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการและรายงานการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาสรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ เจตนากรณีสูตร หมายถึง พระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ เมื่อบุคคลทำกรรมดีแล้ว ผลดีย่อมเกิดขึ้นเอง โดยไม่ต้องตั้งความปรารถนาว่าให้ผลนั้นเกิดขึ้นแก่ตน เป็นกฎธรรมดาที่ผลแห่งการรักษาศีล ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้มีศีล และ ย่อมส่งผลต่อ ๆ ไป โดยเริ่มจากศีลที่เป็นกุศलय่อมทำอรรถผลให้บริบูรณ์โดยลำดับ มี ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) ศีล (๒) อวิปปฏิสาร (๓) ปราโมทย์ (๔) ปีติ (๕) กายปัสสัทธิ (๖) สุข (๗) สมาธิ (๘) ยถาภูตญาณทัสสนะ (๙) นิพพิทาวีระคะ และ (๑๐) วิมุตติญาณทัสสนะ พระสูตรนี้ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๔ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๖ อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต อานิสังสวรรค

๑.๕.๒ การเจริญวิปัสสนา หมายถึง การอบรมปัญญาให้รู้แจ้งตามความเป็นจริงของรูปนาม เห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา และเป็นการใช้สมาธิเป็นบาทฐานในการฝึกอบรมปัญญา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาทบทวนเอกสารและงานการวิจัยดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยได้นำมาเป็นกรอบการวิจัยบางส่วน เช่น กรอบแนวความคิดเรื่องเจตนากรณียสูตร พบว่ายังไม่มีวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเรื่องนี้โดยตรง ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูลที่เป็นหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเสส เป็นลำดับ และ จากเอกสารที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ศึกษาค้นคว้าแล้วเผยแพร่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๖.๑ คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองราชสมบัติ ๕๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ ๕ รอบ ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙

๒. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๗

๓. ปกรณวิเสส คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ รจนา ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๑ - ๒ ตรวจชำระโดยสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ แปลและอธิบายโดยพระคันธสาราภิงค์ โครงการแปลคัมภีร์พุทธศาสน์ จัดพิมพ์เป็นบรรณาการเนื่องในโอกาสกตัญญูตานุสรณ์ ครบมรณกาล ๓ ปี พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต พุทธศักราช ๒๕๕๘

๑.๖.๒ ตำราวิชาการและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑. พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “วิปัสสนานัย เล่ม ๑” ว่า เจตนาชื่อว่า คีล เจตนาเป็นความตั้งใจที่จะกำหนดรู้สภาวะธรรมในปัจจุบัน เจตนาจะเกิดขึ้นในทุก ๆ ขณะที่เจริญภาวนา ถ้าเกิดแก่บุคคลทั่วไปผู้ไม่ได้สำรวมอินทรีย์ก็จะทำให้เกิดจิตอกุศล แต่ถ้าเจตนาเกิดในนักปฏิบัติที่มีศรัทธา ฉันทะ และ วิริยะแก่กล้า จะทำให้มีความตั้งใจเจริญภาวนาเป็นอย่างดี ดังนั้นเจตนาจึงทำให้กุศลตั้งมั่นและเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๑๓} ส่วนจิตของนักปฏิบัติที่ตั้งใจมากเกินไปด้วยอำนาจแห่งโลภะ จิตย่อมตกไปสู่ความฟุ้งซ่าน ทำให้ไม่ก้าวหน้า ความฟุ้งซ่านทำให้สติไม่ต่อเนื่องในปัจจุบันอารมณ์ ความพยายามเกินพอดี จึงเป็นอุปสรรคประการหนึ่งของสมาธิ ดังนั้นการกำหนดรู้ตามสมควร ไม่ตั้งจนเกินไป ส่งผลให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิได้อย่างรวดเร็ว^{๑๔}

^{๑๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิงค์ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๘.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

๒. พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณิตตาภังค์ ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “รู้แจ้งในชาตินี้” ว่า การมีองค์ฌานทั้ง ๕ นั้น ก็ยังไม่เพียงพอที่จะเป็นผู้บรรลุวิปัสสนาฌานที่ ๑ ได้ เพราะจิตจะต้องมี ปัญญา รู้แจ้งธรรมะ ได้แก่ ต้องรู้เห็นว่ารูปนามเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน เช่นนี้จึงจะเป็นจิตที่เข้าถึง วิปัสสนาฌานที่ ๑ แล้ว ต่อมาจิตของผู้ปฏิบัติที่ประกอบด้วยองค์ฌานทั้ง ๕ จะมีสติมั่นคงขึ้น สามารถกำหนดรู้อารมณ์ได้เท่าทันปัจจุบันและต่อเนื่องมากขึ้น ปีติ สุข และกายปัสสัทธิอย่างแรงกล้าอาจเกิดขึ้นได้ ทำให้ผู้ปฏิบัติบางคนถึงเห็นถึงความมหัศจรรย์ของการปฏิบัติ และรู้สึกรู้สีกว่าตน กำหนดได้แม่นยำ หรือเหมือนตัวเบาลอยอยู่ในอากาศ ผู้ปฏิบัติพึงระวังอาการเหล่านี้ เพราะเป็นการ ยึดติดกับอารมณ์เข้าแล้ว^{๑๕}

๓. พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจารย์ ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี” ว่า อารมณ์กรรมฐานมี ๒ อย่าง คือ อารมณ์ และ อารัมมณิก (ผู้รู้ อารมณ์) โดยอารมณ์ของวิปัสสนา ได้แก่ เตภูมกสังขารธรรม คือ รูป นาม ที่เกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓ ส่วน อารัมมณิก (ผู้รู้อารมณ์) คือ ความพยายามที่เกิดขึ้นในครั้งหลัง ๆ นี้ มีความพยายามที่เกิดขึ้นแล้ว ในขณะก่อน ๆ เป็นระยะสลับต่อกันเป็นที่ตั้ง ฉะนั้นความพยายามครั้งก่อน ๆ นั้น ชื่อว่า อารัมมณิก อุปมาทั้งสองอย่าง คือ อารัมมณธรรม เหมือนตัวละคร ส่วนอารัมมณิกธรรม เหมือนผู้ดูละคร^{๑๖}

๔. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “พุทธธรรมฉบับปรับปรุง และขยายความ” ว่า ได้รวบรวมแสดงการดับทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุพบาทนิโรธวาร ซึ่งเป็นกระบวนการ ธรรมแห่งกุศลธรรมแบบต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อเนื่องกันไปตามลำดับ จนถึงความหลุดพ้น ตามที่ เนติปกรณ์อ้างพุทธพจน์ กิमतถียสูตร ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักธรรมในเจตนากรณียสูตรว่า เป็นปฏิจจสมุพบาทฝ่ายโลกกุศลตระแนวดับทุกข์ เริ่มด้วยกุศลศีล และอวิปปฏิสสาร กระบวนการนี้ยก การประพฤติปฏิบัติเป็นตัวเด่น เมื่อมีกุศลศีลยอมไม่เดือดร้อนใจ จึงเชื่อมั่นในความดีที่ประพฤติ อัน เป็นลักษณะของศรัทธาที่ทำให้จิตใจเชื่อมั่นผ่องใส จึงเป็นปัจจัยให้เกิดปราโมทย์ ต่อจากนั้นองค์ ธรรมต่าง ๆ มารับช่วงส่งต่อกัน เกิดแก่ผู้ปฏิบัติมรรคจนถึงการบรรลุธรรม ถือได้ว่าเป็นตัวอย่าง สำคัญของการนำเอาองค์มรรคไปใช้ในระบบการปฏิบัติที่แท้จริง^{๑๗}

^{๑๕} พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระปณิตตาภังค์, **รู้แจ้งในชาตินี้**, ตรวจสอบและปรับปรุงฉบับแปลโดย พระครูปลัดประจาก สิริวัฒนโธ และ พระสว่าง ดิกขวิโร, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๑.

^{๑๖} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจารย์, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพยวิสุทธิ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๕๑๗-๕๑๙.

๕. นายสุภีร์ ทุมทอง ได้อธิบายไว้ในหนังสือ “แผนที่ภาวนา” ว่า หลักไตรสิกขาเป็น พหุธรรมมีกถา หมายถึง พระธรรมเทศนาที่ผู้มีภาคตรัสเอาไว้มาก เพราะพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องการ ปฏิบัติ เป็นคำสอนที่มุ่งผลไปการปฏิบัติ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อเป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ให้เกิด ศีล สมาธิ ปัญญา ละกิเลส หมดทุกข์ ซึ่งศีลเปรียบเหมือนผืนแผ่นดิน เป็นที่รองรับทำให้ คุณธรรมต่าง ๆ งอกงามขึ้นมาได้ เมื่อจิตมีศีล ธรรมะฝ่ายดีจะงอกงามขึ้นมาเอง จิตที่มีศีลและฝึกแล้ว จะไม่ถูกอกุศลและโทมนัสครอบงำ จิตใจมีความตั้งมั่นเป็นกลาง มีสมาธิเฝ้ารู้เฝ้าดูกายใจตามความ เป็นจริง ก็จะไม่เกิดปัญญา จิตที่ปัญญาอบรมแล้ว จะพ้นจากอาสวะทั้งหลายโดยชอบ ผู้หลุดพ้นด้วย ปัญญาที่อบรมแล้ว^{๑๘}

๑.๖.๓ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. พระครูวิบูลเจติยาภิรม (ทวี ปสนโน) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาแนวทางการเจริญ อินทรีย์สังวรศีลในการเจริญวิปัสสนาภาวนา” พบว่า การเจริญอินทรีย์สังวรศีลขั้นต้น คือ การฝึกให้มีสติเพื่อคอยควบคุมจิตใจ ควบคุมความรู้สึก ป้องกันไม่ให้บาปอกุศลธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น เมื่อเกิด การรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้ถูกชักจูงไปในทางที่ถูกกิเลสครอบงำ ซึ่งหากขาด อินทรีย์สังวรจะเกิดความยินดีในอารมณ์ ที่น่าพอใจ เกิดความยินร้ายในอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ อันจะ นำความทุกข์มาให้แก่ตนและบุคคลอื่น ส่วนการเจริญอินทรีย์สังวรศีลขั้นสูงนั้น เป็นสิ่งเดียวกันกับ การเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ กล่าวคืออินทรีย์สังวรเป็นการแสดงถึงการที่จิตมี สติคอยกำกับ ส่วนสติปัฏฐาน ๔ เน้นถึงวิธีการในการฝึกสติตั้งแต่ขั้นต้นอย่างง่าย ๆ จนถึงขั้น ละเอียดยที่สุดจนสามารถรู้แจ้งอริยสัจได้^{๑๙}

๒. พระครูสาครธรรมวิมล (นิยม อนามโย) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสอดคล้องระหว่าง ศีลกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ความสอดคล้องระหว่างศีลกับการ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น ต้องอาศัยศีลเป็นพื้นฐาน คือจตุปาริสุทธิศีล ๔ ได้แก่ (๑) การปฏิบัติ ปาฏิโมกขสังวรศีล คือสำรวมระวังด้วยสติ ด้วยปัญญา ด้วยความเพียรในสิกขาบทนั้น ๆ ให้บริสุทธิ์ (๒) การปฏิบัติอินทรีย์สังวรศีล คือความสำรวมอินทรีย์ ๖ (๓) การปฏิบัติอาชีวาปาริสุทธิศีล ความบริสุทธิ์ แห่งการดำรงชีวิต (๔) การปฏิบัติปัจฉยสันนิสสิตศีล การพิจารณาโดยอุบายอันถ่วงถ่วงถูกต้อง ไม่ให้เกิด

^{๑๘} สุภีร์ ทุมทอง, แผนที่ภาวนา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พรีเมียมดี พับลิชชิง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๑-๑๗๖.

^{๑๙} พระครูวิบูลเจติยาภิรม (ทวี ปสนโน), “ศึกษาแนวทางการเจริญอินทรีย์สังวรศีลในการเจริญ วิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

ความโลภ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ได้แก่ ศิลในอริยมรรคมีองค์ ๘ คือไตรสิกขา ศิล สมาธิ ปัญญา นับว่ามีส่วนสำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณตามลำดับ^{๒๐}

๓. พระสมุห์วัลลภ วลฺลโภ (เจสสระ) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาสารูปมสูตร” พบว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาสารูปมสูตร ว่าผู้ที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา จะต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศิล สมาธิ และปัญญา เพื่อบรรลุไปสู่เป้าหมายแห่งความพ้นทุกข์ คือ วิมุตติ เป็นความหลุดพ้นที่จะไม่กลับมากำเริบอีก ได้เข้าถึงแก่นแห่งพรหมจรรย์ เปรียบเหมือนบุคคลที่เข้าไปในป่าเพื่อต้องการแก่นไม้ และได้แก่นไม้มาทำประโยชน์สมความปรารถนา^{๒๑}

๔. พระมหาทรงกลด กุสลจิตโต (พาวงษ์) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทฺตยสูตร” พบว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมเพียงข้อเดียวโดยนัยต่าง ๆ นับด้วยร้อยนัยหรือพันนัย เพราะเหตุที่การแสดงหัวข้อธรรมโดยนัยอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมไม่อาจทำให้ผู้ฟังทุกคนเข้าใจเหมือนกันได้ พระพุทธองค์จึงทรงพิจารณาพื้นฐานของแต่ละบุคคล แล้วแสดงธรรมตามความเหมาะสม เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจ ดังนั้น หัวข้อธรรมเดียวกัน เมื่อทรงแสดงแก่ต่างบุคคลในสถานที่ต่าง ๆ ย่อมแสดงโดยนัยต่าง ๆ กัน พระสูตรที่ทรงแสดงอริยสังขาร ๔ ประการ จึงมีอยู่มากมายนัก และนัยแห่งการแสดงอริยสังขารก็มีอยู่หลากหลายเช่นกัน^{๒๒}

๕. พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า การพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ การทำให้ปัญญาเห็นแจ้งโดยประการต่าง ๆ เพื่อให้รู้เท่าทันรูปนาม และเห็นพระไตรลักษณ์ตามความเป็นจริงละเอียดขึ้นตามลำดับจนกระทั่งคลายความยึดมั่นถือมั่น ไม่หลงมกมาย เป็นการขจัดสาเหตุแห่งทุกข์ ผู้ปฏิบัติธรรมต้องใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อความรู้แจ้งอริยสังขาร ๔ เพื่อทำความสิ้น

^{๒๐} พระครูสาครธรรมวิมล (นิยม อนุชานโย), “ศึกษาความสอดคล้องระหว่างศิลกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๒๑} พระสมุห์วัลลภ วลฺลโภ (เจสสระ), “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาสารูปมสูตร”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

^{๒๒} พระมหาทรงกลด กุสลจิตโต (พาวงษ์), “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทฺตยสูตร”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

ไปแห่งกองทัพทั้งปวง มัชฌิมาปฏิปทาได้ชื่อว่า อริยมรรค คือ หนทางปฏิบัติของพระอริยบุคคล ที่จะยังบุคคลผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้สามารถไปสู่เป้าหมายอันสูงสุด คือ พระนิพพาน^{๒๓}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ไม่มีงานวิจัยที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่เป็นกระบวนการครบทุกขั้น ที่ว่าด้วยการกระทำที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ โดยเริ่มจากศีลที่เป็นกุศloy่อมทำอรรถผลให้บริบูรณ์โดยตรง พบแต่รายงานการวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับบางส่วนเท่านั้น ซึ่งก็เพียงพอต่อการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้อาศัยหลักการแนวคิด เพื่อเป็นฐานในการศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนารณียสูตร ตามหลักสติปัญญา และ ไตรสิกขาสืบต่อไป

๑.๗. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมในเจตนารณียสูตรที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาในงานวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและหลักธรรมที่ปรากฏในพระสูตร คือ ว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ โดยเริ่มจากศีลที่เป็นกุศloy่อมทำอรรถผลให้บริบูรณ์โดยลำดับ ได้แก่ ศีล อวิปปฏิสาร ปราโมทย์ ปีติ กายปัสสัทธิ สุข สมามิ ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาวีระกะ และ วิมุตติญาณทัสสนะ โดยกล่าวถึงลักษณะของหลักธรรมย่อยสอดคล้องกับหลักธรรมใหญ่ เป็นเหตุและปัจจัยที่ซึ่งกันว่ามี ความเกี่ยวโยงกันอย่างไรกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา แล้วนำมาสรุปบรรยายเชิงพรรณนา ดังนี้

๑.๗.๑ เก็บรวบรวมข้อมูลที่ใช้ประกอบการวิจัย ซึ่งได้แก่ เอกสารที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย โดยรวบรวมจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยแยกเป็นประเภท ดังนี้

๑. ศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย อรรถกถา และ ปกรณวิเสสรวมทั้งเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ เนื้อหาและหลักธรรมที่ปรากฏในเจตนารณียสูตร ที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา

๒. รวบรวมข้อมูลจาก งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และ สารนิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งส่วนที่เป็นคำอธิบายจากหนังสือ เอกสารฉบับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลที่เป็นในส่วนของเนื้อหาและหลักธรรมในเจตนารณียสูตร ที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา

^{๒๓} พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด), “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

๑.๗.๓ ศึกษารูปแบบองค์ความรู้ของการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนกรณียสูตร

๑.๗.๔ นำเสนอผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาและหลักธรรมในเจตนกรณียสูตร
ที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยการ เรียบเรียง และ บรรยายเชิงพรรณนา

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบเนื้อหาและหลักธรรมในเจตนกรณียสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนกรณียสูตร

บทที่ ๒

เนื้อหาและหลักธรรมในเจตนารณียสูตร

คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทที่รวบรวมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความดับทุกข์ เมื่อว่าโดยหลักธรรม ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือว่าโดยย่อ คือ ไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา ที่เป็นกระบวนการแห่งการดับทุกข์ โดยอานิสงส์จะเกิดขึ้นตามลำดับแห่งธรรม เรียกว่า หลักธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือ การประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม และเป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ออกจากวัฏฏ์ ๓ ไปสู่พระนิพพาน ซึ่งหลักไตรสิกขามีปรากฏอยู่หลายแห่งในพระไตรปิฎก รวมถึงเจตนารณียสูตร กำหนดประเด็นศึกษาดังนี้

๒.๑ โครงสร้างเนื้อหาของเจตนารณียสูตร

๒.๒ หลักธรรมในเจตนารณียสูตร

๒.๓ สรุปหัวข้อหลักธรรมในเจตนารณียสูตร

๒.๑ โครงสร้างเนื้อหาของเจตนารณียสูตร

๒.๑.๑ โครงสร้างของเจตนารณียสูตร

เจตนารณียสูตร ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๔ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๖ อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต อานิสังสวรรค เป็นพระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำความตั้งใจ^๑ ซึ่งในอานิสังสวรรค เป็นวรรคว่าด้วยอานิสงส์ ซึ่งนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ - ๕ ซึ่งวรรคนี้จะมี ๑๐ พระสูตร ได้แก่

๑. กิมีตถียสูตร	ว่าด้วยคำถามเกี่ยวกับผลแห่งศีล
๒. เจตนารณียสูตร	ว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำความตั้งใจ
๓. ปฐมอุปนิสสูตร	ว่าด้วยธรรมมีเหตุให้ถูกขจัด สูตรที่ ๑
๔. ทุติยอุปนิสสูตร	ว่าด้วยธรรมมีเหตุให้ถูกขจัด สูตรที่ ๒
๕. ตติยอุปนิสสูตร	ว่าด้วยธรรมมีเหตุให้ถูกขจัด สูตรที่ ๓
๖. สมาธิสูตร	ว่าด้วยการได้สมาธิของภิกษุ

^๑ อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๓.

๗. สาริปุตตสูตร	ว่าด้วยพระสาริปุตตตอบปัญหาพระอานนท์
๘. ฌานสูตร	ว่าด้วยภิกษุผู้มีฌาน
๙. สันตวิโมกขสูตร	ว่าด้วยสันตวิโมกข์
๑๐. วิชาสูตร	ว่าด้วยวิชา

เจตนากรณียสูตร เป็นพระสูตรในลำดับที่ ๒ ในอานิสังสวรค ว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำ ด้วยความตั้งใจ มีหลักธรรม ๑๐ ข้อ ได้แก่ (๑) ศีล (๒) อวิปปฏิสาร (๓) ปราโมทย์ (๔) ปีติ (๕) กายปัสสัทธิ (๖) สุข (๗) สมာธิ (๘) ยถาภูตญาณทัสสนะ (๙) นิพพิทาวีระคะ และ (๑๐) วิมุตติญาณทัสสนะ^๒ เนื้อหา แสดงแบบนิทานวจนะ ไม่ปรากฏสถานที่และบุคคล เป็นการตรัสตามอัธยาศัยของพระพุทธองค์^๓

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๔ อังคุตตรนิกาย เป็นการจัดพระสูตรรวมเข้าเป็นหมวด ๆ นั้น เจตนากรณียสูตร มีปรากฏอยู่ ๒ แห่ง คือ ทสกนิบาต แสดงหลักธรรม ๑๐ ข้อ และเอกาทสกนิบาต แสดงหลักธรรม ๑๑ ข้อ โดยทั้งสองแห่ง มีเนื้อความอย่างเดียวกัน เพียงแต่ทสกนิบาต ได้รวม นิพพิทาและวีระคะ เป็นข้อเดียวกัน ส่วนเอกาทสกนิบาตแยกออกเป็นคนละข้อ^๔ ดังนั้นผู้ศึกษาจะ นำเสนอเจตนากรณียสูตร ตามนัยแห่งทสกนิบาต

๒.๑.๒ เนื้อหาของเจตนากรณียสูตร

เนื้อหาของพระสูตรในส่วนที่เป็นพระบาลี และภาษาไทย ได้แสดงถึงความสอดคล้องของ ข้ออรรถข้อธรรมและคำแปลของ เจตนากรณียสูตร^๕ มีดังนี้

สีลวโต ภิกขเว สีลสมปนฺนสฺส น เจตนาย กรณียิ^๖ อวิปปฏิสารโ มะ อุปฺปชฺชตฺติ ฌมฺมตา
 เอสา^๗ ภิกขเว, ยํ สีลวโต สีลสมปนฺนสฺส อวิปปฏิสารโ อุปฺปชฺชติ. อวิปปฏิสาริสฺส ภิกขเว
 น เจตนาย กรณียิ ปามุชฺชํ เม อุปฺปชฺชตฺติ ฌมฺมตา เอสา ภิกขเว, ยํ อวิปปฏิสาริสฺส ปามุชฺชํ
 อุปฺปชฺชติ. ปมฺทิตสฺส ภิกขเว น เจตนาย กรณียิ ปีติ เม อุปฺปชฺชตฺติ ฌมฺมตา เอสา ภิกขเว,
 ยํ ปมฺทิตสฺส ปีติ อุปฺปชฺชติ. ปีติมนสฺส ภิกขเว น เจตนาย กรณียิ กาโย เม ปสฺสมภฺตฺติ ฌมฺมตา
 เอสา ภิกขเว, ยํ ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมภฺติ. ปสฺสททฺกายสฺส ภิกขเว น เจตนาย กรณียิ สุขํ

^๒ อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๓.

^๓ ที.สี.อ. (ไทย) ๕/๘๐.

^๔ อัง.เอกาทสก.อ. (ไทย) ๓/๑-๖/๕๓๐.

^๕ อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒/๒-๓.

^๖ คำว่า น เจตนาย กรณียิ (ไม่ต้องตั้งใจ) ได้แก่ ไม่ต้องคิด กำหนด จดจำ กระทำ, อัง.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๒/๔๔๐.

^๗ คำว่า ฌมฺมตา เอสา (นี้เป็นธรรมตา) ได้แก่ นี้เป็นสภาวะธรรม เป็นการกำหนดเหตุ, อัง.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๒/๔๔๐.

เวทียามีติ ธรรมตา เอสา ภิกขเว, ยัม ปสสททกาโย สุขัม เวทียติ. สุขิโน ภิกขเว น เจตนาย กรณียัม จิตตัม เม สมาธิยตุติ ธรรมตา เอสา ภิกขเว, ยัม สุขิโน จิตตัม สมาธิยติ. สมาहितสส ภิกขเว น เจตนาย กรณียัม ยถาภูตัม ชานามิ ปสสามิติ ธรรมตา เอสา ภิกขเว, ยัม สมาหิตโต ยถาภูตัม ชานาติ ปสสตี. ยถาภูตัม ภิกขเว ชานโต ปสสโต น เจตนาย กรณียัม นิพพิณฑามิ วิรัชชามิติ ธรรมตา เอสา ภิกขเว, ยัม ยถาภูตัม ชานัม ปสส นิพพิณฑติ วิรัชชติ. นิพพิณฑสส ภิกขเว วิรัตตสสน น เจตนาย กรณียัม วิมุตติญาณทสสนัม สจฉิกโรมีติ ธรรมตา เอสา ภิกขเว, ยัม นิพพิณโน วิรัตโต วิมุตติญาณทสสนัม สจฉิกโรติ.

อิติ โข ภิกขเว นิพพิทาวีราโค วิมุตติญาณทสสนตโถ วิมุตติญาณทสสนานิสส์โส, ยถาภูตญาณทสสนัม นิพพิทาวีราคตถัม นิพพิทาวีราคานิสส์สั, สมาธิ ยถาภูตญาณทสสนตโถ ยถาภูตญาณทสสนานิสส์โส, สุขัม สมาธตถัม สมาธานิสส์สั, ปสสททอิ สุขตถา สุขานิสส์สา, ปิติ ปสสททตถา ปสสททธานิสส์สา, ปามุชชัม ปิตตถัม ปิตานิสส์สั, อวิปปฎิสสาโร ปามุชชตโถ ปามุชชชานิสส์โส, กุสลานิ สीलานิ อวิปปฎิสสารตถานิ อวิปปฎิสสารานิสส์सानิ อิติ โข ภิกขเว ธรรมา ธรรมเม อภิสนแทนติ^{๘๘} ธรรมา ธรรมเม ปริปุเรนติ^{๘๙} อปารา ปารัม คมนายาติ.^{๙๐} ทุตติยัม

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ไม่ต้องตั้งใจว่า "ขออวิปปฎิสสารจงเกิดขึ้นแก่เรา" การที่อวิปปฎิสสารเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลนี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้มีอวิปปฎิสสารไม่ต้องตั้งใจว่า "ขอปราโมทย์จงเกิดขึ้นแก่เรา" การที่ปราโมทย์เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีอวิปปฎิสสารนี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้มีปราโมทย์ไม่ต้องตั้งใจว่า "ขอปิติจงเกิดขึ้นแก่เรา" การที่ปิติเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีปราโมทย์นี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้มีใจประกอบด้วยปิติไม่ต้องตั้งใจว่า "ขอกายของเราจงสงบ" การที่บุคคลผู้มีใจประกอบด้วยปิติมีกายสงบนี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้มีกายสงบไม่ต้องตั้งใจว่า "ขอเราจงเสวยสุข" การที่บุคคลผู้มีกายสงบเสวยสุขนี้ เป็นธรรมดา

^{๘๘} คำว่า อภิสนแทนติ (หลังไหล) ได้แก่ เป็นไป, อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๒/๔๔๑.

^{๘๙} คำว่า ปริปุเรนติ ได้แก่ ย่อมทำให้บริบูรณ์, อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๒/๔๔๑.

^{๙๐} คำว่า อปารา ปารัม คมนาย (เพื่อออกจากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้น) ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การไปยังฝั่งโน้นคือ พระนิพพาน จากวัฏฏะคือภูมิ ๓ ที่เป็นฝั่งนี้, อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๒/๔๔๑.

บุคคลผู้มีสุขไม่ต้องตั้งใจว่า "ขอจิตของเราจงเป็นสมาธิ" การที่บุคคลผู้มีสุขมีจิตเป็นสมาธินี้เป็นธรรมดา

บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิไม่ต้องตั้งใจว่า "ขอเราจงรู้เห็นตามความเป็นจริง"^{๑๑} การที่บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิรู้เห็นตามความเป็นจริงนี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้รู้เห็นตามความเป็นจริงไม่ต้องตั้งใจว่า "ขอเราจงเบื่อหน่าย"^{๑๒} คลายกำหนด"^{๑๓}" การที่บุคคลผู้รู้เห็นตามความเป็นจริงเบื่อหน่ายคลายกำหนดนี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้เบื่อหน่ายคลายกำหนดไม่ต้องตั้งใจว่า "ขอเราจงทำให้แจ้งวิมุตติญาณทัสสนะ"^{๑๔} การที่บุคคลผู้เบื่อหน่ายคลายกำหนดทำให้แจ้งวิมุตติญาณทัสสนะนี้ เป็นธรรมดา

นิพพิทาและวิราคะมีวิมุตติญาณทัสสนะเป็นผล มีวิมุตติญาณทัสสนะเป็นอนิสงส์ ยถาภูตญาณทัสสนะมีนิพพิทาและวิราคะเป็นผล มีนิพพิทาและวิราคะเป็นอนิสงส์ สมาธิมียถาภูตญาณทัสสนะเป็นผล มียถาภูตญาณทัสสนะเป็นอนิสงส์ สุขมีสมาธิเป็นผล มีสมาธิเป็นอนิสงส์ ปัสสัทธิมีสุขเป็นผล มีสุขเป็นอนิสงส์ ปีติมีปัสสัทธิเป็นผล มีปัสสัทธิเป็นอนิสงส์ ปราโมทย์มีปีติเป็นผล มีปีติเป็นอนิสงส์ อวิปปฏิสารมีปราโมทย์เป็นผล มีปราโมทย์เป็นอนิสงส์ ศีลที่เป็นกุศลมีอวิปปฏิสารเป็นผล มีอวิปปฏิสารเป็นอนิสงส์

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายย่อมหลั่งไหลไปสู่ธรรมทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายย่อมให้ธรรมทั้งหลายบริบูรณ์ เพื่อออกจากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้น^{๑๕} อย่างนี้แล ^{๑๖}

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ปราภุขุข้อความในเจตนากรณียสูตรตวัณณา^{๑๗} พรรณนาพระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ บัณจิตพิงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า **ไม่ต้องตั้งใจ** (น เจตนากรณีย) ได้แก่ ไม่ต้องคิด กำหนด จดจำ กระทำ คำว่า **นี้เป็นธรรมดา** (ธมมตา เอสา) ได้แก่ **นี้เป็นสภาวะธรรม** คือนี่เป็นการกำหนดเหตุ คำว่า **หลั่งไหล** (อภิสนฺเทนฺติ) ได้แก่ **เป็นไป** คำว่า **ยอมให้บริบูรณ์** (ปริปุเรนฺติ) ได้แก่ **ยอมทำให้บริบูรณ์** คำว่า **เพื่อออกจาก**

^{๑๑} วิปัสสนาอย่างอ่อน ชื่อว่ายถาภูตญาณทัสสนะ, อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๔๐.

^{๑๒} วิปัสสนาอย่างแรงกล้า ชื่อว่านิพพิทา, อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๔๐.

^{๑๓} มรรค ชื่อว่าวิราคะ, อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๔๐.

^{๑๔} อรหัตตผล ชื่อว่าวิมุตติ ปัจจเวกขณญาณ ชื่อว่าญาณทัสสนะ, อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๔๐.

^{๑๕} ฝั่งโน้น คือพระนิพพาน จากวัฏฏะคือภูมิ ๓ ที่เป็นฝั่งนี้, อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๒/๔๔๑.

^{๑๖} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๓-๔.

^{๑๗} อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๒/๔๔๐-๔๔๑.

ฝั่งนี้ฝั่งโน้น (อปารา ปารี คมนาย) ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การไปยังฝั่งโน้นคือ พระนิพพาน จากวัฏฏะคือภูมิ ๓ ที่เป็นฝั่งนี้

จากการศึกษาเนื้อหาของเจตนากรณียสูตร พบว่าเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ หมายความว่า เมื่อบุคคลทำกรรมดีแล้ว ผลดีย่อมเกิดขึ้นแก่เขาเอง โดยไม่ต้องตั้งความปรารถนาว่าให้ผลนั้น ๆ จงเกิดขึ้นแก่ตน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เป็นกฎธรรมดาที่ผลแห่งการรักษาศีลย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้มีศีล และผลแห่งศีลย่อมส่งผลต่อ ๆ ไป ซึ่งพระธรรมสังคหาคจารย์ได้เรียบเรียงตอนต้นแห่งพระสูตรแสดงอานิสงส์ของธรรมซึ่งเป็นเหตุและผลซึ่งกันและกันไปตามลำดับ โดยแสดงธรรมเป็นคู่ ๆ จากเหตุไปหาผล รวม ๙ คู่ และได้มีการสรุปเป็นคู่จากผลกลับมาหาเหตุ ส่วนตอนท้ายของพระสูตรกล่าวถึงผลแห่งธรรมทั้งหลายย่อมหลั่งไหลไปสู่ธรรมทั้งหลาย เพื่อการออกจากวัฏฏะ ๓ ไปสู่พระนิพพาน ^{๑๘}

๒.๒ หลักธรรมในเจตนากรณียสูตร

จากการศึกษาเจตนากรณียสูตรพบว่าเป็นพระสูตรที่แสดงเรื่องศีล อวิปปฏิสาร ปราโมทย์ ปีติ กายปัสสัทธิ สุข สมานิ ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาวีราคะ และวิมุตติญาณทัสสนะ ผู้วิจัยจึงแสดงนิยามความหมายหลักธรรมตามลำดับ ดังนี้

๒.๒.๑ ศีล

ข้อความบาลีในเจตนากรณียสูตรว่า “สีลวโต ภิกขเว สีลสมปนฺนสฺส น เจตนาเย กรณียี ฯลฯ มีความหมายว่า บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลไม่ต้องตั้งใจว่า ขออวิปปฏิสารจงเกิดขึ้นแก่เรา ฯลฯ”^{๑๙} ข้อความดังกล่าวนี้แสดงเรื่องศีล ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย อานิสงส์ และประเภทของศีล มีดังนี้

๒.๒.๑.๑ ความหมายของศีล

ศีล หมายถึง การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย^{๒๐} เป็นศีลอันไม่มีโทษ^{๒๑} เป็นข้อปฏิบัติที่ควบคุมกายและวาจาให้ถูกต้องดีงาม เป็นความบริสุทธิ์ทางกายวาจาและอาชีพ คำว่า ศีล ใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายของ อธิศีลสิกขา หรือศีลอันยิ่ง และเป็นเครื่องหนุนนำให้ออกจากวัฏฏะ

^{๑๘} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๑๕.

^{๑๙} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๓.

^{๒๐} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๖๒.

^{๒๑} อ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๔๐.

ศีล องค์ธรรมได้แก่ วิรติเจตสิก ๓ คือ สัมมาวาจาเจตสิก สัมมากัมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก และธรรมทั้งหลาย ๕๐ มีผัสสะ เป็นต้น ที่สัมปยุตต์ด้วยเจตนา^{๒๒}

ที่ชื่อว่าศีล ๔ อย่าง ได้แก่ เจตนา เจตสิก สारรวม และการไม่ล่วงละเมิด^{๒๓} มีดังนี้

๑. เจตนาชื่อว่าศีล ได้แก่ เจตนาของบุคคลผู้งดเว้นจากบาปธรรม หรือเจตนาของบุคคลผู้กำลังบำเพ็ญวัตรปฏิบัติอยู่ เจตนาชื่อว่า ศีล เจตนาเป็นความตั้งใจที่จะกำหนดรู้สภาวะธรรมในปัจจุบัน เจตนาจะเกิดขึ้นในทุก ๆ ขณะที่เกิดเจตนา ถ้าเกิดแก่บุคคลทั่วไปผู้ไม่ได้สำรวมอินทรีย์ก็จะทำให้เกิดจิตอกุศล แต่ถ้าเจตนาเกิดในผู้ปฏิบัติที่มีศรัทธา ฉันทะ และ วิริยะแก่กล้า จะทำให้มีความตั้งใจเจริญภาวนาเป็นอย่างดี ดังนั้นเจตนาจึงทำให้กุศลตั้งมั่นและเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป ส่วนจิตของผู้ปฏิบัติที่ตั้งใจมากเกินไป ด้วยอำนาจแห่งโลภะ จิตย่อมตกไปสู่ความฟุ้งซ่าน ทำให้ไม่ก้าวหน้า ความฟุ้งซ่านทำให้สติไม่ต่อเนื่องในปัจจุบันอารมณ์ ความพยายามเกินพอดี จึงเป็นอุปสรรคประการหนึ่งของสมาธิ ดังนั้นการกำหนดรู้ตามสมควร ไม่ตั้งจนเกินไป ส่งผลให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งเจตนาเป็นเจตสิกที่ประกอบด้วยจิตทุก ๆ ดวง อยู่ในสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

๒. เจตสิกชื่อว่าศีล ได้แก่ วิรติเจตสิก ของบุคคลผู้งดเว้นบาปธรรม คือ กุศลธรรม ได้แก่ ความไม่โลภ ความไม่พยาบาท ความเห็นชอบ

๓. ความสำรวมชื่อว่าศีล หรือสังวร ๕ อย่าง ได้แก่

๑) ปาฏิโมกขสังวร	คือ สำรวมในปาฏิโมกข์
๒) สติสังวร	คือ สำรวมด้วยสติ
๓) ญาณสังวร	คือ สำรวมด้วยญาณ
๔) ขันติสังวร	คือ สำรวมด้วยขันติ
๕) วิริยสังวร	คือ สำรวมด้วยความเพียร

๔. ความไม่ล่วงละเมิดชื่อว่าศีล หรืออวิตติกมศีล ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดทางกาย และวาจาของผู้สมาทานศีลแล้ว

๒.๒.๑.๒ อานิสงส์ของศีล

อานิสงส์ของศีลมีปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกหลายแห่ง ดังนี้

^{๒๒} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๗๐๔/๖๑๕-๖๑๖.

^{๒๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภินังค์, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๘, ๑๑๔-๑๑๕.

๑. เจตนากรณียุทธแสดงถึง อานิสงส์ของศีล คือ อวิปฏิบัติสาร (ความไม่ร้อนใจ)^{๒๔} เพราะเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ความเป็นผู้ไม่เก้อเขิน ความไม่เดือนร้อน^{๒๕}

๒. อานิสงส์แห่งผู้มีศีลสมบัติ ๕ ประการ^{๒๖} ได้แก่

๑) ได้โภคทรัพย์อันมาก มีความไม่ประมาทเป็นเหตุ

๒) กิตติศัพท์อันดีงามย่อมขจรไป

๓) เข้าไปยังบริษัทใด ๆ ย่อมแก้วักล้าไม่เก้อเขิน

๔) ย่อมไม่หลงลืมสติตาย

๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๓. อานิสงส์ของศีล ที่ปรากฏในสีลวิมังสาชกาค^{๒๗} ได้แก่

๑) ศีลเป็นสิ่งดีงาม เป็นสิ่งยอดเยี่ยมในโลก แม้นาคที่พิษร้ายแรงยังไม่เบียดเบียนใคร เพราะสำนึกว่าตนเป็นผู้มีศีล

๒) ศีลเป็นสิ่งปลอดภัยในโลก เป็นผู้ประพฤตชอบปฏิบัติของพระอริยะ

๓) ผู้มีศีลเป็นที่รักของหมู่ญาติ รุ่งเรืองในหมู่มิตร หลังจากตายแล้วไปสู่สุคติ

๔. อานิสงส์ของศีล ที่ปรากฏในสีลวเถรคาถา^{๒๘} ได้แก่

๑) ความสุข ๓ อย่าง ได้แก่ สรรเสริญ ความปลื้มใจ ตายแล้วไปสวรรค์

๒) ผู้สำรวจมมีมิตรมาก

๓) ผู้มีศีลได้รับการยกย่องชมเชย

๔) ศีลเป็นบ่อเกิดแห่งความดีทั้งหลาย และเป็นประธานของธรรมทั้งปวง

๕) สังวรศีลเป็นเครื่องกั้นทุจริต จิตราเริง หยั่งลงนิพพาน

๖) ศีลเป็นกำลัง เป็นอาวุธชั้นเยี่ยม เป็นอารมณ์อันประเสริฐ เป็นเกราะบัง

๗) ศีลเป็นสะพาน มีกลิ่นหอม เป็นเครื่องลูบไล้อันประเสริฐ เป็นเหตุแห่งชื่อเสียง

๘) ศีลเป็นกำลังที่ดีเลิศ เป็นเสบียงเดินทางดีเยี่ยม เป็นพาหนะไปได้ทั่วทิศ

๙) ผู้ตั้งมั่นดีในศีล ได้รับชื่อเสียงโลก ตายแล้วสุขในสวรรค์ ได้รับโสมนัสในทุกที่

๑๐) ศีลเป็นเลิศในโลก ผู้สูงสุดในหมู่มนุษย์เทวดา มีชัยชนะเพราะศีลและปัญญา

^{๒๔} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๓-๔.

^{๒๕} อจ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๔๐.

^{๒๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๕/๙๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๖/๓๐๕.

^{๒๗} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๘-๑๒๐/๑๔๗.

^{๒๘} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๐๙-๖๑๙/๔๔๕.

วิเสสลักษณะของกุศลศีล^{๒๙} แสดงไว้ ๒ ส่วน คือ

๑. ลักษณะที่จตุกะของศีล ได้แก่
 - ๑) มีการเป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งปวง เป็นลักษณะ
 - ๒) มีการทำลายความเป็นทุศีล เป็นกิจ
 - ๓) มีความบริสุทธิ์แห่งกายและวาจา เป็นผล
 - ๔) มีหิริโอตตปปะ เป็นเหตุใกล้
๒. ปฏิเชปธรรมของศีล ได้แก่
 - ๑) ธรรมที่ถูกประหามันโดยศีลกุศล ได้แก่ โทสะที่เกี่ยวข้องด้วยการประทุษร้าย
 - ๒) ธรรมที่ได้จากศีลกุศลให้เกิดขึ้นนั้น ได้แก่ อโทสะ คือ ความไม่ประทุษร้าย
 - ๓) ธรรมที่ศีลกุศลทำให้เกิดขึ้น ได้แก่ มรรคเบื้องต่ำ ๓ ผลเบื้องต่ำ ๓

๒.๒.๑.๓ ประเภทของศีล

๑. ศีลในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค มี ๓ คือ กุศลศีล อกุศลศีล และอัปยาคตศีล^{๓๐} หมายถึง ความปกติของสัตว์ทั้งหลายในโลก หรือความประพฤติทางกายวาจาของเหล่าสัตว์ ที่มีจิตเจตสิก ของบุคคลที่เป็นไปในจิต ๓ ได้แก่

- ๑) กุศลศีล คือ ความประพฤติเป็นไปของบุคคลนั้นด้วย กุศลจิต
- ๒) อกุศลศีล คือ ความประพฤติเป็นไปของบุคคลนั้นด้วย อกุศลจิต
- ๓) อัปยาคตศีล คือ ศีลของพระอรหันต์ เป็นการกระทำทางกายวาจาที่อาศัย

กิริยาจิต และวิบากจิตของพระอรหันต์ (เป็นอัปยาคตจิต)

สรุป เนื้อหาส่วนใหญ่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา รวมทั้งปกรณ์วิเสส จะอธิบายความที่เป็นไปตามนัยแห่ง “กุศลศีล”

๒. พุทธประสงค์เกี่ยวกับศีลที่เป็นกุศล ว่าศีลที่เป็นกุศลเพียงเพื่อเจริญสติปัญญา^{๓๑} เท่านั้น ได้แก่ พิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๓๒} กุศลศีล หมายถึง ปาวิสุทธิศีล^{๓๒} คือ ความประพฤติให้บริสุทธิ์ ได้แก่

^{๒๙} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกะแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิปริยญาธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๕๖.

^{๓๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

^{๓๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๗/๒๔๕-๒๔๖.

^{๓๒} ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๘๗-๓๘๘/๓๙๓.

๑) ปาติโมกขสังวรศีล คือ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ประพฤติเว้นจากข้อห้ามและเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

๒) อินทริยสังวรศีล คือ ความสำรวมในอินทริย์ทั้ง ๖ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำ

๓) อาชีวกปาริสุทธิศีล คือ ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางชอบธรรม

๔) ปัจจยัสสนินิสิตศีล คือ ศีลที่เกี่ยวกับปัจจย ๔ ได้แก่ ปัจจยปัจจเวกขณัม คือ พิจารณาใช้ปัจจยสี่ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ ไม่บริโภคด้วยตัณหา^{๓๓}

ศีลของภิกษุพึงรักษาปาติโมกขสังวรศีล และอาชีวกปาริสุทธิศีลให้บริสุทธิ์ก่อน เพราะถ้าละเมิดจะเป็นอันตรายที่ล่วงข้อบัญญัติของพระพุทธเจ้า เรียกว่า อาณาวิตกมถนตราภัย โดยมีการรักษาปาติโมกขสังวรศีลเป็นประธาน และภิกษุควรหลีกเลี่ยงมิฉะพุกประเภท ได้แก่ ให้ผลไม้ ให้ดอกไม้ ทำนายชะตา เป็นต้น ส่วนอินทริยสังวรศีล และปัจจยัสสนินิสิตศีล หากมีความเพียรรักษาให้หมดจดจะมีผล คือ อวิปปฏิสาร (ความไม่ร้อนใจ) แต่ศีล ๒ อย่างหลังนี้ ถึงแม้ไม่หมดจดก็ไม่เป็นอันตรายสำหรับศีลของคฤหัสถ์ ได้แก่ เบญจศีล นั่นเอง

๓. ศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๓๔} จัดประเภทตามจำนวนข้อศีล แบ่งเป็น ๕ กลุ่ม ดังนี้

๑) ศีลมีอย่างเดียว คือ ศีลนี้สิ้นทั้งมวลด้วยลักษณะ คือ ความปกติของตน

๒) ศีล ๒ อย่าง แบ่งเป็น ๗ หมวด ได้แก่

(๑) จาริตตศีล (ศีลที่เป็นข้อประพฤติ เป็นสิ่งที่ควรทำ) และวาริตตศีล (ศีลที่เป็นข้อห้าม เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ)

(๒) อาภิสมาจาริกศีล (ศีล คือ ข้อประพฤติอันยิ่ง เป็นประโยชน์) และอาทิพรหมจริยศีล (อาชีวกฐมกศีล) (เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์)

(๓) วิรติศีล (ศีลที่งดเว้น มีปาณาติบาต เป็นต้น) และอวิรติศีล (ศีลไม่งดเว้น คุณธรรมที่เหลือ มีเจตนา เป็นต้น)

(๔) นิสสิตศีล (ศีลที่อาศัย ประารถนาว่าเราจักเป็นเทวดาด้วยศีล) และอนิสสิตศีล (ศีลที่ไม่อาศัย เป็นทักขิณว่าเราจักเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยศีล)

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๓-๑๒๔.

^{๓๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๐/๔๗-๕๑.

(๕) กาลปริยัตตศิลป์ (ศิลป์มีกาลเป็นขอบเขต สมာทานมีกำหนดเวลา) และ อาปาดมโกลุภิกศิลป์ (ศิลป์ที่ประพาดตลอดชีพ และดำเนินไปได้)

(๖) สปริยัตตศิลป์ (ศิลป์ที่มีที่สุด ด้วยลาภ ยศ ญาติ อวัยวะ และ ชีวิต) และ อปริยัตตศิลป์ (ศิลป์ที่ไม่มีที่สุด)

(๗) โลกียศิลป์ (ศิลป์ฝ่ายโลกิยะ ประกอบด้วยอาสวะ) และ โลกุตตรศิลป์ (ศิลป์ฝ่ายโลกุตตระ ไม่ประกอบด้วยอาสวะ)

๓) ศิลป์ ๓ อย่าง แบ่งเป็น ๕ หมวด ได้แก่

(๑) หีนศิลป์ (ศิลป์ทรมาน ประพาดด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ หรือวิมังสาชั้นต่ำ) มัชฌิมศิลป์ (ศิลป์ปานกลาง ประพาดด้วยอิทธิบาทธรรมชั้นกลาง) และปณีตศิลป์ (ศิลป์ประณีต ประพาดด้วยอิทธิบาทธรรมชั้นประณีต)

(๒) อัตตาริปปไตยศิลป์ (ศิลป์ที่มีตนเป็นใหญ่ ที่ใคร่สละทิ้งซึ่งไม่สมควรแก่ตน) โลกาธิปปไตยศิลป์ (ศิลป์ที่มีโลกเป็นใหญ่ ที่ใคร่หลีกเลี่ยงคำตำหนิของชาวโลก) และธัมมาธิปปไตยศิลป์ (ศิลป์ที่มีธรรมเป็นใหญ่ ที่ใคร่บูชาความยิ่งใหญ่ของธรรม)

(๓) ปรามัญญศิลป์ (ศิลป์ที่ถูกค้นหาและทิวัญญีครอบงำ) อปรามัญญศิลป์ (ศิลป์ที่ไม่ถูกค้นหาและทิวัญญีครอบงำ) และปฏิปัสสัทธิศิลป์ (ศิลป์ที่ระงับกิเลส)

(๔) วิสุทธศิลป์ (ศิลป์ที่หมดจด ภิกษุไม่ต้องอาบัติ หรือต้องแล้วทำกลับคืนอีก) อวิสุทธศิลป์ (ศิลป์ที่ไม่หมดจด ภิกษุต้องอาบัติ แล้วไม่ได้ทำกลับคืน) และเวมตสิกศิลป์ (ศิลป์ที่มีความเคลือบแคลง ภิกษุผู้สงสัยในวัตถุ อาบัติ อชฌมาจาร)

(๕) เสกขศิลป์ (ศิลป์ของพระเสกขะ ได้แก่ อริยมัคคญาณ ๔ และสามัญผล ๓) อเสกขศิลป์ (ศิลป์ของพระอเสกขะ ที่ประกอบด้วยอรหัตผล) และเนวเสกขานาเสกขศิลป์ (ศิลป์ที่เหลือ ศิลป์ของปุถุชน)

๔) ศิลป์ ๔ อย่าง แบ่งเป็น ๔ หมวด ได้แก่

(๑) หาภากิยศิลป์ (ศิลป์ในฝ่ายเสื่อม คบผู้ทุศีล ไม่เห็นโทษการดำริผิด ไม่รักษาอินทรีย์) รุติภากิยศิลป์ (ศิลป์ในฝ่ายตั้งอยู่ ผู้พอใจเฉพาะศีล ไม่บำเพ็ญกัมมัฏฐาน) วิเสสภากิยศิลป์ (ศิลป์ในฝ่ายพิเศษ ผู้ศีลสมบูรณ์แล้ว พยายามทำสมาธิ) และนิพเพธภากิยศิลป์ (ศิลป์ฝ่ายแทงตลอด ไม่ยินดีเฉพาะศีล เจริญนิพพิทาวิปัสสนา)

(๒) วิกขุศีล (ศีลของภิกษุ สิกขาบทที่ทรงบัญญัติปรารภเฉพาะพวกภิกษุ) วิกขุณีศีล (ศีลของภิกษุณี สิกขาบทที่ทรงบัญญัติเฉพาะพวกภิกษุณี) อนุสัมปันนศีล (ศีล ๑๐ ของสามเณรและสามเณรี) และคหฬฐศีล (ศีลของคฤหัสถ์ มีศีล ๕ เป็นนิจ อุตสาหะมี ๑๐ อุโบสถมี ๘)

(๓) ปกตศีล (ศีลโดยปกติ ไม่ล่วงละเมิดเบญจศีล ของชาวอุตตรกุรุทวีป) อาจารย์ศีล (ศีลโดยความประพฤติ จาริตในเขต ตระกูล สถานที่ของตน) ธัมมตาศีล (ศีลโดยธรรมชาติ ศีลพระมารดาของพระโพธิสัตว์) และปุพพเหตุกศีล (ศีลมีเหตุในชาติก่อน ของสัตว์ผู้บริสุทธิ์และพระโพธิสัตว์)

(๔) ปาติโมกขสังวรศีล (ศีลคือการสำรวมปาติโมกข์) อินทริยสังวรศีล (ศีลคือการสำรวมอินทริย์) อาชีวปาริสุทธิศีล (ศีลคือความหมัดจดแห่งการเลี้ยงชีพ) และปัจจยสันนิสสิตศีล (ศีลอาศัยปัจจัย บริโภคปัจจัย ๔ บริสุทธิด้วยการพิจารณา)

๕) ศีล ๕ อย่าง แบ่งเป็น ๒ หมวด ได้แก่

(๑) ปริยัตตปาริสุทธิศีล (ปาริสุทธิศีลอันมีที่สุด) อปริยัตต (ปาริสุทธิศีลอันไม่มีที่สุด) ปริบุญณปาริสุทธิศีล (ปาริสุทธิศีลอันบริบูรณ์) อปรามัญญฐปาริสุทธิศีล (ปาริสุทธิศีลที่ไม่ถูกค้นหาและทฎฐิครอบงำ) และปฏิปัสสัทธิปาริสุทธิศีล (ปาริสุทธิศีลที่ระงับกิเลส)

(๒) ปหานศีล (ศีลคือการขจัด การประหารซึ่งปาดาบัต เป็นต้น) เวมณีสีล (ศีลคือการงดเว้น) เจตนาศีล (ศีลคือความจงใจ) สังวรศีล (ศีลคือการปิดกั้น ความสำรวม) และ อวีติกกมศีล (ศีลคือการไม่ล่วงละเมิด)

๔. ศีลของผู้เป็นภิกษุ

ศีลของภิกษุมี ๓ ระดับ ได้แก่ จุฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล มีแสดงหลายแห่งในพระสูตร เช่น พรหมชาลสูตร แสดงถึงปุถุชนเมื่อกล่าวัยกย่องพระตถาคต ก็พึงกล่าวด้วยเรื่องเล็กน้อยต่ำต้อย เพียงเรื่องระดับศีลเท่านั้น^{๓๕} และพระสูตรอื่นได้แสดงศีล ๓ ระดับ เพื่อให้เห็นลำดับการปฏิบัติของภิกษุ ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลสมบูรณ์ด้วยศีลว่าดำเนินไปอย่างไร ซึ่งบางพระสูตรก็แสดงถึง ศีลของภิกษุ ได้แก่ ปาริสุทธิศีล ๔ ซึ่งก็มีสาระอย่างเดียวกันนั่นเอง จึงจะอธิบายถึง ศีล ๓ ระดับ ดังนี้

๑) จุฬศีล หรือจุลศีล (ศีลย่อ) เป็นศีลของภิกษุ มี ๒๖ ประการ ซึ่งมีเนื้อความบางส่วนตรงกับ ศีล ๕ อาชีวัฏฐมกศีล (เน้นมรรค ๓ ข้อ ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ) ศีล ๘ และศีล ๑๐ แต่จะมีรายละเอียดเพิ่มเติมขึ้นไปอีก เช่น เว้นการพราภพิกขคามและภุตคาม เว้นการรับธัญญาหารดิบเนื่อดิบ เว้นการรับสตรีกุมารีทาสชายหญิง เว้นการรับแพะ แกะ ไก่

^{๓๕} ที.สี. (ไทย) ๘/๗/๓.

สุกร ช้าง โคน ม้า ลา เว้นการรับสวน ไร่นา ที่ดิน เว้นการเป็นตัวแทนผู้สื่อสาร เว้นการค้าขาย โกง ตาซัง ปลอม ตวงวัด และเว้นการรับสินบน ล่อลวง ฆ่า จองจำ ปล้น ติ ชู้ เป็นต้น

๒) มัชฌิมศีล (ศีลกลาง) เป็นศีลของภิกษุ งดเว้นการกระทำ มี ๑๐ ประการ ซึ่งแต่ละข้อก็จะมีรายละเอียด ได้แก่ เว้นขาดการพรากพืชคามและภุตคาม เว้นขาดบริโภคน้ำของที่สะสม เว้นขาดตุกการละเล่นเป็นข้าศึกต่อกุศล เว้นขาดการพนัน เว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่ เว้นขาดตกแต่งกาย เว้นขาดเครื่องฉนากถา เว้นขาดการเถียงแก่งแย่ง เว้นขาดการเป็นตัวแทนสื่อสาร เว้นขาดจากการพูดหลอกลวง เลียบเคียงหลาภ

๓) มหาศีล (ศีลใหญ่) ได้แก่ ภิกษุวินัย (ศีล ๒๒๗) และภิกษุณีวินัย (ศีล ๓๑๑) เว้นจากการเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยเครื่องฉนากถา มี ๗ ประการ เช่น โขกลาง เสกเป่า หมอผี ทำนาย ลักษณะ ตุ๊กษ ทำนายจันทรคราส ชะตาบ้านเมือง แก่เคราะห์ หมอยา หมอผ่าตัด เป็นต้น^{๓๖}

๕. ศีลอุปัฏฐาน เป็นกระบวนธรรมที่เริ่มจากศีล ๕ ประเภท จนถึงพระนิพพาน ลักษณะอาการของศีล ๕ ประเภท มีดังนี้

- ๑) การละกิเลสทั้งปวง
- ๒) การเว้นกิเลสทั้งปวง
- ๓) เจตนาเป็นข้าศึกต่อกิเลสทั้งปวง
- ๔) สังวร (สำรวม) กิเลสทั้งปวง
- ๕) การไม่ล่วงละเมิดกิเลสทั้งปวง

ทั้ง ๕ ประการนี้ ชื่อว่า ศีล ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เดือดร้อนใจ เพื่อปราโมทย์ เพื่อปิติ เพื่อปลัสสทธิ เพื่อโสมนัส เพื่อการปฏิบัติโดยเอื้อเพื่อ เพื่อความเจริญ เพื่อทำให้มาก เพื่อเป็นเครื่องประดับ เพื่อเป็นเครื่องป้องกัน เพื่อเป็นเครื่องแวดล้อม เพื่อความสมบูรณ์ ย่อมเป็นไปเพื่อความ เบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อระงับ เพื่อยุติ เพื่อดำรง เพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว” ^{๓๗}

สรุป ศีล เป็นข้อปฏิบัติที่สำรวมกายวาจา แต่มีศีลอย่างเดียวนั้นไม่พอต่อการบรรลุธรรม ยังต้องมีสมาธิและปัญญา คือ การรู้ชัดในเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ตามความเป็นจริง โดยมีกุศลศีล หรือปาริสุทธิศีล ๔ เป็นบาทเข้าสู่การเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นทางสายเดียว ที่จะยกจิตขึ้นสู่ วิปัสสนาภาวนา และปฏิบัติด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกออก ได้ เพื่อกำนิพพานให้แจ้ง^{๓๘} ซึ่งศีลมีความไม่ร้อนใจเป็นอนาถาสังส รายละเอียดของอวิปัสสิการ มีดังนี้

^{๓๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๔-๒๑๒/๖๕-๗๒.

^{๓๗} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๙๐/๖๒.

^{๓๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐.

๒.๒.๒ อวิปปฏิสาร

ข้อความบาลีในเจตนากรณียสูตรว่า “อวิปปฏิสาริสส ภิกขเว เณ เจตนาย กรณียิ ๗ลฯ มี ความหมายว่า บุคคลผู้มีอวิปปฏิสารไม่ต้องตั้งใจว่า ขอปราโมทย์จงเกิดขึ้นแก่เรา ๗ลฯ”^{๓๙} ข้อความดังกล่าวนี้แสดงเรื่องอวิปปฏิสาร ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย อานิสงส์ และประเภทของ อวิปปฏิสาร มีดังนี้

๒.๒.๒.๑ ความหมายของอวิปปฏิสาร

อวิปปฏิสาร แปลว่า ความเป็นผู้ไม่ก่อกวน ความไม่เดือดร้อน^{๔๐} เป็นความไม่เดือดร้อนแห่งจิตด้วยอำนาจแห่งบุญที่ได้กระทำไว้ และบาปที่ไม่ได้กระทำ^{๔๑}

๒.๒.๒.๒ อานิสงส์ของอวิปปฏิสาร

พระไตรปิฎกหลายแห่งมีการแสดงอานิสงส์ของอวิปปฏิสาร ดังนี้

๑. เจตนากรณียสูตร แสดงถึงอานิสงส์ของอวิปปฏิสาร คือ ปราโมทย์ (บันเทิงใจ)
๒. คัมภีร์ธาตุกถา แสดงถึงบุคคลผู้ไม่ต้องอาบัติ ไม่เดือดร้อน ท่านจงเจริญจิต (เจโตวิมุตติ) และปัญญา (ปัญญาวิมุตติ) ท่านจักเป็นผู้เสมอด้วยบุคคลที่ ๕ คือ เป็นผู้สิ้นอาสวะ^{๔๒}
๓. คัมภีร์อุทาน แสดงถึงบุคคลผู้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่เดือดร้อน ในเวลาใกล้ตายก็ไม่เศร้าโศก ชื่อว่าพบนิพพานแล้ว เป็นปราชญ์แม้จะอยู่ท่ามกลางคนที่เศร้าโศกก็ไม่เศร้าโศก ผู้ตัดภวตัณหาได้เด็ดขาด มีจิตสงบ มีชาติสงสาร(ความเกิด) สิ้นแล้ว ย่อมไม่มีภพใหม่^{๔๓}

สรุป อวิปปฏิสาร หรือความไม่ร้อนใจ มีปราโมทย์เป็นอานิสงส์ อวิปปฏิสารเป็นหมวดของศีล และเป็นเหตุปัจจัยให้สามารถเจริญสมาธิ ปัญญา จนเข้าถึงพระนิพพานเป็นที่สุด

“ศีลกับการปฏิบัติ” ความสอดคล้องระหว่างศีลกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น ต้องอาศัยศีลเป็นพื้นฐาน คือจตุปาริสุทธิศีล ๔ ได้แก่ (๑) การปฏิบัติปาฏิโมกข์สังวรศีล (๒) การปฏิบัติอินทริยสังวรศีล (๓) การปฏิบัติอาชีวนปาริสุทธิศีล (๔) การปฏิบัติปัจจัยสันนิสสิตตศีล เมื่อกล่าวโดยสรุป

^{๓๙} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๓.

^{๔๐} อจ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๔๐.

^{๔๑} วิ.ป.อ. (ไทย) ๓/๓๖๖/๖๔๑.

^{๔๒} อภิ.ธ. (ไทย) ๓๖/๑๙๑/๒๑๙.

^{๔๓} ชุ.อ. (ไทย) ๒๕/๓๙/๒๕๑.

แล้ว ได้แก่ ศิลในอริยมรรคมีองค์ ๘ คือไตรสิกขา ศิล สมาธิ ปัญญา นับว่ามีส่วนสำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณตามลำดับ^{๔๔}

เจตนากรณียสูตร ที่แสดงศีลและอวิปปฏิสาร จัดเป็นหมวดของศีล ซึ่งเป็นบาทฐานที่สำคัญยิ่งในการปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ความพ้นทุกข์ ซึ่งการละเมิดศีลหรือการต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอันตรายยิ่งนัก เพราะห้ามสวรรค์และนิพพาน ดังปรากฏอยู่ในอันตราย ๕^{๔๕} คือ ธรรมที่เป็นอันตรายต่อการปฏิบัติเพื่อเข้าสู่มรรค ผล มี ๕ อย่าง ดังนี้

๑. กัมมันตราย คือ กรรมเป็นอันตราย เรียกว่า อนันตริยกรรม ๕ ได้แก่ มาตุฆาต (ฆ่ามารดา) ปิตุฆาต (ฆ่าบิดา) อรหันตฆาต (ฆ่าพระอรหันต์) โลหิตุปบาท (ทำให้พระพุทธเจ้าทรงห่อพระโลหิต) สังฆเภท (ทำให้พระสงฆ์แตกแยก) เมื่อตายลงจะทำให้ไปเกิดในอบายภูมิ และกรรมเหล่านี้จะขวางการไปสวรรค์และนิพพาน

๒. กิเลสันตราย คือ กิเลสเป็นอันตราย เรียกว่า นียตมิจฉาทิฎฐิ ๓ มีความเห็นผิด ๓ ประการ ได้แก่ อภิกิริยทิฎฐิ (เห็นผิดว่าไม่มีบุญบาป) นัตถิกทิฎฐิ (เห็นผิดว่าสัตว์ตายแล้วสูญ) และอเหตุกทิฎฐิ (เห็นผิดว่าไม่มีกรรมดี-ชั่ว ที่เป็นเหตุให้เกิดคุณโทษ) เมื่อตายลงกรรมเหล่านี้ส่งผลให้เกิดในนรก เพราะมีความเห็นผิดที่นำตรงไปนรก และขัดขวางการเข้าถึงสวรรค์และนิพพาน

๓. วิปากกันตราย คือ วิปากเป็นอันตราย เพราะจิตที่นำเกิดปราศจากปัญญา หรือผู้มีปฏิสนธิจิตไม่เป็นเหตุ ๓ (อโลภเหตุ โอทสเหตุ และอโมหเหตุ) จึงไม่อาจบรรลุมรรคผลในชาตินี้ และห้ามฉาน อภิญญา แต่ไม่ห้ามการเข้าถึงสวรรค์

๔. อริยุปวาทันตราย คือ การว่าร้ายพระอริยบุคคลเป็นอันตราย ได้แก่ การว่าร้ายพระอริยะให้เสียชื่อเสียงหรือศีลธรรม จะรู้หรือไม่รู้ว่าเป็นพระอริยะก็ตาม ห้ามการเข้าถึงสวรรค์และนิพพาน แต่เมื่อขอขมากรรมแล้วก็พ้นได้

๕. อาณาวิติกกมันตราย คือ การละเมิดข้อบัญญัติของพระพุทธเจ้าเป็นอันตราย โดยต้องอาบัติใด ๆ ใน ๗ หมวด ได้แก่ ปราชิก สังฆาติเสส ฤตถัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนีย์ ทุกกฎ และทูปภาสิต ซึ่งห้ามการเข้าถึงสวรรค์และนิพพาน แต่สามารถชำระตามวินัยกรรม ก็จะพ้นอันตรายนี้ และสามารถปฏิบัติจนเข้าสู่มรรคผลได้ ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาว่า “เตปิ ยาว ภิกขุภาวํ วา ปฏิชานาติ น วุฏฐาติ วา น เทเสติ, ตาวเทว. น ตโต ปรี แปลว่า กองอาบัติเหล่านั้นย่อมทำอันตราย

^{๔๔} พระครูสาครธรรมวิมล (นิยม อนามโย), “ศึกษาความสอดคล้องระหว่างศีลกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๔๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), *วิปัสสนานัย เล่ม ๑*, หน้า ๒๗-๒๙.

ตรายที่ยังปฏิญาณความเป็นภิกษุ หรือยังมีได้ ออกจากอาบัติหนัก หรือยังมีได้แสดงอาบัติเบา แต่ไม่ทำอันตราย ในภายหลังจากนั้น”

ซึ่งอาณาวีติกม้นตรายนี้เป็นอันตรายจากการละเมิดศีลเฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น สำหรับอุบาสก อุบาสิกาไม่ห้ามแต่อย่างใด ซึ่งพระสงฆ์ก่อนจะเข้ากรรมฐานนั้น จึงมีการเข้าปริวาสกรรม เพื่อชำระโทษตามวินัยกรรม ก็จะพ้นจากอันตราย เมื่อเข้าสู่การเจริญวิปัสสนาจึงสามารถบรรลุผลได้

ส่วนศีลที่พึงรักษาทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ เพราะเป็นเหตุปัจจัยต่อการบรรลุผล คือ อินทริยสังวรศีล เป็นความสำรวมในอินทริย ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้กิเลสครองงำจิต โดยการกำหนดรู้อารมณ์ทางอายตนะ ๖ คือ รู้อรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ที่ปรากฏ ภูมิที่มีอินทริยสังวรศีลหมดจด คือ ผู้มีศีล สติ ปัญญา ขันติ และวิริยะ เช่น รู้เท่าทันอารมณ์ปัจจุบันที่กระทบทางตา กำหนดรู้อาการเห็นรูปต่าง ๆ ได้^{๔๖}

การเจริญอินทริยสังวรศีลขั้นต้น คือ การฝึกให้มีสติเพื่อคอยควบคุมจิตใจ ควบคุมความรู้สึก ป้องกันไม่ให้บาปอกุศลธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น เมื่อเกิดการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ถูกชักจูงไปในทางที่ถูกกิเลสครอบงำ ซึ่งหากขาดอินทริยสังวรจะเกิดความยินดีในอารมณ์ ที่น่าพอใจ เกิดความยินร้ายในอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ อันจะนำความทุกข์มาให้แก่ตนและบุคคลอื่น ส่วนการเจริญอินทริยสังวรศีลขั้นสูงนั้น เป็นสิ่งเดียวกันกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ กล่าวคืออินทริยสังวรเป็นการแสดงถึงการที่จิตมีสติคอยกำกับ ส่วนสติปัฏฐาน ๔ เน้นถึงวิธีการในการฝึกสติตั้งแต่ขั้นต้นอย่างง่าย ๆ จนถึงขั้นละเอียดที่สุดจนสามารถรู้แจ้งอริยสัจได้^{๔๗}

จากที่อธิบายมานั้น ศีลและอวิปปฏิสาร จัดเป็นหมวดของ ศีล ในไตรสิกขา ต่อไปจะเป็นหมวดสมาธิ ในเจตนาภรณ์สูตรได้แสดงไว้ตามหลักธรรมสมาธิ ๕ ได้แก่ ปราโมทย์ ปิติ กายปัสสัทธิ สุข และสมาธิ^{๔๘} เป็นลำดับขั้นตอนของสมาธิ และเป็นการวัดผลการปฏิบัติในระหว่างทางได้เป็นอย่างดี และเป็นไปเพื่อการบรรลุธรรมในที่สุด^{๔๙} ธรรมสมาธิ ๕ ยังเป็นธรรมที่ละความสงสัย หรือเรียกอีกชื่อว่า อธิจิตตสิกขา อธิบายได้ดังนี้

^{๔๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), *วิปัสสนานัย เล่ม ๑*, หน้า ๑๔.

^{๔๗} พระครูวิบูลเจติยาภิรม (ทวี ปสนโน), “ศึกษาแนวทางการเจริญอินทริยสังวรศีลในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

^{๔๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๕/๔๔๐.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

๒.๒.๓ ปราโมทย์

ข้อความบาลีในเจตนากรณียสูตรว่า “ปมุติตสส ภิกขเว น เจตนาย กรณียิ ๗๗ หมายความว่า บุคคลผู้มีปราโมทย์ไม่ต้องตั้งใจว่า ขอปิติจงเกิดขึ้นแก่เรา ฯลฯ”^{๕๐} ข้อความดังกล่าวนี้ แสดงเรื่องปราโมทย์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย อานิสงส์ และประเภทของปราโมทย์ มีดังนี้

๒.๒.๓.๑ ความหมายของปราโมทย์

ปราโมทย์ แปลว่า ความบันเทิงใจ^{๕๑} ความยินดี ร่าเริง^{๕๒} องค์กรธรรมได้แก่ โสมนัส เวทนาเจตสิกที่สัมปยุตต์พร้อมด้วยปิติเจตสิก^{๕๓} และปราโมทย์เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลส คือ พยาบาทะ เพราะเป็นความเกษมจากโยคะ^{๕๔}

อาการของปราโมทย์^{๕๕} มีลักษณะดังนี้

๑. อาโมทนา	คือ ความยินดีอย่างยิ่ง
๒. ปโมทนา	คือ ความบันเทิง
๓. หาโส	คือ ความร่าเริง
๔. ปหาโส	คือ ความรื่นเริง
๕. โอทคคย	คือ ความตื่นเต้น
๖. วิตต	คือ ความปลื้มใจ
๗. อุตตมมตา	คือ ความชื่นชมยินดี

๒.๒.๓.๒ อานิสงส์ของปราโมทย์

เจตนากรณียสูตรแสดงถึงอานิสงส์ของปราโมทย์ คือ ปิติ (ความอิมใจ)

๒.๒.๓.๓ ประเภทของปราโมทย์

ปราโมทย์ มี ๒ อย่าง ได้แก่

^{๕๐} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๓.

^{๕๑} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒.

^{๕๒} พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๐.

^{๕๓} ชู.ป.อ. (ไทย) ๒/๖/๔๑๑.

^{๕๔} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๓๐/๘๖.

^{๕๕} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๘/๓๓๒.

๑. ปราโมทย์เกิดด้วยอำนาจของสมถะ คือ ปิติและสุขที่เป็นองค์ฌานโดยตรง ที่จิตเป็นเอกัคคตาไม่ฟุ้งซ่านในทุกขณะ เรียกว่า สุขเกิดจากฌาน เป็นปราโมทย์หรือความพอใจที่มีสมถะและสมาธิเป็นมูลฐาน สรุปคือ ปราโมทย์ที่เกิดอยู่ในขณะจิตที่เป็นสมาธิ^{๕๖}

๒. ปราโมทย์เกิดด้วยอำนาจวิปัสสนา คือ ปราโมทย์ที่เกิดในขณะจิตที่ประกอบด้วยปัญญา เป็นขั้นที่ละเอียดยิ่งขึ้นจะเกิดในขณะพิจารณาปราโมทย์อันเป็นตัวเวทนาเอง เห็นสังขารทั้งปวงโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นธรรมลักษณะซึ่งลงไป ยกตัวอย่าง ในอานาปานสติ ๑๖ ขั้นตอนนั้น ปราโมทย์เป็นขั้นที่ ๑๐ ความว่า สำเนียงว่าเราทำจิตให้บันเทิงหายใจเข้า สำเนียงว่าเราทำจิตให้บันเทิงหายใจออก^{๕๗} เป็นการพิจารณาเห็นอาการของปราโมทย์ที่ปรากฏในจิต คือเห็นจิตในจิต จัดเป็น จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งอยู่ขั้นนี้จะมีทั้งสมถะและวิปัสสนาเจือกันอยู่ สรุปคือ เป็นปราโมทย์ที่เกิดอยู่ในขณะจิตที่ประกอบด้วยปัญญา นั่นเอง^{๕๘}

สรุป ปราโมทย์ หรือความบันเทิงใจ ซึ่งเกิดได้ทั้งขณะจิตที่เป็นสมาธิ และ ในขณะจิตที่ประกอบด้วยปัญญาซึ่งเป็นตัววิปัสสนา เมื่อจิตมีความยินดี ปราโมทย์ ในธรรมแล้ว ย่อมทำให้ปิติ หรือความเอิบอิ่มใจเกิดขึ้นเป็นลำดับ นั่นคือปราโมทย์มีปิติเป็นอานิสงส์ รายละเอียดของปิติ มีดังนี้

๒.๒.๔ ปิติ

ข้อความบาลีในเจตนากรณียสูตรว่า “ปิติมนสฺส ภิกฺขเว น เจตนา ย กรณียํ ฯลฯ มีความหมายว่า บุคคลผู้มีใจประกอบด้วยปิติไม่ต้องตั้งใจว่า ขอกายของเราจงสงบ ฯลฯ”^{๕๙} ข้อความดังกล่าวนี้แสดงเรื่องปิติ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย อานิสงส์ และประเภทของปิติ มีดังนี้

๒.๒.๔.๑ ความหมายของปิติ

ปิติ แปลว่า ความเอิบอิ่มใจ^{๖๐} ความปลื้มใจ องค์ธรรมได้แก่ ปิติเจตสิกที่สัมปยุตต์พร้อมด้วยโสมนัสเวทนาเจตสิก เพราะปิติและสุขนั้นไม่แยกจากกันในจิตตูปบาท^{๖๑} และปิติเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลส คือ พยาบาทะ^{๖๒}

^{๕๖} พุทธทาสภิกขุ, อานาปานสติภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๓), หน้า ๓๓๗.

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๑/๑๓๑.

^{๕๘} พุทธทาสภิกขุ, อานาปานสติภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๓), หน้า ๓๓๗.

^{๕๙} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๓.

^{๖๐} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒.

^{๖๑} วิมหา.อ. (ไทย) ๑๙๖.

^{๖๒} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๓๐/๘๖.

ปีติเป็นหนึ่งในองค์ฌาน ๕ ได้แก่ วิตก (ความตรึก) วิจาร์ (ความตรอง) ปีติ (อิมใจ) สุข (ความสุข) และเอกัคคตา (ความที่จิตมีอารมณ์เดียว)^{๖๓} ปีติจะปรากฏอยู่ใน ปฐมฌานและทุติยฌาน

๒.๒.๔.๒ อานิสงส์ของปีติ

เจตนากรณียสูตรแสดงถึง อานิสงส์ของปีติ คือ ปัสสัทธิ (ความสงบกายใจ)

ลักษณะที่จิตตกของปีติ^{๖๔} ได้แก่

- ๑) ปีติมีความอิมใจ เป็นลักษณะ
- ๒) มีการทำให้กายและใจอิมเอิบ เป็นกิจ
- ๓) มีกายและใจเฟื่องฟู เป็นผล
- ๔) มีชั้น ๓ ที่เหลือ คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น วิญญาณชั้น เป็นเหตุใกล้

๒.๒.๔.๓ ประเภทของปีติ

๑. ลักษณะของปีติ^{๖๕} มี ๕ อย่าง ดังนี้

๑) ขุททกาปีติ	ปีติเล็กน้อย ปีติทำให้ขนชันในร่างกาย
๒) ขณิกาปีติ	ปีติเกิดขึ้นชั่วขณะ เหมือนกับสายฟ้าแลบ
๓) โอกกันติกาปีติ	ปีติเป็นพัก ๆ เกิดแล้วหายไปเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง
๔) อุพเพงคาปีติ	ปีติโลดโผน มีกำลังทำให้กายลอยขึ้นบนอากาศได้
๖) ผรณาปีติ	ปีติซาบซ่าน มีกำลังยิ่งแผ่ซ่านไปทั่วกาย

๒. การเกิดแห่งปีติ มี ๑๖ ชั้น แบ่งเป็น ๕ กลุ่ม จากการเจริญอานาปานสติ ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ ได้แก่ ชั้นที่ ๑ - ๕ ซึ่งเกิดจากการเพ่งจนเป็นสมาธิจิต เกิดปีติ ๕ ชั้นไปตามลำดับจากอาการหยาบไปประณีต โดยเริ่มจาก

- ๑) กำหนดรู้รวม ๆ (ปะชานน)
- ๒) กำหนดรู้เจาะจง (อาวชชน)
- ๓) ทำความรู้แจ้ง (ชานน)
- ๔) การเห็นแจ้ง (ปัสสน)
- ๕) พิจารณาละเอียดเฉพาะ (ปัจจเวกขณ)

^{๖๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๑.

^{๖๔} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จิตตกแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๑๔.

^{๖๕} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒๘๑.

กลุ่มที่ ๒ ได้แก่ ชั้นที่ ๖

๖) อธิษฐานจิตอยู่ (จิตต์ อธิภูหโต) คือ การที่จิตมุ่งเฉพาะคุณธรรมเบื้องสูง ข้อใดข้อหนึ่ง ปกจิตแน่วแน่นจนสงบระงับ ปีติจะเกิดขึ้นเพราะการอธิษฐานสำเร็จในขณะนั้น

กลุ่มที่ ๓ ได้แก่ ชั้นที่ ๗ – ๑๑ คือ อากาโรของอินทรี ๕ แต่ละอย่างดำเนินไปจนเต็มขั้นนั้น ๆ จึงเกิดปีติขึ้น อากาโรแห่งปีติมีดังนี้

๗) ปลงจิตลงด้วยความเชื่อ (สทชาย อธิมุจโต)

๘) ปรองคองความเพียรอยู่ (วิริยํ ปคฺคณฺหโต)

๙) ดำรงสติอยู่ (สตี อุกฺกุฏายโต)

๑๐) จิตตั้งมั่นอยู่ (จิตต์ สมหาโต)

๑๑) รู้ชัดด้วยปัญญา (ปญฺญาย ปชานโต)

กลุ่มที่ ๔ ได้แก่ ชั้นที่ ๑๒ รู้ธรรมที่ดับทุกข์ รู้กว้างขวาง ปีติจึงเกิดขึ้น

๑๒) รู้ยิ่งด้วยปัญญาเป็นเครื่องรู้ยิ่งอยู่ (อภิญฺญาย อภิขานโต)

กลุ่มที่ ๕ ได้แก่ ชั้นที่ ๑๓ – ๑๖ คือ รู้ในอริยสัจ ๔ เมื่อรู้แต่ละข้อ ปีติจึงเกิด

๑๓) รอบรู้ธรรมที่ควรรู้ (ปริณฺญายํ ปริชานโต) รู้ทุกขตามจริง ปีติจึงเกิด

๑๔) ละธรรมที่ควรละอยู่ (ปหาตพฺพํ ปชฺหโต) รู้สิ่งที่ควรละและละพร้อมกัน

๑๕) เจริญธรรมที่ควร (ภาเวตพฺพํ ภาวโต) รู้การปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ เกิดปีติ

๑๖) ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรอยู่ (สจฺฉิกตพฺพํ สจฺฉิกโรโต) รู้ความดับทุกข์^{๖๖}

๓. พิจารณาปีติในไตรสิกขา ดังนี้

๑) เมื่อสำรวมด้วยสติให้รู้สึกในปิตอยู่ตลอดเวลา จิตไม่มีความเบียดเบียน มีแต่ความเป็นปกติของกายและวาจา เรียกว่า ศีลสิกขา

๒) เมื่อกำหนดปิตเป็นอารมณ์ของจิต ไม่มีความฟุ้งซ่านแล้ว จิตสงบระงับตั้งมั่นในอารมณ์เดียว เรียกว่า สมาธิสิกขา

๓) เมื่อพิจารณาปีตินั้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เรียกว่า ปัญญาสิกขา^{๖๗}

^{๖๖} พุทธทาสภิกขุ, อานาปานสติภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๓), หน้า ๒๔๒-๒๔๗.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๑.

๔. ปิดกั้นการเจริญวิปัสสนา เพื่อเข้าสู่การบรรลุธรรมนั้น จะต้องปฏิบัติไปตามแนวทางแห่งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่ง ปิตี ก็เป็นองค์ธรรมที่ปรากฏในโพชฌงค์ ๗ หรือธรรมที่เป็นเครื่องแห่งการตรัสรู้ ได้แก่ ปิติสัมโพชฌงค์ มีความพอใจต่ออารมณ์นั้น มีความซาบซ่าน และเสริมกำลังแก่ความเพียร ระงับกระวนกระวาย

สรุป ปิตี หรือความอิ่มใจ จะปรากฏทั้งนัยแห่งสมณะและวิปัสสนา กล่าวคือ สมณะ ปิตี เป็นหนึ่งในองค์ฌาน เป็นหนึ่งในธรรมสมาธิ ๕ ที่เป็นเครื่องวัดลำดับการปฏิบัติขั้นกลาง และเป็นธรรมฝ่ายปัญญา ได้แก่ ปิติสัมโพชฌงค์ ซึ่งเป็นธรรมแห่งการตรัสรู้ เมื่อจิตมีปิตี เกิดความเอิบอิ่มในดวงจิตแล้ว ย่อมให้กายสังขารสงบนิ่ง หรือเรียกว่า กายปัสสัทธิ เกิดขึ้นเป็นลำดับ รายละเอียดของกายปัสสัทธิ มีดังนี้

๒.๒.๕ กายปัสสัทธิ

ข้อความบาลีในเจตนากรณียสูตรว่า “ปัสสทุทกายสสุ ภิกขเว น เจตนาย กรณียี ฯลฯ มีความหมายว่า บุคคลผู้มีกายสงบไม่ต้องตั้งใจว่า ขอเราจงเสวยสุข ฯลฯ”^{๖๘} ข้อความดังกล่าวนี้แสดงเรื่องกายปัสสัทธิ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย อานิสงส์ และองค์ประกอบของกายปัสสัทธิ มีดังนี้

๒.๒.๕.๑ ความหมายของกายปัสสัทธิ

กายปัสสัทธิ แปลว่า ความสงบกาย^{๖๙} กิริยาที่สงบ เป็นภาวะที่สงบระงับแห่งเวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ^{๗๐} องค์ธรรมได้แก่ กายปัสสัทธิเจตสิกและจิตตปัสสัทธิเจตสิก (อยู่ในยุคธรรม ๖ คู่ ในโสภณเจตสิก ๒๕) และปัสสัทธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลส คือ อุทธัจจะ เป็นต้น^{๗๑}

๒.๒.๕.๒ อานิสงส์ของปัสสัทธิ

เจตนากรณียสูตรแสดงถึง อานิสงส์ของปัสสัทธิ คือ สุข

ลักษณะที่จิตตภาวะของปัสสัทธิ^{๗๒} ได้แก่

- ๑) มีการทำให้เจตสิกและจิต สงบจากความหนัก เป็นลักษณะ
- ๒) มีการทำลายความหนักของเจตสิกและจิต เป็นกิจ
- ๓) มีความไม่หนักของเจตสิกและจิต เป็นผล

^{๖๘} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๔.

^{๖๙} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒.

^{๗๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๔๐/๓๔.

^{๗๑} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๓๐๗.

^{๗๒} ขุนสรรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จิตตภาวะแห่งปรมาัตถธรรม, หน้า ๒๒.

๔) มีเจตสิกและจิต เป็นเหตุใกล้

๒.๒.๕.๓ องค์ประกอบของปัสสัทธิ

ปัสสัทธิ เป็นหนึ่งในองค์โพชฌงค์ ๗ เป็นลักษณะของธรรมที่เป็นองค์ประกอบทำให้เกิดการตรัสรู้ ได้แก่ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ คือ สงบระงับ ซึ่งความฟุ้งซ่าน กระวนกระวาย ออยาก กระจายกลัว เป็นต้น โดยทางเจริญขึ้นแห่งปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ คือ

๑. เสพโภชนะอันประณีต
๒. เสพฤดูที่สบาย
๓. เสพอิริยาบถที่สบาย
๔. ประกอบความเพียรปานกลาง
๕. เว้นบุคคลผู้ไม่สงบกาย
๖. คบหาบุคคลผู้สงบกาย
๗. น้อมจิตไปในปัสสัทธิสัมโพชฌงค์นั้น^{๗๓}

สรุป กายปัสสัทธิ หรือความสงบกาย เมื่อบุคคลผู้มีความสงบกายใจ ย่อมทำให้อุทัจจะ หรือความฟุ้งซ่านเกิดขึ้นไม่ได้ โดยธรรมที่ทำให้ปัสสัทธิเจริญขึ้นมี ๗ ประการ เมื่อกายสงบระงับดีแล้ว จิตย่อมเกิดความสุข เป็นอานิสงส์ตามมา รายละเอียดของสุข มีดังนี้

๒.๒.๖ สุข

ข้อความบาลีในเจตนากรณียสูตรว่า “สุขิโน ภิกขเว น เจตนาเย ฌณียี ฯลฯ มีความหมายว่า บุคคลผู้มีสุขไม่ต้องตั้งใจว่า ขอจิตของเราจงเป็นสมาธิ ฯลฯ”^{๗๔} ข้อความดังกล่าวนี้แสดงเรื่องสุข ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย อานิสงส์ และประเภทของสุข มีดังนี้

๒.๒.๖.๑ ความหมายของสุข

สุข แปลว่า ความสะดวก ความสบาย ความสำราญ^{๗๕} ธรรมชาติโดยย่อหลุดออก ซึ่งความไม่สบายกายใจ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า สุข^{๗๖} องค์ธรรมได้แก่ สุขเวทนาและโสมนัสเวทนาเจตสิก^{๗๗}

^{๗๓} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๔๖๐.

^{๗๔} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๔.

^{๗๕} พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๑.

^{๗๖} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒/๑๔๑.

^{๗๗} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒๘๓.

และสุขจะเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลส คือ อุทธัจจะกุกกัจจะ เพราะมีภาวะสงบเย็น ^{๗๘}

เมื่อว่าโดยศัพท์ สุข มี ๒ นัย คือ

นัยแรก ได้แก่ (๑) กายยิกสุข คือ สุขทางกาย และ (๒) เจตสิกสุข คือ สุขทางใจ ^{๗๙}

นัยที่สอง ได้แก่ (๑) สามิสสุข คือ สุขอิงอามิส อาศัยเหยื่อล่อ สุขจากวัตถุคือกามคุณ และ (๒) นิรามิสสุข คือ สุขไม่อิงอามิส ไม่อาศัยเหยื่อล่อ สุขปลอดโปร่งเพราะใจสงบรู้งามเป็นจริง ^{๘๐}

สุขเป็นหนึ่งในองค์มาน ๕ ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา โดยสุขจะปรากฏอยู่ใน ปฐมฌาน ทุตติยฌาน และตติยฌาน ตามนัยแห่งจตุกกนัย ^{๘๑}

๒.๒.๖.๒ อานิสงส์ของสุข

เจตนากรณียสูตรแสดงถึง อานิสงส์ของสุข คือ สมภาติ (ความตั้งมั่น)

ลักษณะที่จตุกะของสุขกาย (สุขเวทนา) ^{๘๒} ได้แก่

- ๑) การสัมผัสถูกต้องกับอารมณ์ที่ดี เป็นลักษณะ
- ๒) มีการทำให้สัมผัสปุตุตธรรมเจริญ เป็นกิจ
- ๓) มีความชื่นชมยินดีทางกาย เป็นผล
- ๔) มีกายปสาท เป็นเหตุใกล้

ลักษณะที่จตุกะของสุขใจ (โสมนัสเวทนา) ได้แก่

- ๑) มีการเสวยอารมณ์ดี เป็นลักษณะ
- ๒) มีการเสวยรสอารมณ์ดี เป็นกิจ
- ๓) มีความชื่นชมยินดี เป็นผล
- ๔) มีความสงบกายสงบใจ เป็นเหตุใกล้

๒.๒.๖.๓ ประเภทของสุข

ความสุขมี ๒ ประเภท ได้แก่

^{๗๘} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๓๐/๘๖.

^{๗๙} ตูรายละเอียดยน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๗๓/๒๗๒, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๐๓.

^{๘๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๙/๑๐๓.

^{๘๑} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๖๑-๑๖๓/๕๗-๕๘.

^{๘๒} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกะแห่งปรมาัตถธรรม, หน้า ๑๒.

๑. โลภียสุข คือ ความสุขเป็นวิสัยของโลก แต่ยังประกอบด้วยอาสวะ เช่น กามสุข มนุษยสุข ทิพยสุข ฌานสุข และวิปัสสนาสุข^{๘๓}

๒. โลกุตตรสุข คือ สุขที่เป็นยอด เป็นบรมสุข กล่าวคือ มรรค ผล พระนิพพาน ดังบาลีว่า สนฺติปริ สุขํ แม้สุขอื่นยิ่งกว่าพระนิพพานย่อมไม่มี^{๘๔}

สรุป สุข หรือความสบายทางกายและใจ ผู้ที่มีจิตประกอบด้วยสุขแล้วย่อมทำให้ความฟุ้งซ่านรำคาญใจเกิดขึ้นไม่ได้ ซึ่งสุขอันยิ่งอันเป็นบรมสุข คือ พระนิพพาน ดังนั้นเมื่อเกิดความสุขกายสบายใจแล้ว จิตย่อมมีกำลังเกิดเป็นสมาธิได้แก่ นั่นคือ สุขมีอานิสงค์ คือ สมาธิ รายละเอียดของสมาธิ มีดังนี้

๒.๒.๗ สมาธิ

ข้อความบาลีในเจตนากรณียสูตรว่า “สมาหิตสส ภิกขเว น เจตนาเย ภาณียํ ฯลฯ มีความหมายว่า บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิไม่ต้องตั้งใจว่า ขอเราจงรู้เห็นตามความเป็นจริง ฯลฯ”^{๘๕} ข้อความนี้แสดงเรื่องสมาธิ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย อานิสงค์ และประเภทของสมาธิ มีดังนี้

๒.๒.๗.๑ ความหมายของสมาธิ

สมาธิ แปลว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต ภาวะที่จิตสงบนิ่งจับอยู่ที่อารมณ์อันเดียว องค์ธรรม ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก^{๘๖} และ สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลส คือ กามฉันทะ เพราะเป็นความเข้าถึงโดยตรงของความปรารถนา คือ ราคะ เพราะตั้งจิตที่ถูกอารมณ์ทำให้ซัดส่าย กลับมึนคอง^{๘๗}

สมาธิเป็นหนึ่งในองค์ฌาน ได้แก่ เอกัคคตา โดยสมาธิจะปรากฏอยู่ทุก ๆ ฌาน คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และ จตุตถฌาน ตามนัยแห่งจตุกกนัย^{๘๘}

๒.๒.๗.๒ อานิสงค์ของสมาธิ

๑. เจตนากรณียสูตร แสดงถึงอานิสงค์ของสมาธิ คือ ยถาภูตญาณทัสสนะ

๒. สมาธิภาวนาสูต^{๘๙} แสดงถึงสมาธิภาวนาที่บุคคล เจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อ ๔ ประการ ได้แก่

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธีม, ๒๕๕๖), หน้า ๓๕๓.

^{๘๔} พุ.พ. (บาลี) ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๘๕} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๔.

^{๘๖} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๒๘๔.

^{๘๗} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๓๐/๘๖.

^{๘๘} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๖๑-๑๖๕/๕๗-๕๙.

^{๘๙} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘.

- ๑) เป็นไปเพื่อสุขในปัจจุบัน
- ๒) เป็นไปเพื่อญาณทัสสนะ
- ๓) เป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ
- ๔) เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ

๓. สมาธิที่เป็นฐานเพื่อการสิ้นอาสวะ มีปรากฏในหลายพระสูตร ความว่า สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐาน ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภาวาสวะ และ อวิชชาสวะ^{๙๐}

ลักษณะจิตตะของสมาธิ^{๙๑} ได้แก่

- ๑) มีการไม่ฟุ้งซ่าน เป็นลักษณะ
- ๒) มีการรวบรวมสหชาติธรรม เป็นกิจ
- ๓) มีความสงบ เป็นผล
- ๔) มีสุขเวทนา เป็นเหตุใกล้

๒.๒.๗.๓ ประเภทของสมาธิ

๑. สมาธิ มี ๓ อย่าง ได้แก่

- ๑) ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะ ใช้เริ่มปฏิบัติวิปัสสนา
- ๒) อุปะจารสมาธิ คือ สมาธิจวนจะแน่วแน่ ยังไม่ตั้งถึงที่สุด
- ๓) อัปปนาสมาธิ คือ สมาธิแน่วแน่ เป็นสมาธิในฌาน

๒. สมาธิในวิปัสสนา จะแบ่งตามการพิจารณาไตรลักษณ์เพื่อหลุดพ้น มี ๓ อย่าง

- ๑) สุกขยุตสมาธิ คือ สมาธิพิจารณาเห็นความว่าง หลุดพ้นด้วยอนัตตลักษณะ
- ๒) อนิมิตตสมาธิ คือ สมาธิพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต หลุดพ้นด้วยอนิจจลักษณะ
- ๓) อัปปนิหิตสมาธิ คือ สมาธิพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา เห็นรูปนาม

เป็นทุกข์ แล้วถอนความปรารถนาเสีย หลุดพ้นด้วยทุกขลักษณะ^{๙๒}

๓. สมาธิของพระอรหันต์ ได้แก่ สัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นที่สุดแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ประกอบด้วยญาณ ๕ ประการ อันเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นรู้ได้เฉพาะตนว่า

^{๙๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๒/๘๙.

^{๙๑} ขุนสรพรกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะจิตตะแห่งปรมาตมธรรม, หน้า ๙-๑๐.

^{๙๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๔.

- ๑) มรรคสมาธินี้ มีสุขในปัจจุบันและมีสุขเป็นวิบากต่อไป
- ๒) สมาธินี้เป็นอริยะปราศจากอามิส คือ กาม วัฏฏะ โลก
- ๓) สมาธินี้มีมหาบุรุษเสพแล้ว (มีพระพุทธรเจ้า เป็นต้น)
- ๔) สมาธินี้ สงบ ประณีต บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น และมีใช้บรรลุได้ด้วยกรรมที่เป็นการเข้าศึกษาด้วยสังขารจิต (รูปาวจรกุศลจิตและอรูปาจารกุศลจิต)
- ๕) เรานั้นมีสติเข้าสมาธิ และเรามีสติออกจากสมาธินี้^{๙๓}

สรุป สมาธิ คือ ความตั้งมั่นแห่งจิต มีอานิสงส์ คือ ยถาภูตญาณทัสสนะ (ความรู้เห็นตามความเป็นจริง) สมาธิมีหลายระดับขั้น มีทั้งสมาธิในสมณะและวิปัสสนา และเป็นบาทที่สำคัญในการยกขึ้นวิปัสสนาเพื่อเข้าสู่ที่สุดแห่งกองทุกข์

จากที่อธิบายมาในหมวดศีล มีหัวข้อธรรม ๒ ได้แก่ ศีล และ อวิปปฏิสาร ในหมวดสมาธิ มีหัวข้อธรรม ๕ ได้แก่ ปราโมทย์ ปีติ กายปัสสัทธิ สุข และสมาธิ หรือเรียกว่า ธรรมสมาธิ ๕ ในหมวดปัญญา มีหัวข้อธรรม ๓ ได้แก่ ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะ และวิมุตติญาณทัสสนะ หรือเรียกอีกชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา มีดังนี้

๒.๒.๘ ยถาภูตญาณทัสสนะ

ข้อความบาลีในเจตนากรณีสสูตรว่า “ยถาภูตํ ภิกขเว ชานโต ปสสโต น เจตนาถ กรณียํ ฯลฯ” มีความหมายว่า บุคคลผู้รู้เห็นตามความเป็นจริงไม่ต้องตั้งใจว่า ขอเราจงเบื่อหน่ายคลายกำหนด ฯลฯ^{๙๔} ข้อความดังกล่าวนี้แสดงเรื่องยถาภูตญาณทัสสนะ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย อานิสงส์ และประเภทของยถาภูตญาณทัสสนะ มีดังนี้

๒.๒.๘.๑ ความหมายของยถาภูตญาณทัสสนะ

ยถาภูตญาณทัสสนะ แปลว่า ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง^{๙๕} เป็นปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขารตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก เป็นหนึ่งในมทวิปัสสนา ๘^{๙๖}

๒.๒.๘.๒ อานิสงส์ของยถาภูตญาณทัสสนะ

เจตนากรณีสสูตร แสดงถึงอานิสงส์ของยถาภูตญาณทัสสนะ คือ นิพพิทา (ความเบื่อหน่าย) และวิราคะ (คลายกำหนด)

^{๙๓} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๔.

^{๙๔} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๔.

^{๙๕} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒.

^{๙๖} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๒/๒๐๖/๒๒๘.

ลักษณะที่จตุกะของปัญญา^{๙๗} ได้แก่

- ๑) มีการรู้แจ้งความเป็นจริง เป็นลักษณะ
- ๒) มีการกระทำอารมณ์ให้แจ่มแจ้ง เป็นกิจ
- ๓) มีความไม่หลงในอารมณ์ เป็นผล
- ๔) มีความใส่ใจเป็นอันดีในอารมณ์นั้น หรือมีวินัยที่บริบูรณ์ด้วยปัญญา หรือมีความห่างจากกิเลส หรือ มีปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุ เป็นเหตุใกล้

๒.๒.๘.๓ ประเภทของยถาภูตญาณทัสสนะ

๑. ยถาภูตญาณทัสสนะที่ปรากฏในลำดับญาณ ๑๖ ได้แก่ ญาณที่ ๑ – ญาณที่ ๔ คือ นามรูปปริจเฉทญาณ จนถึง อุทยัพพญาณช่วงต้น เรียกว่า วิปัสสนาอย่างอ่อน^{๙๘}

๒. ยถาภูตญาณทัสสนะในวิสุทธิ ๗ ได้แก่ ทิฐิวินิวิสุทธิและกัมมวิตรณวิสุทธิ

สรุป ยถาภูตญาณทัสสนะ หรือรู้เห็นตามความจริง เมื่อสงเคราะห์เข้าในลำดับญาณ ๑๖ ได้แก่ ญาณที่ ๑ คือ นามรูปปริจเฉทญาณ จนถึง ญาณที่ ๔ คือ อุทยัพพญาณช่วงต้น ที่กำหนดรู้วิปัสสนูปกิเลส และสงเคราะห์เข้าใน ๒ วิสุทธิ ได้แก่ ทิฐิวินิวิสุทธิและกัมมวิตรณวิสุทธิ เมื่อเกิดปัญญารู้ตามความจริงของรูปนามมากเข้า ๆ จิตย่อมเบื่อหน่ายและคลายกำหนดจากรูปนามเสียได้ หรือเรียกว่า นิพพิทาและวิราคะ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๒.๙ นิพพิทาวีราคะ

ข้อความบาลีในเจตนากรณียสูตรว่า “นิพพินนสส ภิกขเว วิรตตสส น เจตนาถ กรณียี ฯลฯ มีความหมายว่า บุคคลผู้เบื่อหน่ายคลายกำหนดไม่ต้องตั้งใจว่า ขอเราจงทำให้แจ้งวิมุตติญาณทัสสนะ ฯลฯ”^{๙๙} ข้อความดังกล่าวนี้แสดงความของบุคคลผู้มีนิพพิทาวีราคะ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย อานิสงส์ และประเภทของนิพพิทาวีราคะ มีดังนี้

๒.๒.๙.๑ ความหมายของนิพพิทาวีราคะ

นิพพิทา แปลว่า ความเบื่อหน่าย^{๑๐๐} ที่เกิดขึ้นจากปัญญาพิจารณาเห็นความจริง^{๑๐๑} องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก และเป็นหนึ่งในมหาวิปัสสนา ๘^{๑๐๒}

^{๙๗} ขุนสรพรภิกขโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกะแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๒๖.

^{๙๘} อจ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๔๐.

^{๙๙} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๔.

^{๑๐๐} อจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒.

^{๑๐๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๖๖.

^{๑๐๒} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๒/๒๐๖/๒๒๘.

วิราคะ แปลว่า ความคลายกำหนด^{๑๐๓} คือ อริยมรรคที่เกิดขึ้นทำกิเลสให้สิ้นไป และเกิดก่อนที่วิมุตติจะเกิดขึ้น องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก และเป็นหนึ่งในมหาวิปัสสนา ๘^{๑๐๔}

คำไวพจน์ของวิราคะ หรือคำที่มีความหมายคล้ายกัน ได้แก่

๑) มหนิมมโท	คือ ธรรมยังความเมาให้สร่าง
๒) ปีปาสวินโย	คือ ความนำเสียซึ่งความระหาย
๓) อาลัยสมุคฺชาโต	คือ ความถอนขึ้นด้วยดีซึ่งอาลัย
๔) วฏฏุปจฺเจโท	คือ ความเข้าไปตัดเสียซึ่งวัฏฏะ
๕) ตณฺหฺกฺขโย	คือ ความสิ้นแห่งตัณหา
๖) วิราโค	คือ ความสิ้นกำหนด
๗) นิโรธ	คือ ความดับ
๘) นิพพาน	คือ ธรรมชาติหาเครื่องเสียบแทงมิได้ ^{๑๐๕}

๒.๒.๙.๒ อานิสงส์ของนิพพิทาวิราคะ

เจตนากรณียสูตร แสดงถึงอานิสงส์ของนิพพิทาและวิราคะ คือ ความรู้เห็นสูงสุด เรียกว่า วิมุตติญาณทัสสนะ หรือพระนิพพาน

ลักษณะที่จตุกะของปัญญา^{๑๐๖} ได้แก่

- ๑) มีการรู้แจ้งซึ่งสภาวะธรรม เป็นลักษณะ
- ๒) มีการกำจัดความมืด เป็นกิจ
- ๓) มีความไม่หลง เป็นผล
- ๔) มีสมาธิ เป็นเหตุใกล้

๒.๒.๙.๓ ประเภทของนิพพิทาวิราคะ

๑. นิพพิทาและวิราคะที่ปรากฏในลำดับญาณ ๑๖ ได้แก่ วิปัสสนาญาณ ๙ และ โคตรภูญาณ รวม ๑๐ ญาณ

^{๑๐๓} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒.

^{๑๐๔} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๒/๒๐๖/๒๒๘.

^{๑๐๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๑, ๒๔๒, ๒๙๖, ๓๕๙, ๓๗๙, ๕๕๒.

^{๑๐๖} ขุนสรพรกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกะแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๒๖.

๒. นิพพิทาและวิราคะที่ปรากฏในวิสุทธิ ๗ ได้แก่ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และ ญาณทัสสนวิสุทธิ

๓. วิราคะ ๕ หรือ สัมมาทิฏฐิวิราคะ ๕ ที่เกิดขึ้นที่ ๕ ศรัทธาและจิตตั้งมั่น ได้แก่

๑) วิกขัมภณวิราคะ	คล้ายกำหนดด้วยข่มไว้ ข่มนิเวศน์ของผู้ทำมาน
๒) ตทังควิราคะ	คล้ายกำหนดด้วยองค์นั้น ๆ เพื่อละทิฏฐิ
๓) สมุจเฉทวิราคะ	คล้ายกำหนดด้วยตัดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค
๔) ปฏิปัสสัทธิวิราคะ	คล้ายกำหนดด้วยสงบระงับ ขณะแห่งโลกุตตรผล
๕) นิสสรณวิราคะ	คล้ายกำหนดด้วยสลัดออกได้ ความดับ นิพพาน ^{๑๐๗}

สรุป นิพพิทาและวิราคะ จิตย่อมเบื่อหน่ายและคล้ายกำหนดจากรูปนาม จากการที่เกิด ปัญหาเห็นรูปนามตามความเป็นจริงอยู่เนื่อง ๆ จนเกิดปัญญาญาณตัดละกิเลส เข้าสู่ความหลุดพ้น คือ มรรค ผล นิพพาน เป็นที่สุด นั่นคือ การแจ้งให้วิมุตติญาณทัสสนะ มีรายละเอียด ดังนี้

๒.๒.๑๐ วิมุตติญาณทัสสนะ

ข้อความบาลีในเจตนากาณียสูตรว่า “ยํ นิพพิโนโน วิตโต วิมุตติญาณทัสสนํ สจจฉิกโรติ. มีความหมายว่า การที่บุคคลผู้เบื่อหน่ายคล้ายกำหนด ทำให้แจ้งวิมุตติญาณทัสสนะนี้ เป็นธรรมดา”^{๑๐๘} ข้อความดังกล่าวนี้แสดงความของบุคคลผู้ถึงวิมุตติญาณทัสสนะ ดังนั้นผู้วิจัยจึงแสดงความหมาย อานิสงส์ และประเภทของวิมุตติญาณทัสสนะ มีดังนี้

๒.๒.๑๐.๑ ความหมายของวิมุตติญาณทัสสนะ

วิมุตติญาณทัสสนะ แปลว่า ความรู้ความเห็นในวิมุตติ^{๑๐๙} รู้เห็นจิตหลุดพ้นแล้วจาก อาสวะ เป็นความรู้ขั้นสุดท้าย คือ อรหัตตผล องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่มีความบริบูรณ์แห่ง ธรรม^{๑๑๐}

๒.๒.๑๐.๒ อานิสงส์ของวิมุตติญาณทัสสนะ

การประพฤติปฏิบัติที่เจริญยิ่งขึ้นไปตามลำดับจนเข้าสู่ความสิ้นทุกข์ ทำให้จิต หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายได้ คือ พระนิพพาน

^{๑๐๗} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๕๘๐.

^{๑๐๘} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๔.

^{๑๐๙} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๓.

^{๑๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๒/๓๗๔.

๒.๒.๑๐.๓ ประเภทของวิมุตติญาณทัสสนะ

๑. วิมุตติญาณทัสสนะในลำดับญาณ ๑๖ ได้แก่ ผลญาณและปัจจเวกขณญาณ เนื่องจาก วิมุตติ หมายถึง อรหัตตผล หรือผลญาณ และญาณทัสสนะ หมายถึง ปัจจเวกขณญาณ^{๑๑๑} คือ ญาณหยั่งรู้ พิจารณาทบทวน มรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละ ของพระอรหันต์ เป็นขั้นสูงสุดแห่งปัญญา

๒. วิมุตติญาณทัสสนะในวิสุทธิตี ๗ ได้แก่ ญาณทัสสนวิสุทธิ

สรุป วิมุตติญาณทัสสนะ หรือ ปัญญาที่รู้แจ้งว่าหลุดพ้นแล้วจากกิเลส นั่นคือ ผลญาณ และปัจจเวกขณญาณของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นธรรมสูงสุด

๒.๓ สรุปหัวข้อหลักธรรมในเจตนากรณียสูตร

เจตนากรณียสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ แสดงถึงธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย โดยไม่ต้องตั้งปราถนาในผล แต่ให้เริ่มจากการสร้างเหตุ คือ ศีลที่บริสุทธิ์ ผลย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ ซึ่งแสดงถึงกระบวนการแห่งการดับทุกข์ ที่อานิสงส์เกิดขึ้นตามลำดับแห่งกุศลธรรมทั้ง ๑๐ ประการ โดยเริ่มต้นจากศีลย่อมทำอรหัตตผลให้บริบูรณ์^{๑๑๒} คือ การปฏิบัติตามหลักของ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าโดยย่อคือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา จากการศึกษาหลักธรรมในเจตนากรณียสูตรสามารถทำให้สันนิษฐานได้ว่าธรรม ๑๐ ประการนั้นเริ่มจากศีล อวิปปฏิสาร ปราโมทย์ ปัตติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาวีราคะ และวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นผลมาจากการระลึกถึงศีลอันบริสุทธิ์ของตน ซึ่งจัดเป็นการปฏิบัติแบบมีสมณะเป็นเบื้องต้นแล้วต่อด้วยอารมณ์ วิปัสสนา เรียกว่า สมถปุพพังคมวิปัสสนา ซึ่งเจตนากรณียสูตรที่เริ่มจากศีลนั้นจัดเข้าในกองสีลานุสสติ ที่ใช้การระลึกถึงศีลที่ตนรักษาไว้บริสุทธิ์ดีแล้ว ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เกิดความปลื้มใจ ศีลสามารถเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสมาธิในระดับอุปปจารสมาธิ แต่เมื่อเจริญภาวนาอย่างต่อเนื่องจะเป็นเหตุปัจจัยแก่อุปปนาสมาธิ มรรคสมาธิ และผลสมาธิ ไปตามลำดับได้อย่างแน่นอน ซึ่งสภาวะธรรมที่ปรากฏในเจตนากรณียสูตร จะแสดงอานิสงส์เกิดไปตามลำดับแห่งธัมมานุธัมมปฏิบัติ เป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และธรรมทั้งหลายย่อมหลั่งไหลไปสู่ธรรมทั้งหลาย เพื่อออกจากวิภวภู ๓ เข้าสู่พระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เจตนากรณียสูตรจึงมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อนักการศาสนา รวมถึงผู้ที่ต้องการศึกษากระบวนการที่นำเอาหลักสีลานุสสติมาใช้เป็นบาทฐานให้เกิดวิปัสสนาญาณในการปฏิบัติจนบรรลุความสำเร็จได้

^{๑๑๑} อภ.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๔๐.

^{๑๑๒} กุสลานิ สีลานิ อนุปปุพเพน อรหตตตาย ปุเรนตีติ ฯ, อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑/๒.

บทที่ ๓

การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร

สมถะและวิปัสสนาเป็นธรรมที่ควรเจริญเพื่อปัญญาอันยิ่ง และเป็นทางให้ถึงอสังขตธรรม โดยกระบวนการพัฒนาปัญญาเพื่อให้พบกับความจริงอันประเสริฐ ที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ดังปรากฏในพระพุทธศาสนาที่เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาหรือวิปัสสนาภาวนา มี ๒ ลักษณะ ได้แก่ สมถยานิก ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดจากการปฏิบัติอันมีสมถะนำหน้าวิปัสสนา และวิปัสสนายานิก เป็นกระบวนการที่เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาล้วน จากการศึกษาเจตนากรณียสูตร พบว่าเป็นการพัฒนาปัญญาโดยกระบวนการแบบสมถยานิก ที่เริ่มจากการระลึกถึงศีลยอมทำ อรหัตตผลให้บริบูรณ์ โดยการปฏิบัติเป็นไปตามหลักไตรสิกขา มีประเด็นศึกษา ดังนี้

๓.๑ ความหมายของการเจริญวิปัสสนา

๓.๒ กระบวนการการเจริญวิปัสสนาของเจตนากรณียสูตร

๓.๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร

๓.๔ สรุปการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร

๓.๑ ความหมายของการเจริญวิปัสสนา

๓.๑.๑ การเจริญวิปัสสนา

การเจริญ หมายถึง ภาวนา^๑ การทำให้เกิดมีขึ้น ฝึกอบรมจิตเจริญกรรมฐาน^๒

วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้ง^๓ มีอยู่ ๒ บท ได้แก่ วิ แปลว่า พิเศษ และ ปสสนา แปลว่า ความเห็นแจ้ง เมื่อรวมบทแปลว่า ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ดังวจนัตถะว่า วิเสสน ปสสตีติ = วิปัสสนา คือ ธรรมชาติโดยยอมเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า วิปัสสนา^๔

^๑ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๔๑๗.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒), หน้า ๗๐.

^๓ อัง.ทูก. (ไทย) ๒๐/๑๗๓/๑๒๗.

^๔ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘.

การเจริญวิปัสสนา คือ การอบรมปัญญาให้รู้แจ้งตามความเป็นจริงของรูปนาม เห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตา และ เป็นการใช้สมาธิเป็นบาทฐานในการฝึกอบรมปัญญา มี ๒ ประการ ได้แก่

๓.๑.๑.๑ สมถยานิก หรือผู้มีสมถะเป็นยาน คือ ผู้เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติ แล้วจึงเจริญวิปัสสนาต่อจนได้สำเร็จอรหัตต์ โดยอาศัยอุปจารสมาธิหรืออัปนาสมาธิเป็นจิตตวิสุทธิ เพื่อเป็นบาทแห่งการเจริญวิปัสสนาให้ดำเนินไปสู่มรรค ผล และ นิพพาน^๕ รวมทั้งผู้ที่เจริญวิปัสสนา ตั้งอยู่ในฌานหรือสมาธิใกล้ฌาน เรียกว่า สมถบุพพังคมวิปัสสนา การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้า

สมถยานิกใช้การเพ่งอารมณ์ที่เรียกว่า อารัมมณูปนิชฌาน^๖ คือ การเพ่งอารมณ์ที่เป็นบัญญัติ ได้แก่ กสิณ ๑๐ เป็นต้น เพื่อฌานสมาบัติ ๘ มีรูปฌาน ๔ และ อรูปฌาน ๔ โดยใช้สมาธิ ๒ ระดับ คือ (๑) อุปจารสมาธิ คือ สมาธิใกล้ฌาน และ (๒) อัปนาสมาธิ คือ สมาธิแนบแน่น สมาธิในฌาน ลำดับถัดไปจึงยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาโดยพิจารณาไตรลักษณ์ของรูปนาม

๓.๑.๑.๒ วิปัสสนายานิก หรือผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง คือ ผู้ไม่ได้ฌานแต่สำเร็จอรหัตต์ด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วน ๆ^๗ โดยไม่อาศัยอุปจารสมาธิหรืออัปนาสมาธิ แต่มีขณิกสมาธิอย่างเดียวเป็นจิตตวิสุทธิ เพื่อดำเนินไปสู่มรรค ผล และ นิพพาน เรียกว่า สุทธวิปัสสนา^๘

วิปัสสนายานิกใช้การเพ่งอารมณ์ที่เรียกว่า ลักษณะอุปนิชฌาน^๙ คือ การเพ่งลักษณะ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค และ ผล ซึ่งเป็นฌานของวิปัสสนาโดยการเพ่งลักษณะของไตรลักษณ์มีกำลังของสมาธิ ๓ ระดับ คือ (๑) ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะ (๒) อุปจารสมาธิ คือ สมาธิจวนจะแน่วแน่น และ (๓) อัปนาสมาธิ คือ สมาธิแน่วแน่น เป็นฌาน^{๑๐}

๓.๑.๒ การเจริญวิปัสสนาแบบสมถยานิก

การเจริญภาวนาแบบสมถยานิก คือ การเจริญสมถะก่อนจึงมาเจริญวิปัสสนา ย่อมทำให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดังมีหลักฐานปรากฏในยุคนันทสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยการเจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป ดังพระบาลีว่า

^๕ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๑.

^๖ วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑๙๗.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๘๐.

^๘ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, หน้า ๖๓.

^๙ วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑๙๗.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๖๑, ๗๔.

อิชาวุโส ภิกขุ สมณปุพฺพคมํ วิปสฺสนํ ภาเวติ ตสฺส สมณปุพฺพคมํ วิปสฺสนํ ภาวยโต มคฺโค สฺนุชยติ โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ ภาเวติ พหุสฺสโรติ ตสฺส ตํ มคฺคํ อาเสวโต ภาวยโต พหุสฺสโรโต สฺนุโณชนานิ ปหฺยนิติ อนุสฺยา พฺยนิตีโหนติ ฯ^{๑๑}

ภิกขุในธรรมวินัยนี้เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า เมื่อเธอเจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า มรรคย่อมเกิด เธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรค เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป^{๑๒}

๓.๑.๒.๑ ความหมายสมณะ

สมณะ หมายถึง การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ^{๑๓} ดังจกนัตถะว่า กิเลส สมเด็จพระเถลิง = สมโณ คือ ธรรมชาติใดทำให้กิเลสมีกามฉันทนิเวรณ เป็นต้น สงบลง ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า สมณะ ได้แก่ สมาธิ หรือ เอกัคคตาที่ในมหาภูตลจิต ๘ และ รูปาวจรปฐมฌานภูตลจิต ๑^{๑๔}

สมาธิ หมายถึง ภาวะมั่นคงแห่งจิต มีความสงบแน่วแน่กับสิ่งที่นำมาเป็นอารมณ์ โดยจิตไม่ฟุ้งซ่าน^{๑๕} อารมณ์จิตมีความประณีตไปเป็นลำดับจนถึงฌานชั้นต่าง ๆ เรียกว่า ฌาน ฌาน คือ การเพ่งด้วยจิตที่มีสมาธิแน่วแน่ มี ๒ นัย^{๑๖} คือ

๑. อารัมมณูปนิชฌาน คือ การเพ่งอารมณ์ ได้แก่ สมาบัติ ๘ มีรูปฌาน ๔ และอรุณ ฌาน ๔ พร้อมด้วยอุปปจารสมาธิ

๒. ลักษณะูปนิชฌาน คือ การเพ่งลักษณะ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค และ ผล

๓.๑.๒.๒ อารมณ์ของสมณะ

อารมณ์ของสมณะเป็นการเจริญในกรรมฐาน ๔๐ กอง แบ่งเป็น ๗ หมวด ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปมัณญา ๔ สัจญา ๑ วัตถาน ๑ และ อารูป ๔ แสดงได้ดังนี้

๑. กสิณ ๑๐ คือ วัตถุสำหรับเพ่งเพ็องใจให้เป็นสมาธิ มี ๑๐ ประการ ได้แก่

๑) ปถวิกสิณ (กสิณคือดิน)

๒) อาโปกสิณ (กสิณคือน้ำ)

^{๑๑} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗๐/๒๑๒.

^{๑๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๘.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙.

^{๑๔} พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมจริย, *ปรมัตถโคตติเย ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี*, หน้า ๑๖.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม, ๒๕๕๖), หน้า ๓๙๗.

^{๑๖} วิมหา.อ. (ไทย) ๑๙๗.

๓) เตโชกสิณ	(กสิณคือไฟ)
๔) วาโยกสิณ	(กสิณคือลม)
๕) นีลกสิณ	(กสิณคือสีเขียว)
๖) ปิตกสิณ	(กสิณคือสีเหลือง)
๗) โลहितกสิณ	(กสิณคือสีแดง)
๘) โอทาทกสิณ	(กสิณคือสีขาว)
๙) อากาสกสิณ	(กสิณคือความว่าง)
๑๐) อาโลกกสิณ	(กสิณคือความสว่าง)

๒. อสุภ ๑๐ คือ สิ่งที่ไม่สวยงาม ความเปลี่ยนแปลงของร่างกายคนที่ตายไปแล้ว เท่านั้น มี ๑๐ ประการ ได้แก่

๑) อุทฺธมาตกอสฺภ	(ศพที่พองขึ้น)
๒) วณฺเณตกอสฺภ	(ศพที่มีสีเขียวเป็นพิเศษ และมีสีแดง สีขาวปะปนอยู่)
๓) วิปฺพพทกอสฺภ	(ศพที่มีน้ำเหลืองน้ำหนองไหลออก)
๔) วิจฺฉิททกอสฺภ	(ศพที่ถูกฟันขาดออกเป็น ๒ ท่อน)
๕) วิกขยิตกอสฺภ	(ศพที่ถูกแรง กากุญช์ จิก กัด ทิ้ง ยื้อแย่ง กระจัดกระจาย)
๖) วิกขิตตกอสฺภ	(ศพที่ถูกทิ้งเรี่ยราย มือ เท้า ศรีษะอยู่คนละทาง)
๗) หตฺตวิกขิตตกอสฺภ	(ศพที่เป็นรื้อร่อย ถูกฟันด้วยมีด แหวงด้วยหอก)
๘) โลहितกอสฺภ	(ศพที่มีเลือดไหลออกจากส่วนต่าง ๆ)
๙) ปุพฺพวทกอสฺภ	(ศพที่มีหนอนไขทั่วร่าง)
๑๐) อัญฺญิกกอสฺภ	(ศพที่เหลือแต่กระดูก) ^{๑๗}

๓. อนุสสติ ๑๐ คือ การระลึกเนื่องๆ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก มี ๑๐ ประการ คือ

๑) พุทธานุสสติ	(การระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า)
๒) ฌัมมานุสสติ	(การระลึกถึงคุณพระธรรม)
๓) สังฆานุสสติ	(การระลึกถึงคุณพระสงฆ์)
๔) สीलानุสสติ	(การระลึกถึงศีลบริสุทธิของตน)
๕) จาคานุสสติ	(การระลึกถึงการบริจาคทานของตน)
๖) เทเวตฺตานุสสติ	(การระลึกถึงกุศลกรรมของตน โดยเทียบกับเทวดา)

^{๑๗} พระสัทธัมมโชติกะ ฌัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, หน้า ๙๒-๙๕.

๗) อุปสมานุสสติ	(การระลึกถึงคุณของพระนิพพาน)
๘) มรณานุสสติ	(การระลึกถึงความตายที่ตนต้องประสบ)
๙) กายคตาสติ	(การระลึกถึง ๓๒ โภกฐาสะ)
๑๐) อานาปานัสสติ	(การระลึกอยู่ในลมหายใจเข้าออก) ^{๑๘}

๔. อัปมัถญา ๔ คือ ธรรมที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ได้แก่

๑) เมตตา	(การปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลาย)
๒) กรุณา	(เห็นสัตว์ทั้งหลายลำบากอยู่ จิตย่อมหวั่นไหวหนึ่งดูไม่ได้)
๓) มุทิตา	(ความรื่นเริงใจในความสุขของผู้อื่น)
๔) อุเบกขา	(วางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย จิตมีความเป็นกลาง)

๕. อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ คือ การพิจารณาจนเกิดความรู้สึกยึดโดยความเป็นของน่าเกลียดในอาหารนั้น ๆ มีองค์ธรรมได้แก่ สัญญาเจตสิกที่ในมหากุศล มหากิริยา

๖. จตุธาตวตถถาน ๑ คือ การพิจารณาธาตุทั้ง ๔ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ที่ปรากฏในร่างกาย เห็นเป็นเพียงแต่กองธาตุ โดยปราศจากความจำว่าเป็นหญิง ชาย เรา เขา สัตว์ บุคคลเสียได้ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากุศล มหากิริยา^{๑๙}

๗. อารูป ๔ คือ ฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่า อรูป ๔ ได้แก่

๑) อากาสนัญญายตนฌาน	(กำหนดที่ว่างหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์)
๒) วิญญาณัญญายตนฌาน	(กำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์)
๓) อากิญจัญญายตนฌาน	(กำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์)
๔) เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน	(ภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) ^{๒๐}

อรูปฌาน ๔ นี้ หาใช่เป็นอารมณ์กรรมฐาน เหมือนกองอื่น ๆ แต่อรูปฌาน ๔ จัดเป็นอารมณ์นิกรรมฐาน คือ ผู้รู้อารมณ์ ตัวฌานจิตที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์กรรมฐานทั้ง ๔ นี้ มี กสิณุคชาภูมิภาสบัญญัติ อากาสนัญญายตนฌาน นัตถิภาวบัญญัติ และ อากิญจัญญายตนฌาน^{๒๑}

^{๑๘} พระสังฆมณฑลสังฆคัมภีร์, ประมวลไตรปิฎก, ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, หน้า ๑๐๗-๑๗๘.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘-๒๐๖, ๒๑๕

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๑๙.

^{๒๑} พระสังฆมณฑลสังฆคัมภีร์, ประมวลไตรปิฎก, ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, หน้า ๒๒๔.

๓.๑.๒.๓ ผลของสมณะ

ผลแห่งการเจริญสมณะ คือ สภาวะจิตที่สงบจากการมีสมาธิตั้งมั่น เรียกว่า ฌาน การปฏิบัติจะเริ่มจากสมาธิชั่วขณะต่อเนื่องจนจิตเกิดความตั้งมั่นเป็นอุปปจารสมาธิ และยังคงรักษาสมาธิให้แนบแน่นจนเป็นอัปนาสมาธิ ทำให้สงบจากอกุศลธรรมที่ปิดกั้นปัญญา หรือ นิเวศน์ทั้ง ๕ ประการ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ และวิจิกิจฉา ซึ่งสภาวะจิตที่เป็นอัปนาสมาธิจะมีความแนบแน่นสงบปราณีต เรียกว่า ฌาน มี ๔ ระดับ ดังปรากฏในพระไตรปิฎก มหาสุทฺถสสนสูตร ทรงเจริญฌานสมาบัติ ดังนี้

วิวิจเภา กามเมทธิ วิวิจจ อุกุสเลทธิ ธมเมทธิ สวิตกุกั สวิจาร์ วิเวกขั ปิติสุขั ปฐมชฌานัน อุปสมปชช วิหาสิ วิตทกวิจารานัน รูปสมา อชฌตต สมนปสาทน เจตโส เอโกทิกาวัน อวิตทกั อวิจาร์ สมาธิขั ปิติสุขั ทุตติยชฌานัน อุปสมปชช วิหาสิ ปิติยา จ วิราคา อุเปกขโก จ วิหาสิ สโต สมนปชาโน สุขญจ กายเนน ปฐิสัเวเทสิ ынต อริยา อาจิกขนติ อุเปกขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยชฌานัน อุปสมปชช วิหาสิ สุขสส จ ปหานา ทุกขสส จ ปหานา ปุพเพเว โสมนสส โทมนสสานัน อตถงคมา อทุกขมสุขั อุเปกขาสติปาริสุทธิ จตตถฌานัน อุปสมปชช วิหาสิ ฯ^{๒๒}

สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วทรงบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร์ ปิติ และสุขเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกและวิจาร์สงบระงับ ทรงบรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกวิจาร์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย ทรงบรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข” เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ทรงบรรลวจตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่^{๒๓}

จากข้อความที่ปรากฏในพระมหาสุทฺถสสนสูตร สามารถสรุปฌานทั้ง ๔ ระดับ จำแนกตามองค์ฌาน ดังนี้

๑. ปฐมฌาน คือ ฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก (ตรึก) วิจาร์ (ตรอง) ปิติ (อิ่มใจ) สุข (สบายใจ) และเอกัคคตา (อารมณ์เป็นหนึ่ง)
๒. ทุตติยฌาน คือ ฌานที่ ๒ มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข และเอกัคคตา
๓. ตติยฌาน คือ ฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ สุข และเอกัคคตา
๔. จตถฌาน คือ ฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา(จิตเป็นกลาง) และเอกัคคตา

^{๒๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๙/๒๑๕.

^{๒๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๑/๑๙๔.

สำหรับสมถยานิกเป็นผู้เจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะนำหน้านั้น การปฏิบัติสมถะกองใด กองหนึ่ง จำเป็นต้องมีความชำนาญในฌาน ๕ ประการ เรียกว่า วลี ๕ คือ ความชำนาญ จึงจะสามารถ ยกขึ้นสู่วิปัสสนา ดังปรากฏในพระบาลีว่า “วสติ ปรจจ วลีโย อวชชนาวลี สmapชชนาวลี อธิฏฐานาวลี วุฏฐานาวลี ปรจจเวกขณาวลีฯ”^{๒๔} มีความหมายว่า คำว่า วลี อธิบายว่า วลี ๕ ประการ ได้แก่

๑. อวชชนาวลี	ชำนาญในการคำนึงถึง
๒. สmapชชนาวลี	ชำนาญในการเข้า
๓. อธิฏฐานาวลี	ชำนาญในการอธิฐาน
๔. วุฏฐานาวลี	ชำนาญในการออก
๕. ปรจจเวกขณาวลี	ชำนาญในการพิจารณา ^{๒๕}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค มีปรากฏข้อความอธิบายเรื่อง วลี ๕ อย่าง^{๒๖} โดยนัยแห่งการ บรรลุฌาน ๑ - ๔ มีการบรรลุปฐมฌาน เป็นต้น อธิบายดังนี้

๑) อวชชนาวลี คือ ชำนาญในการน้อมนึกถึงองค์ฌาน ย่อมสำเร็จในขณะสังจิต น้อมนึกถึงองค์ฌาน ๕ ไม่ขาดช่วง เพื่อให้ฌานเกิดได้อย่างรวดเร็ว เมื่อผู้ปฏิบัติเพียรอยู่เมื่อออกจาก ปฐมฌานก็พิจารณาวิตก ขวนจิตที่มีวิตกเป็นอารมณ์ดำเนินไป ๔ - ๕ ขณะ ตามสมควรแก่ติกขบุคคล และ มันทบุคคล ต่อจากมโนทวาราวชชนจิตที่ตัดภวังค์แล้วเกิดขึ้น ถัดจากนั้นภวังค์จิตเกิดขึ้น ๒ ขณะ ต่อจากนั้นมโนทวาราวชชนจิตที่มีวิจารณ์เป็นอารมณ์ก็เกิดขึ้นต่อไปอีก ขวนจิตย่อมดำเนินไปตามนี้

๒) สmapชชนาวลี คือ ชำนาญในการเข้าฌานได้อย่างฉับพลัน ไม่ต้องเพ่งปฏิภาคนาน ต่อแต่นั้น มโนทวาราวชชนะ ปริกรรม อุปจาร อนุโลม โคตรภู ฌาน เรื่อย ๆ ไปก็เกิดขึ้น

๓) อธิฏฐานาวลี คือ ชำนาญในการอยู่ในฌานตามกำหนด ความสามารถทรงฌานไว้ชั่วขณะลัดนิ้วมือเดียว หรือ ๑๐ ลัดนิ้วมือ กระแสนานเกิดอยู่เรื่อย ๆ ไปไม่ขาดสาย เรียกว่า เข้าฌาน

๔) วุฏฐานาวลี คือ ชำนาญในการออกจากฌาน ความสามารถเพื่อออกจากฌาน อย่างฉับพลัน กระแสนแห่งฌานขาดไปโดยลงสู่ภวังค์ เรียกว่า ออกจากฌาน

๕) ปรจจเวกขณาวลี คือ ชำนาญในการพิจารณาองค์ฌาน ได้กล่าวไว้ในอวชชนาวลี เพราะขวนจิต ๔-๕ ขณะที่เกิดต่อจากอวชชนจิต (ในอวชชนาวลี) เป็นปรจจเวกขณชวนะ (ขวนจิตที่พิจารณา) ดังแสดงวิถีจิตในการเข้าวสีภาวะทั้ง ๕ ประการ ตามตารางนี้

^{๒๔} ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๒๕/๑๔๗.

^{๒๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๕/๑๔๓.

^{๒๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๑๘๕/๑๓๔-๑๓๕.

บ่อยๆ ว่า ปฐวี ปฐวี เพื่อละองค์ฌานหยาบ และบรรลุล่องค์ฌานละเอียด มโนทวาราวชชนจิตที่ตัดภวังค์ จิตแล้วรับเอาปฐวีก็สถิตเป็นอารมณ์ย่อมเกิดขึ้น ชวนจิตย่อมดำเนินไปในอารมณ์นั้น ๔ - ๕ ขณะจิต^{๒๙}

การบรรลุลุจตุตถฌาน ผู้ปฏิบัติชำนาญในวสี ๕ ครั้งออกจากตติยฌาน มีสติสัมปชัญญะ พิจารณาองค์ฌานอยู่ สุขที่เรียกว่าโสมนัสทางใจย่อมปรากฏว่าเป็นของหยาบ ส่วนอุเบกขาและภาวะจิต ที่มีอารมณ์เดียว (จิตเตกัคคตา) เป็นของละเอียด จึงเพ่งนิมิตนั้นอยู่บ่อย ๆ ว่า ปฐวี ปฐวี เพื่อละองค์ ฌานหยาบ และบรรลุล่องค์ฌานละเอียด มโนทวาราวชชนจิตที่ตัดภวังค์ จิตแล้วรับเอาปฐวีก็สถิตเป็น อารมณ์ย่อมเกิดขึ้น ชวนจิตย่อมดำเนินไปในอารมณ์นั้น ๔ - ๕ ขณะจิต ตามแต่ตึกขะ และมันทะ^{๓๐}

ความสามารถในวสี ๕ อย่างชำนาญคล่องแคล่ว เรียกว่า วสีภาวะ ดังจะวินิจฉัยว่า “วสนํ สมตถนํ = วโส, วโส ยสส อตถิติ = วสี” ความสามารถชื่อว่า วสะ ความสามารถที่มีอยู่แก่ผู้ใด ฉะนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า วสี “วสีโน = วสีภาโว” ความเป็นผู้มีความสามารถ ชื่อว่า วสีภาวะ ได้แก่

๑. อวชชนวสีภาวะ	ผู้สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของมโนทวารวชชนะ
๒. สมาปชชนวสีภาวะ	ผู้สามารถในการเข้าฌานโดยฉับพลัน ไม่ต้ององเพ่ง ภาวนานิมนตานาน เพ่งเพียงเล็กน้อยก็เข้าฌานได้
๓. อธิชชานวสีภาวะ	ผู้สามารถทำกระแสฌานเกิดอยู่เรื่อย ๆ ไม่ให้หย่อน ฌานจะเกิดอยู่ไม่ขาดสาย โดยข่มภวังคจิตไม่ให้เกิด
๔. วุชชานวสีภาวะ	ผู้สามารถออกจากฌานได้ทันทีตามเวลาที่อธิชชาน
๕. ปัจจเวกขณวสีภาวะ	ผู้สามารถในการพิจารณาองค์ฌานของชชนะ ^{๓๑}

ผู้เป็นฌานลาภบุคคล สามารถนี้ถึงปฐมฌาน ที่ไหน เมื่อไร นานเท่าไรก็ได้ ตาม ปรารภณา ไม่มีความเนิ่นช้า ในวสีทั้ง ๕ ประการ ได้แก่ ในการนี้ถึง การเข้า การอธิชชาน (รักษาไม่ให้ ฌานจิตตภวังค์) การออก และการพิจารณา (ทบทวนองค์ฌาน) ผู้ที่มีความชำนาญในวสี ๕ ประการนี้ จะสามารถยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาได้ในลำดับต่อไป เป็นขั้นของปัญญา รู้ตามจริง ดังพระบาลีว่า “อิมา ปลจ วสียตฺ ยาทถุชฺเชน ญาณํ ปชานนถุชฺเชน ปณฺญา” ^{๓๒} มีความหมายว่า วสี ๕ ประการนี้ ชื่อว่า ญาณ หรือ ปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ธรรม สภาวะรู้ชัด^{๓๓}

^{๒๙} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๑๘๕/๑๔๘.

^{๓๐} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒/๑๘๕/๑๗๕.

^{๓๑} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, หน้า ๖๗-๗๐.

^{๓๒} ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๒๕/๑๔๗.

^{๓๓} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘๕/๑๔๔.

สมถยานิกบุคคลที่ปฏิบัติจนจิตตั้งมั่นมีสมาธิ ปราศจากนิวรณ์แล้ว จะเกิดสภาวะธรรมที่จิตมีการพิจารณาเห็นความจริงของรูปนาม เรียกว่า **วิปัสสนาญาณ** โดยการมีองค์ฌานทั้ง ๕ นั้น ได้แก่ วิตก วิจาร์ณ ปิติ สุข และเอกัคคตา ก็ยังไม่เพียงพอที่จะเป็นผู้บรรลุวิปัสสนาญาณที่ ๑ ได้ เพราะจิตจะต้องมีปัญญารู้แจ้งธรรมะ ได้แก่ ต้องรู้เห็นว่ารูปนามเป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน เช่นนี้จึงจะเป็นจิตที่เข้าถึงวิปัสสนาญาณที่ ๑ แล้ว ต่อมาจิตของผู้ปฏิบัติที่ประกอบด้วยองค์ฌานทั้ง ๕ จะมีสติมั่นคงขึ้น สามารถกำหนดรู้อารมณ์ได้เท่าทันปัจจุบันและต่อเนื่องมากขึ้น ปิติ สุข และ กายปัสสัทธิ อย่างแรงกล้าอาจเกิดขึ้นได้ ทำให้ผู้ปฏิบัติบางคนเห็นถึงความมหัศจรรย์ของการปฏิบัติ และ รู้สึกว่าตนกำหนดได้แม่นยำ หรือเหมือนตัวเบาลอยอยู่ในอากาศ ผู้ปฏิบัติพึงระวังอาการเหล่านี้ เพราะเป็นการยึดติดกับอารมณ์เข้าแล้ว^{๓๔}

๓.๑.๓ การเจริญวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก

๓.๑.๓.๑ ความหมายวิปัสสนา

วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้ง เป็นความเห็นตรงต่อความจริงของสภาวะธรรม โดยรู้แจ้งภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น เป็นปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์สามารถถอนความเห็นผิดในสังขารทั้งปวงได้^{๓๕}

๓.๑.๓.๒ อารมณ์ของวิปัสสนา

อารมณ์กรรมฐานมี ๒ อย่าง คือ อารมณ์ และอารมณ์นิก (ผู้รู้อารมณ์) โดยอารมณ์ของวิปัสสนา ได้แก่ เตภูมิกสังขารธรรมคือ รูปนามที่เกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓ ส่วนอารมณ์นิก (ผู้รู้อารมณ์) คือ ความพยายามที่เกิดขึ้นในครั้งหลัง ๆ นี้ มีความพยายามที่เกิดขึ้นแล้วในขณะก่อน ๆ เป็นระยะสืบต่อกันเป็นที่ตั้ง ฉะนั้นความพยายามครั้งก่อน ๆ นั้น ชื่อว่า อารมณ์นิก ทั้งสองอย่างคือ อารมณ์นิกธรรม เหมือนตัวละคร ส่วนอารมณ์นิกธรรม เหมือนผู้ดูละคร^{๓๖} ซึ่งอารมณ์ของวิปัสสนาว่าโดยย่อ คือ รูปนาม ว่าโดยภูมิแห่งการทำให้แจ้ง ได้แก่ วิปัสสนาภูมิ ๖

^{๓๔} พระกัมมัฏฐานาจริยะ พระปณฺธิตาภิกษุ, **รู้แจ้งในชาตินี้**, ตรวจและปรับปรุงฉบับแปลโดย พระครูปลัดประจาก สิริวรรณโณ และ พระสว่าง ดิกขวิโร, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๑.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๗๓.

^{๓๖} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, หน้า ๒๓-๒๔.

วิปัสสนาภูมิ ๖ คือ ธรรมที่เป็นภูมิแห่งวิปัสสนา ทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามจริง ได้แก่ ชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ สัจจะ ๔ และ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒^{๓๗} มีดังนี้

๑. ชั้นที่ ๕^{๓๘} คือ กองทั้ง ๕ ของรูปและนามที่ประกอบขึ้นเป็นชีวิต ได้แก่

- ๑) รูปชั้นที่ ๕ คือ ส่วนประกอบฝ่ายรูปทั้งหมด
- ๒) เวทนาชั้นที่ ๕ คือ การเสวยอารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์ เฉย
- ๓) สัญญาชั้นที่ ๕ คือ ความกำหนดหมายจำอารมณ์
- ๔) สังขารชั้นที่ ๕ คือ สภาพปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว มีเจตนาเป็นตัวนำ
- ๕) วิญญาณชั้นที่ ๕ คือ ความรู้อารมณ์ทางอายตนะ ๖

๒. อายุตนะ ๑๒^{๓๙} คือ ที่ติดต่อกันของเครื่องรู้และสิ่งที่รู้ แบ่งเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑) อายุตนะภายใน ๖ คือ

(๑) จักขวยตนะ	(อายตนะคือตา)
(๒) โสตายตนะ	(อายตนะคือหู)
(๓) ฆานายตนะ	(อายตนะคือจมูก)
(๔) ชิวหายตนะ	(อายตนะคือลิ้น)
(๕) กายายตนะ	(อายตนะคือกาย) และ
(๖) มนายตนะ	(อายตนะคือใจ)

๒) อายุตนะภายนอก ๖ คือ

(๗) รูปายตนะ	(อายตนะคือรูป)
(๘) สัททายตนะ	(อายตนะคือเสียง)
(๙) คันธายตนะ	(อายตนะคือกลิ่น)
(๑๐) รสอายตนะ	(อายตนะคือรส)
(๑๑) โผฏฐัพพายตนะ	(อายตนะคือโผฏฐัพพะ) และ
(๑๒) ธัมมายตนะ	(อายตนะคือธรรมารมณ์)

๓. ชาติ ๑๘^{๔๐} คือ สิ่งที่ยังสภาพธรรมตาอยู่ตามเหตุปัจจัย แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ ชาติรับ ๖ ชาติกระทบ ๖ และ ชาติรู้ ๖ ได้แก่

^{๓๗} อภ.ชา. (ไทย) ๓๖/๒/๓.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๒.

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖.

^{๔๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑-๑๖๒.

๑) ธาตุรับ ๖ อย่าง ได้แก่

(๑) จักขุธาตุ	(ธาตุคือจักขุประสาท)
(๒) โสตธาตุ	(ธาตุคือโสตประสาท)
(๓) ฆานธาตุ	(ธาตุคือฆานประสาท)
(๔) ชิวหาธาตุ	(ธาตุคือชิวหาประสาท)
(๕) กายธาตุ	(ธาตุคือกายประสาท)
(๖) มโนธาตุ	(ธาตุคือมโน)

๒) ธาตุกระทบ ๖ อย่าง ได้แก่

(๗) รูปธาตุ	(ธาตุคือรูปารมณ)
(๘) สัทธาตุ	(ธาตุคือสัททารมณ)
(๙) คันธธาตุ	(ธาตุคือคันธารมณ)
(๑๐) รสธาตุ	(ธาตุคือรสารมณ)
(๑๑) โผฏฐัพพธาตุ	(ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ)
(๑๒) ฌัมมธาตุ	(ธาตุคือธรรมารมณ)

๓) ธาตุรู้ ๖ อย่าง ได้แก่

(๑๓) จักขุวิญญาณธาตุ	(ธาตุคือจักขุวิญญาณ)
(๑๔) โสตวิญญานธาตุ	(ธาตุคือโสตวิญญาน)
(๑๕) ฆานวิญญานธาตุ	(ธาตุคือฆานวิญญาน)
(๑๖) ชิวหาวิญญานธาตุ	(ธาตุคือชิวหาวิญญาน)
(๑๗) กายวิญญานธาตุ	(ธาตุคือกายวิญญาน)
(๑๘) มโนวิญญานธาตุ	(ธาตุคือมโนวิญญาน)

๔. อินทรีย์ ๒๒^{๔๑} คือ สภาวะที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน โดยให้ธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นไปตามตน แบ่งเป็น ๕ หมวด ได้แก่

หมวด ๑) มี ๖ ประการ คือ

(๑) จักขุนทรีย์	(อินทรีย์คือจักขุประสาท)
(๒) โสตินทรีย์	(อินทรีย์คือโสตประสาท)
(๓) ฆานินทรีย์	(อินทรีย์คือฆานประสาท)
(๔) ชิวหินทรีย์	(อินทรีย์คือชิวหาประสาท)

^{๔๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๑๒.

(๕) กายินทรีย์ (อินทรีย์คือกายปสาท)

(๖) มนินทรีย์ (อินทรีย์คือใจ)

หมวด ๒) มี ๓ ประการ คือ

(๗) ซีวิตินทรีย์ (อินทรีย์คือซีวิต)

(๘) อิตถินทรีย์ (อินทรีย์คืออิตถิภาวะ)

(๙) ปุริสินทรีย์ (อินทรีย์คือปุริสภาวะ)

หมวด ๓) มี ๕ ประการ คือ

(๑๐) สุขินทรีย์ (อินทรีย์คือสุขเวทนา)

(๑๑) ทุกخينทรีย์ (อินทรีย์คือทุกขเวทนา)

(๑๒) โสมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือโสมนัสสเวทนา)

(๑๓) โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือโทมนัสสเวทนา)

(๑๔) อุpekخينทรีย์ (อินทรีย์คืออุเบกขาเวทนา)

หมวด ๔) มี ๕ ประการ คือ

(๑๕) สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา)

(๑๖) วิริยินทรีย์ (อินทรีย์คือวิริยะ)

(๑๗) สตินทรีย์ (อินทรีย์คือสติ)

(๑๘) สมาธินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ)

(๑๙) ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา)

หมวด ๕) มี ๓ ประการ คือ

(๒๐) อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ (อินทรีย์แห่งท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจัก
รู้สังขารที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสดาปัตติมรรค)

(๒๑) อัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ ญาณ ๖ ท่ากลาง คือ
โสดาปัตติผล ถึง อรหัตตมรรค)

(๒๒) อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว คืออรหัตตผล)

๕. สัจจะ ๔^๒ คือ ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ได้แก่

๑) ทุกขสัจ คือ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยากเพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิด
และความดับ ว่าโดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๙-๔๐๒/๓๒๘-๓๓๕.

๒) สมุทยสัง คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ตัณหานี้เป็นเหตุเกิดขึ้นในภพใหม่ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา

๓) นิโรธสัง คือ ความดับโดยไม่มีเหลือแห่งตัณหา ความดับทุกข์ ภาวะที่สำรอกตัณหาแล้ว หลุดพ้น สงบ เป็นอิสระ คือ นิพพาน

๔) มัคคสัง คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือ อริยอัฏฐังคิกมรรค เป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) สรูปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

๖. ปฏิจจสมุปบาท ๑๒^{๔๓} คือ สภาพธรรมทั้งหลายที่อาศัยกันจึงเกิดขึ้น ต่อเนื่องกัน เป็นกระบวนการของธรรมชาติที่เกิดขึ้นมีอยู่อย่างนั้น มี ๑๒ ประการ ได้แก่

๑) อวิชชา	คือ การไม่รู้ตามความเป็นจริงที่ควรรู้
๒) สังขาร	คือ ธรรมที่ปรุงแต่งให้ผลธรรมเกิดขึ้น
๓) วิญญาณ	คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์เป็นพิเศษ
๔) นามรูป	คือ ธรรมชาติที่นุ่มไปในอารมณ์และธรรมชาติที่แตกสลาย
๕) สฬายตนะ	คือ ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งวิญญูะสงสารที่ยืนยาว
๖) ผัสสะ	คือ ธรรมชาติที่กระทบซึ่งอารมณ์
๗) เวทนา	คือ ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์
๘) ตัณหา	คือ ธรรมชาติที่ย่อมติดใจซึ่งวัตถุกาม
๙) อุปาทาน	คือ การยึดมั่นในสิ่งที่ผิด โดยโลภะและทิฏฐิ
๑๐) ภว	คือ การปรุงแต่งที่ทำให้ผลเกิดขึ้น
๑๑) ชาติ	คือ ความเกิดขึ้นของขั้น
๑๒) ชรามรณะ	คือ ความแก่และความตายของขั้น

การแสดงหลักปฏิจจสมุปบาท จะมีความสัมพันธ์กับอริยสัง ๔ โดยจะแสดงความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่าง ๆ อาศัยปัจจัยสืบต่อกัน ใน ๒ ลักษณะ คือ

๑. สมุทยวาร คือ แสดงความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ (สายเกิด) เรียกว่า อนุโลมปฏิจจสมุปบาท จัดเป็นสมุทยสัง

๒. นิโรธวาร คือ แสดงความดับไปแห่งทุกข์ (สายดับ) เรียกว่า ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท จัดเป็นนิโรธสัง

^{๔๓} พระสังฆมณฑลสังฆราช ธรรมมาจารย์, ปรมัตถสังคิกะ ปฏิจจสมุปบาทที่ปณี, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสังฆมณฑลสังฆราช, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖-๑๗.

๓.๑.๓.๓ ผลของวิปัสสนา

การเจริญวิปัสสนาจะเกิดผลเป็นความหยั่งรู้ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด เรียกว่า วิปัสสนาญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนาม (สังขาร) ตามเป็นจริง เป็นธรรมที่ควรเจริญ และควรทำให้แจ้งด้วย ปัญญาอันยิ่ง^{๔๔} องค์ธรรมได้แก่ ปัญญา เป็นความหยั่งรู้ไปตามลำดับแห่งปัญญา เรียกว่า โสฬสญาณ หรือ ลำดับญาณ ๑๖ แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ดังนี้

๑. ญาณระดับต่ำ คือ ญาณที่ยังต้องอาศัยจินตามายปัญญามาช่วย จัดเป็น ญาณปริปัญญา สามารถกำหนดรู้ได้ว่าสิ่งใดเป็นเหตุ สิ่งใดเป็นผล ใช้ขณิกสมาธิขั้นต่ำแต่มีกำลังพอที่จะ ระวังนิวรณ์ ๕ ได้ จึงเทียบได้กับอุปปจารสมาธิ ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ และ ปัจจัยปริคคญาณ

๒. ญาณระดับกลาง คือ ญาณที่ไม่ต้องอาศัยจินตามายปัญญา เพราะการกำหนดรู้ ด้วยการพิจารณา ไตร่ตรองใคร่ครวญด้วยปัญญาที่เห็นตามความเป็นจริงของรูปนาม จัดเป็นไตรณ ปริปัญญา สามารถเห็นการเกิดขึ้นและการดับไปของรูปนาม เรียกว่า เห็นพระไตรลักษณ์ และ วิปัสสนูปกิเลส๑๐ จะเกิดขึ้นในช่วงญาณนี้ โดยใช้ขณิกสมาธิที่มีกำลังระดับปานกลาง ได้แก่ สัมมสนญาณ และ อุทยัพพญาณ

๓. ญาณระดับสูง คือ ญาณที่กำหนดรู้ได้ถูกทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน โดยมีรูป นามเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาญาณ ขณิกสมาธิมีกำลังแก่กล้า จัดเป็นขั้นปหานปริปัญญา เพราะกำหนด รู้ด้วยการละ ได้แก่ ภังคญาณเป็นต้นไป จนถึงปัจจเวกขณญาณ

โดยรายละเอียดของลำดับญาณ ๑๖ มีดังนี้

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ

นามรูปปริจเฉทญาณ คือ ปัญญาที่กำหนดรู้แยก รูปนามเป็นอารมณ์ปัจจุบัน แยก รูป นามเห็นเป็นคนละส่วน^{๔๕} ไม่ว่าจะกำหนดอาการใดมีเพียงรูปนามเท่านั้น หาใช่เรา สัตว์ ปราตจาก สมมติบัญญัติ นี่เป็นความเห็นอันหมดจด เรียกว่า **ทิวฐิวฐิติ**^{๔๖} ละสักกายทิวฐิติ และอัตตานุทิวฐิติได้ รูป คือ สภาวะแปรปรวนโดยไม่รู้อารมณ์ และนาม คือ สภาวน้อมไปสู่อารมณ์ โดยรู้อารมณ์

ในคัมภีร์ชุตทกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ชื่อว่า ธัมมัญญิตินญาณ^{๔๗} หรือ ปัญญาในการ กำหนดปัจจัย จัดเป็นญาณลำดับที่ ๔ ในญาณ ๗๓ และไม่ได้ใช้ชื่อว่า นามรูปปริจเฉทญาณ แต่ต่อมา

^{๔๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๓/๔๙๓.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๖๐.

^{๔๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๖.

^{๔๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑.

คัมภีร์อรรถกถาได้ขยายความและแยกธัมมัญญัติญาณ ออกเป็นญาณที่ ๑ และ ๒ ของวิปัสสนาญาณ ๑๖ โดยกำหนดชื่อ นามรูปปริจเฉทญาณ และปัจจัยปริคคหญาณ ตามลำดับ

๒. ปัจจัยปริคคหญาณ

ปัจจัยปริคคหญาณ คือ ปัญญาที่รู้ถึงเหตุปัจจัยของรูปนาม รู้ความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน เป็นไปตามหลักปฏิจสุมุขบาท รู้ธรรมฝ่ายเกิด เป็นญาณที่รู้ว่ามอวิชาเป็นที่ตั้งแห่งปัจจัยของอาการ ๙ อย่าง ได้แก่ ความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิमित กรรมเป็นเครื่องประมวลมา ความประกอบไว้ ความพัวพัน สมุทัย เหตุ และสังขารทั้งหลาย เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารเกิดขึ้น เพราะปัจจัยนั้น และรู้ว่าในอดีตกัฏฐิ อนาคตกัฏฐิ ก็เป็นอย่างนี้เช่นกัน^{๔๘} จึงข้ามพ้นความสงสัยอันเนื่องด้วยอิตตาตวัตตน เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิติ^{๔๙}

เป็นญาณที่รู้ถึงปัจจัยในปฏิจสุมุขบาท ได้แก่ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ขรา มรณะ ยังเห็นในกัมมภพก่อน ในภพปัจจุบันนี้ ส่องต่อในอนาคตกาล เช่นเดียวกัน พระโยคาวจรย่อมรู้เห็น รู้แจ้ง สังเขป ๔๑ กาล ๓๒ ปฏิจสุมุขบาทอันมีสนธิ ๓๓ ด้วยอาการ ๒๐๔ นี้ ชื่อว่า ธัมมัญญัติญาณ^{๕๐} ในญาณ ๗๓ ซึ่งก็คือ ปัจจัยปริคคหญาณ ในโสฬสญาณ

๓. สัมมสนญาณ

สัมมสนญาณ คือ ญาณที่กำหนดนามธรรมและรูปธรรม^{๕๑} ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และ ปัจจุบัน รู้ด้วยการพิจารณารูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ เป็นปัญญากำหนดเหตุปัจจัยของรูปนามในกาลทั้ง ๓ จนปัญญาเห็นการดับไปของรูปนาม หรือเห็นโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

จัดเป็นญาณที่ ๑ เป็นปัญญาการย่อธรรมทั้งหลายในอดีต อนาคต และปัจจุบัน โดยการกำหนด รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ทั้งที่เป็นภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต โกล ไกล เห็นว่าไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสิ้นไป เห็นว่าเป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย เห็นว่าเป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร รวมทั้งกำหนดเหตุปัจจัยตามนัยแห่งปฏิจสุมุขบาท ได้แก่ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เมื่ออวิชาไม่มี สังขารก็ไม่มี เป็นต้นในกาลทั้ง ๓ ว่าไม่เที่ยงอันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา^{๕๒}

^{๔๘} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๕/๘๐.

^{๔๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๗๖.

^{๕๐} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๕-๔๗/๗๐-๗๓.

^{๕๑} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๑.

^{๕๒} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๕-๗๖.

๔. อุทยัพพญาณ

อุทยัพพญาณ คือ ญาณที่พิจารณาเห็นความเกิดและความดับ^{๕๓} ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรผันแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน โดยลักษณะความเกิดแห่งรูปนามปัจจุบัน นั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น ความแปรผันไป ความเสื่อม ปัญญาที่พิจารณาเห็น ชื่อว่า อนุปัสสนาญาณ ซึ่ง จะเห็นความเกิดขึ้นแห่งเบญจขันธ์ ๒๕ ลักษณะ และความเสื่อมแห่งเบญจขันธ์ ๒๕ ลักษณะ รวมเป็น ๕๐ ลักษณะ คือ การเห็นความเกิดและความเสื่อม แห่งปัจจัย คือ อวิชชา ตัณหา กรรม ธรรมอันเป็น เหตุ และลักษณะแห่งความแปรผัน^{๕๔}

ญาณนี้จะเห็นความเกิดและความดับของรูปนาม ในขั้นนี้จะได้พบกับสภาวธรรม ฝ่ายดี ๙ ประการ มีแสงสว่าง เป็นต้น ที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี เพลิดเพลิน ยึดติดด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐิ เรียกว่า นิกันติ จึงทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง เรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ซึ่งต้องกำหนดรู้ อย่างถูกต้องและจดจ่อต่อเนื่อง จึงจะผ่านพ้นไปได้ ทำให้เกิดปัญญาที่สามารถแยกแยะทางปฏิบัติผิด และถูกต้องได้ เรียกว่า **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทติ**^{๕๕}

๕. ภังคญาณ

ภังคญาณ หรือภังคานุปัสสนาญาณ คือ วิปัสสนาญาณที่พิจารณาเห็นความดับ^{๕๖} ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ เห็นโดยความไม่เที่ยงย่อมละนิจจสัญญาได้ โดยความเป็นทุกข์ย่อมละสุขสัญญาได้ โดยความเป็นอนัตตาย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่ายย่อม ละนันทิได้ เมื่อคลายกำหนดย่อมละระคะได้ เมื่อทำราคาให้ดับ ย่อมละสมุทัยได้ และเมื่อสละคืนย่อม ละอาทานะ (ความยึดถือ) ได้^{๕๗} มีแต่ความดับหายไปเป็นคู่ ๆ อย่างรวดเร็วติดต่อกันไปทุกขณะ ๆ

หลังจากที่ได้มีความเพียรพยายามกำหนดตามจริง อย่างจดจ่อต่อเนื่องไม่ขาดสาย โดยไม่คำนึงถึงวิปัสสนูปกิเลสที่เข้ามาแต่อย่างใด จะพบกับความดับของอารมณ์นั้น ดับขาดแจ่มชัดเป็น ท่อน ๆ เรียกว่า อุทยัพพญาณอย่างแก่ เรียกว่า **ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทติ**^{๕๘} เป็นความหมดจดรู้ ทางที่จะดำเนินไป คือการกำหนดอารมณ์ปัจจุบันอย่างต่อเนื่องนั่นเอง ซึ่งปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทติจะ ครอบคลุมไปจนถึงอนุโลมญาณ

^{๕๓} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๒.

^{๕๔} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๙-๕๐/๗๗-๘๑.

^{๕๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๗๖.

^{๕๖} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗/๒.

^{๕๗} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑-๕๒/๘๒-๘๓.

^{๕๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๗๖.

๖. ภัยญาณ

ภัยญาณ หรือภัยตู่ปฏิฐานญาณ คือ ปัญญาในการเห็นสังขารปรากฏโดยความเป็นภัย^{๕๙} ปัญญามองเห็นรูปนามเป็นสิ่งที่น่ากลัว เพราะอาการที่จิตเห็นว่ารูปและนามมีแต่ดับหายไป เมื่อบุคคลมนสิการโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ว่านิमितและความเป็นไป ปรากฏโดยความเป็นภัย

ธรรมเหล่านี้ คือ ภัยญาณ อาทีนวญาณ และนิพพิทาญาณ มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น^{๖๐} และต่างกันที่เป็นญาณระดับอ่อน ปานกลาง และแก่กล้าตามลำดับ เมื่อภัยญาณเกิดขึ้นไม่นานนักอาทีนวญาณ และนิพพิทาญาณก็จะเกิดขึ้นกับบางบุคคล^{๖๑}

๗. อาทีนวญาณ

อาทีนวญาณ หรืออาทีนวานุปัสสนาญาณ คือ ญาณที่คำนึงเห็นโทษ^{๖๒} ปัญญาเห็นสังขารรูปนามปรากฏโดยความเกิดเป็นโทษภัย ความเป็นไป นิमित กรรมเป็นเครื่องประมวลมา ปฏิสนธิ คติ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก ความรำพัน ความคับแค้นเป็นภัย พิจารณาเห็นโทษของสังขารธรรม ๑๕ ประการ มีอุปาทอาทีนวญาณ หมายถึง การพิจารณาเห็นทุกข์โทษในการเกิดของรูปนาม เป็นต้น^{๖๓}

๘. นิพพิทาญาณ

นิพพิทาญาณ คือ ปัญญาที่เบื่อหน่ายในรูปนาม เพราะเห็นรูปนามเป็นภัยและเป็นโทษ คลายความเพติดเพลินพอใจในภพ เป็นอาการที่จิตเบื่อหน่ายในรูปนาม ที่มีแต่ดับหายไป และมีได้หมายถึง ความเบื่อหน่ายอย่างชาวโลก เช่น เบื่อหน่ายอยากตาย แต่หมายถึงเป็นความเบื่อหน่ายในรูปนาม ที่เป็นเหตุให้ละอภริตีสัญญา (ความสำคัญว่าน่ายินดี)

๙. มุญจितุกัมยตาญาณ

มุญจितุกัมยตาญาณ คือ ปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไป^{๖๔} ญาณที่ปรารถนาจะพ้นจากรูปนาม เมื่อเห็นแจ้งความเป็นไปของรูปนามที่เกิดขึ้นตามลำดับ จิตปรารถนาจะหลุดพ้นจากรูปนามนั้นเสีย โดยพิจารณาเห็นรูปนามเป็นของน่ากลัว มีทุกข์ มีโทษ เป็นเหยื่อลวงให้หลงติดอยู่ใน

^{๕๙} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘/๒.

^{๖๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๓.

^{๖๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๒๙๙.

^{๖๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๘/๒.

^{๖๓} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔/๘๖.

^{๖๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๙/๒.

วิญญูสงสาร เป็นสังขารปรุงแต่งให้ได้รับความเดือดร้อน และมีความแปรปรวนอยู่เป็นนิตย์ จิตก็เกิดความเบื่อหน่าย ออยากออก ออยากหนี ออยากหลุด ออยากพ้น จากสังขารธรรม ออยากพ้นจากสังสารวิญญู ออยากพ้นจากรูปนามนั้นเสีย ใจก็น้อมไปสู่พระนิพพาน โดยส่วนเดียว

ญาณทั้ง ๓ ได้แก่ มุญจจิตุกัมยตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ และสังขารุเปกขาญาณ เป็นปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไป พิจารณาและดำรงมั่นอยู่ มีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น คือ มนสิการโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จิตออกจากนิमितและความเป็นไป แล่นไปในนิพพานซึ่งไม่มีนิमित เป็นธาตุซึ่งเป็นความดับ^{๖๕} และต่างกันโดยเป็นระดับของญาณ

๑๐. ปฏิสังขยาญาณ

ปฏิสังขยาญาณ คือ ปัญญาตามพิจารณารูปนามทบทวนเพื่อหาทางปรารถนาจะพ้นไป^{๖๖} เป็นการพยายามกำหนดรู้รูปนามอีกครั้ง เพื่อให้ก้าวหน้าและหลุดพ้นไปจากรูปนามเสีย เป็นปัญญาย้อนกลับไปพิจารณาสังขารยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ด้วยอาการ ๔๐ (อนิจจัง ๑๐ ทุกขัง ๒๕ และอนัตตา ๕) เป็นญาณที่เห็นไตรลักษณ์กว้างขวางที่สุด เห็นว่าชั้น ๕ เป็นกองแห่งโทษมากมาย ด้วยอาการที่เห็นนั่นเอง ญาณนี้จะพิจารณาเห็นรูปนามโดยขะมักเขม้น เป็นการพยายามกำหนดรู้รูปนามอีกครั้ง เพื่อให้ก้าวหน้าและหลุดพ้นไปจากรูปนามเสีย พิจารณาเห็นรูปนามเป็นทุกข์ เป็นโทษ เป็นของน่ากลัว เป็นเหยื่อของมาร เกิดความเบื่อหน่าย ออยากหนี ออยากหลุดพ้น โดยพิจารณารูปนามซ้ำ ๆ ปฏิบัติจริงจัง เพื่อมรรค ผล นิพพาน จึงหาอุบายหลุดพ้นด้วยการพิจารณาพระไตรลักษณ์

๑๑. สังขารุเปกขาญาณ

สังขารุเปกขาญาณ คือ ญาณที่เป็นกลางต่อสังขาร^{๖๗} ปัญญาพิจารณารูปนามโดยอาการวางเฉย เป็นปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไปจากความเกิดขึ้น จากความเป็นไป จากนิमित จากกรรมเป็นเครื่องประมวลมา จากปฏิสนธิ จากคติ จากความเกิด จากความแก่ จากความเจ็บ จากความตาย จากความเศร้าโศก จากความรำพัน จากความคับแค้นใจ พิจารณาและดำรงมั่นอยู่ และปัญญาพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ เห็นความเป็นภัย เห็นความเป็นอามิส และเห็นความเป็นสังขารของสิ่งเหล่านี้ ได้แก่ ความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิमित และความคับแค้นใจ ดังนั้นเมื่อเห็นความเกิดขึ้นเป็นสังขาร และญาณเพ่งเฉยสังขารเหล่านั้น ชื่อว่า สังขารุเปกขาญาณ^{๖๘}

^{๖๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๔.

^{๖๖} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔/๘๖.

^{๖๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๙/๒.

^{๖๘} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔/๘๖-๘๗.

เป็นการวางเฉยต่อรูปนาม สามารถกำหนดอารมณ์ได้ดีเสมอกัน ปราศจากความยินดีและยินร้าย ยิ่งกำหนดมากจะยิ่งกำหนดได้ดีขึ้นต่อเนื่องไม่ขาดสาย โดยไม่ต้องพยายามมากนัก เหมือนเป็นอัตโนมัติ จิตมีความสงบและตั้งมั่นดี

๑๒. อนุโลมญาณ

อนุโลมญาณ หรือสังขยานุโลมิกญาณ คือ ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้ อริยสัจ ญาณอันคล้ายต่อการตรัสรู้ อริยสัจ ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ เป็นปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวธรรมอันเหมาะสม ซึ่งมีลักษณะ รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ หรือวิญญาณไม่เที่ยง^{๖๙}

ปัญญาที่อนุโลมคล้ายตาม ๘ ญาณข้างต้น ได้เสพอารมณ์ในสังขารูปกขาญาณมากที่สุด แล้วหยั่งลงสู่โลกียสัจจะ ๒ คือ ทุกขสัจจะและสมุทยสัจจะ แล้วอนุโลมให้กับโคตรภูเป็นปัจจัยให้มัคคญาณอีก ๒ สัจจะ และโพชฌงค์ ๗ มีกำลังมากที่สุด และจิตรู้สุดท้ายของการกำหนดรู้รูปนามที่มีกำลังนี้ จึงมีการเห็นเด่นชัดเป็นพิเศษ ก่อนที่จะขาดความรู้สึกลงไป ๒-๓ ขณะจิตในมัคควิถิ (ปริ อู นุ) และมีพระไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ และเป็นญาณสุดท้าย ในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

๑๓. โคตรภูญาณ

โคตรภูญาณ คือ ปัญญาในการออกและหลีกเลี่ยงจากนิमितภายนอก หรือ ญาณครอบโคตร^{๗๐} เพราะแล่นไปสู่ความดับ คือ พระนิพพาน ปัญญาในการออกไปจากนิमितภายนอก ปราภฏขึ้น ๑ ขณะจิตในมัคควิถิ มีนิพพานเป็นอารมณ์ แต่จิตยังเป็นโลกียจิต จึงเรียกว่า อัปโพหาริกะ เป็นการทำลายโคตรแห่งปุถุชน เข้าถึงโคตรแห่งพระอริยะ ซึ่งใช้กับพระโสดาบันเท่านั้น ส่วนพระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ จะเรียกขั้นตอนนี้ว่า โวทานโคตร (โคตรบริสุทธิ)

๑๔. มัคคญาณ

มัคคญาณ คือ ปัญญาในการออกและหลีกเลี่ยงไปทั้งจากกิเลสชั้นต้นและจากนิमितภายนอก^{๗๑} ปัญญาที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยบุคคล บุคคลหลุดพ้นด้วยการรู้แจ้งพระไตรลักษณ์ ดังนี้

- ๑) ผู้มโนสิการโดยความไม่เที่ยง ย่อมหลุดพ้นด้วย อนิมิตตวิโมกข์
- ๒) ผู้มโนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมหลุดพ้นด้วย อัปภินิหิตวิโมกข์
- ๓) ผู้มโนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมหลุดพ้นด้วย สุญญตวิโมกข์^{๗๒}

^{๖๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙.

^{๗๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐/๒.

^{๗๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๑/๒.

^{๗๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๕.

มัคคญาณเกิดขึ้น ๑ ขณะจิตในมัคควิถิ มีนิพพานเป็นอารมณ์ เกิดปัญญาตัดละกิเลสโดยเด็ดขาด ได้แก่ มัจฉาทิฏฐิและวิจิกิจฉา ในพระโสดาบัน เป็นต้น มัคคญาณเกิดเพียงครั้งเดียว เพื่อประหารกิเลสแต่ลำดับของพระอริยบุคคล ๔ จำพวก จัดเป็น **ญาณทัสสนวิสุทธิ**^{๗๓}

๑๕. ผลญาณ

ผลญาณ คือ ญาณในอริยผล ปัญญาที่หยุดความพยายาม^{๗๔} เพราะการหยุดความพยายามนั้นเป็นผลของมรรค เป็นปัญญารู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคล

การเข้าผลสมาบัติ กล่าวว่า พระเสขะยินดีสังขารุเปกขาบ้าง เห็นแจ้งสังขารุเปกขาบ้าง พิจารณาแล้วเข้าผลสมาบัติบ้าง ส่วนท่านผู้ปราศจากราคะเห็นแจ้งสังขารุเปกขาบ้าง พิจารณาแล้วเข้าผลสมาบัติบ้าง เพ่งเฉยสังขารุเปกขานั้นแล้วอยู่ด้วยสุญญตวิหารสมาบัติ อนิมิตตวิหารสมาบัติ หรืออัปปณิหิตวิหารสมาบัติ^{๗๕}

ผลญาณ หรือผลของมรรคจิต เป็นลำดับจิตสุดท้ายของความดับสังขารเกิดขึ้น ๒-๓ ขณะจิตในมัคควิถิ เรียกว่า ผลชวนะ ซึ่งขณะนั้นจะไม่สามารถอธิบายได้ เพราะขึ้นสู่มัคควิถิ ส่วนผลญาณที่เป็น ผลสมาบัติวิถิ หรือ การเข้าผลสมาบัติที่เกิดภายหลัง จะเกิดได้อีกหลายครั้ง ระยะเวลาที่หายไป จะขึ้นอยู่กับกำลังสมาธิ และวสีภาวะ ๕ ของแต่ละบุคคล

๑๖. ปัจจเวกขณญาณ

ปัจจเวกขณญาณ คือ ญาณในการพิจารณาทบทวน เป็นปัญญาในการเห็นธรรมที่มาร่วมกันในขณะที่นั้น^{๗๖} การพิจารณาทบทวนมี ๕ ประการ ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละและกิเลสที่เหลือ จัดเป็นวิถีฝ่ายโลกิยะ เกิดต่อจากมัคควิถิ เมื่อผลจิตดวงสุดท้ายดับลง หรือ เป็นอารมณ์ที่ตามดูกิเลสที่ละได้แล้วในอดีต เฉพาะอริยบุคคลที่ศึกษาปริยัติ จึงจะพิจารณากิเลสที่ละและกิเลสที่เหลือได้

ในขณะที่แห่งโสดาปัตติมรรค เกิดปัญญาเห็นสภาวะมาร่วมกัน ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ โพชฌงค์ ๗ พละ ๕ อินทรีย์ ๕ และมีญาณเห็นว่าเป็นอินทรีย์ พละ สัมโพชฌงค์ มรรค สติปัญฐาน สัมมัปธาน อิทธิบาท สัจจะ สมณะ วิปัสสนา สมณะและวิปัสสนา ธรรมเป็นคู่กัน สิววิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฏฐิวินิวิสุทธิ วิโมกข์ วิชชา วิมุตติ สภาวะสละ ญาณในความสิ้นไป มารวมกันในขณะที่นั้น มี

^{๗๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, หน้า ๗๖.

^{๗๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๒/๒.

^{๗๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๗/๙๑.

^{๗๖} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๔/๒.

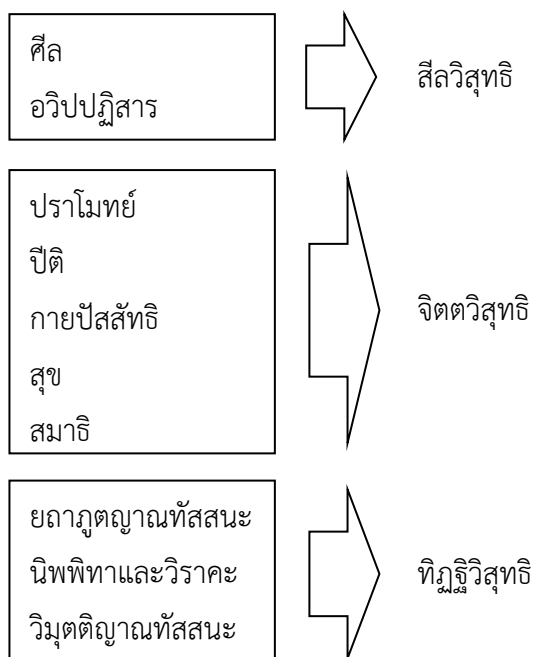
ญาณเห็นว่าเป็นฉันทะ มนสิการ ผัสสะ เวทนา สมาธิ สติ ปัญญา วิมุตติ และนิพพาน มาประชุมกัน เมื่อออกจากสมาบัติแล้ว พิจารณาธรรมเหล่านี้มาร่วมกันในขณะแห่งโศดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล ก็เช่นกัน^{๗๗}

ตามที่ได้แสดงมาแล้วนั้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่สำคัญและควรศึกษาสำหรับโยคาวจร ผู้ประกอบความเพียรเจริญภาวนา เพื่อรู้ตามความเป็นจริงของกายและใจ และการศึกษาปริยัติ สัทธรรม เพื่อน้อมนำสู่ปฏิบัติสัทธรรม เป็นการดำเนินตามแนวแห่งไตรสิกขา เกิดเป็นวิปัสสนาญาณที่ พัฒนาขึ้นจนกระทั่งเข้าใจแทงตลอดสำเร็จผลเป็นปฏิเวธสัทธรรมในที่สุด ซึ่งเจตนากรณียสูตรเป็น กระบวนการที่ดำเนินไปสู่สู่ถึงผลแห่งการปฏิบัติเป็นลำดับขึ้นไป

๓.๒ กระบวนการเจริญวิปัสสนาของเจตนากรณียสูตร

จากการศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมในเจตนากรณียสูตร สามารถจัดเข้าในหลักวิสุทธิ ๗ ดังโครงสร้างต่อไปนี้

ตารางที่ ๓.๒ แสดงความสอดคล้องของหลักธรรมในเจตนากรณียกับวิสุทธิ ๗

ผู้วิจัยจึงนำเสนอรายละเอียดวิสุทธิ ๗ หรือองค์เพียรเพื่อความบริสุทธิ์^{๗๘} ซึ่งเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก โดยการเจริญไปตามลำดับแห่งไตรสิกขาให้บริบูรณ์ มีดังนี้

^{๗๗} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕-๖๖/๑๐๖-๑๐๗.

^{๗๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๔๑๗.

๑. สีลวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งศีล เป็นความบริสุทธิ์ ได้แก่ ปาติโมกข์ ๔

- ๑) ปาฏิโมกข์สังวรศีล ศีลที่สำรวมในพระปาติโมกข์
- ๒) อินทริยสังวรศีล ศีลที่สำรวมในอินทริย์ ๖
- ๓) อาชีวกปาติโมกข์ศีล ศีลที่มีอาชีวกบริสุทธิ์
- ๔) ปัจจัยสันนิสสิตศีล ศีลที่อาศัยปัจจัย ๔

๒. จิตตวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งจิต ได้แก่

- ๑) อุปจารสมาธิ สมาธิที่เข้าไปเฉียดใกล้ต่อองค์ฌาน
- ๒) อัปปนาสมาธิ สมาธิที่แน่วแน่ คือ สมาธิที่ยังฌานให้เกิดขึ้น

๓. ทิฐิวินิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งทิฐิ การกำหนดรู้รูปร่างตามลักษณะที่จับได้ ได้แก่ นามรูปปริเฉทญาณ ดังพระบาลีว่า “นามรูปานํ ยถาวทสสนํ ทิฐิวินิสุทธิ นาม. แปลว่า การหยั่งเห็นรูปและนามตามความเป็นจริง ชื่อว่า ทิฐิวินิสุทธิ” ^{๗๙}

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย การกำหนดรู้ปัจจัยแห่งรูปนามทั้งหลายเหล่านั้น ได้แก่ ปัจจัยปริคคหญาณ

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องรู้เห็นทางหรือมิใช่ทาง พิจารณารูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ โดยอำนาจแห่งกาล ความสืบต่อ และขณะ ด้วยเห็นว่ารูปนามไม่เที่ยง สิ้นไป ไม่ยั่งยืนมั่นคง เป็นทุกข์ ได้แก่ สัมมสนญาณ ขึ้นสู่ตรุณอุทัพพญาณ เกิดวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ที่เป็นอุปสรรค มีปัญญาติดสินแนวทางของวิปัสสนาว่าถูกหรือผิด

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน ได้แก่ วิปัสสนาญาณ ๙ ได้แก่ พลวอุทัพพญาณ (นับแต่ผ่านพ้นวิปัสสนูปกิเลส) ภัททญาณ ภยญาณ อาทีนญาณ นิพพิทาญาณ มุญจितุกัมมตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารุเปกขาญาณ และอนุโลมญาณ

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ เพราะอาศัยความเฝ้ารอบของวิปัสสนา วิปัสสนาจิต ๒-๓ ขณะตัดกระแสภวังค์เป็นมัคคจิต ต่อจากนั้นจิตเกิดขึ้น ๒ - ๓ ขณะแล้วดับไป^{๘๐} ได้แก่ โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ และปัจจบเวกขณญาณ

^{๗๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๗๙.

^{๘๐} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๒ วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๕๔), หน้า ๔-๘.

๓.๒.๑ หลักการเจริญวิปัสสนาเริ่มด้วยสีลานุสสติ

เจตนากรณียสูตร แสดงถึงอาณิสสของศีลเกิดขึ้นไปตามลำดับจนเกิดองค์แห่งสมาธิ และจนถึงที่สุดคือพระนิพพาน ดังนั้นจึงเริ่มด้วยการระลึกถึงศีลที่บริสุทธิ์ดีแล้ว เป็นเหตุปัจจัยแก่สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นลักษณะของสมถยานิก ที่เจริญสมถะเป็นบาทแก้ววิปัสสนา โดยการเจริญสีลานุสสติ

๓.๒.๑.๑ วิธีเจริญสีลานุสสติ

สีลานุสสติ คือ การระลึกถึงศีล^{๘๑} ดังว่าจนตถะว่า “สีลํ อนุสสติ = สีลานุสสติ” การระลึกถึงความบริสุทธิ์ของศีลที่ตนรักษาไว้ โดยปราศจากโทษเนื่อง ๆ ชื่อว่า **สีลานุสสติ** องค์ธรรม ได้แก่ สติเจตสิก ที่ในมหาภูตลจิตที่มีการเว้น การรักษา ตามสิกขาบทนั้น ๆ^{๘๒} เป็นหนึ่งในสมถะ ๔๐ และจัดอยู่ในหมวดอนุสสติ ๑๐ ซึ่งเป็นกรรมฐานที่ให้ประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ก่อนที่จะเจริญสีลานุสสติ ผู้เจริญต้องมีความประพฤติทางกายและวาจา ถูกต้องตามหลัก ๕ ประการ ได้แก่

๑. ต้องชำระศีลของตนให้พ้นจากโทษทั้ง ๔ และตั้งอยู่ในคุณทั้ง ๔ จนบริบูรณ์
๒. ต้องมีจิตใจพ้นจากความเป็นทาสตัณหา คือ การรักษาศีลที่ไม่หวังต่อโลกียสมบัติ
๓. ปฏิบัติกาย วาจา ให้อยู่ในสิกขาบทอย่างเคร่งครัด จนไม่มีผู้ใดจับผิด โดยอ้างหลักฐานมาแสดงได้
๔. ความประพฤติกาย วาจา ของตนนั้น แม้คนพาลและผู้เป็นศัตรูไม่เห็นชอบด้วย แต่วิญญูชนย่อมสรรเสริญ
๕. ต้องประกอบด้วยความรู้ว่า ศีลเป็นเหตุให้เกิดอุچارสมาธิ อับปนาสมาธิ และมรรคสมาธิ ผลสมาธิได้^{๘๓}

การเจริญสีลานุสสติ ผู้ที่มีความประสงค์เจริญสีลานุสสติ ให้ไปในที่ลึกเร้นอันสงบแล้วระลึกเนื่อง ๆ ถึงศีลของตน มีความมีศีลไม่ขาด เป็นต้น ดังนี้

นำอัครรรยंहนอ ศีลของเรา :-

๑. ไม่ขาด (อชฌทานิ) คือ สิกขาบทของบุคคลที่ไม่ขาดในเบื้องต้นหรือที่สุด
๒. ไม่ทะลุ (อัจฉิททะ) คือ สิกขาบทของบุคคลที่ไม่ขาดตรงกลาง
๓. ไม่ต่าง (อสพละ) คือ สิกขาบทของบุคคลที่ไม่ขาดสองหรือสามบทตามลำดับ

^{๘๑} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๙/๔๒๑.

^{๘๒} พระสังฆมณฑลิกะ ธรรมจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, หน้า ๑๒๑.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑.

๔. ไม่พริ้ว (อกัมมาสะ) คือ ลิกขาบทของบุคคลที่ไม่ขาดเป็นตอน ๆ ไป
๕. เป็นไท (ภุชิสสะ) เพราะสร้างความเป็นไทโดยพ้นไปจากโทษของตัณหา
๖. ผู้รู้สรรเสริญ (วิญญูปัตถะ) เพราะเป็นสิ่งที่ผู้รู้มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นชมเชย
๗. ไม่ถูกยึดติด (อปราหมัญชะ) เพราะไม่ถูกตัณหาและทิฏฐียึดติด หรือไม่มีใครยำยี้
๘. ก่อให้เกิดสมาธิ (สมาธิสังวัตตนิกะ) เพราะยังอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิให้เป็นไป หรือยังมรรคสมาธิและผลสมาธิให้เป็นไป^{๘๔}

๓.๒.๑.๒ ศิลที่มีโทษและศิลปะที่พ้นไปจากโทษ

ศิลปะที่มีโทษนั้น มี ๔ อย่าง และศิลปะที่พ้นไปจากโทษนั้น มี ๔ อย่างเดียวกัน ซึ่งสมถยานิกที่เจริญสีลานุสสตินั้นจำเป็นต้องรู้อย่างยิ่ง โดยมีรายละเอียด พร้อมทั้งตารางสรุป ดังนี้

๑. ศิลขาด หรือซ้นทสี่ล ได้แก่ ศิลของบรรพชิต หรือ คฤหัสถ์ ที่มีสิกขาบทข้อต้นหรือ ข้อปลาย อย่างใดอย่างหนึ่งขาดไป เช่น ศิล ๘ ถ้าข้อที่ ๑ ปาณาติปาตาเวรมณี หรือ ข้อที่ ๘ อจจาसनมหาสนาเวรมณี อย่างใดอย่างหนึ่งขาดไป จึงเรียกว่า ศิลขาด แต่ถ้ารักษาศิลปะข้อต้นหรือ ข้อปลายทั้ง ๒ อย่างไม่ให้ขาด เป็นปกติ เรียกว่า ศิลไม่ขาด หรือซ้นทสี่ล

๒. ศิลเป็นรู หรือนิทสี่ล ได้แก่ ลิกขาบทท่ามกลาง คือ ข้อที่ ๒ จนถึง ข้อที่ ๗ รวม ๖ ข้อ อย่างใดอย่างหนึ่งขาดไป นี้เรียกว่า ศิลเป็นรู แต่ถ้ารักษาศิลปะท่ามกลางทั้ง ๖ ข้อไม่ขาด เป็นปกติ เรียกว่า ศิลไม่เป็นรู หรือนิทสี่ล

๓. ศิลต่าง หรือสพลสี่ล ได้แก่ ลิกขาบทท่ามกลาง คือ ข้อที่ ๒ ถึงข้อที่ ๗ นั้นขาดไป ๒-๓ ข้อ และไม่ได้ขาดข้อที่อยู่ติดกัน เช่น ศิล ๘ ลิกขาบทข้อที่ขาดไป คือ ข้อที่ ๒--๔ ข้อที่ ๒--๕ ข้อที่ ๒--๖ ข้อที่ ๒--๗ ข้อที่ ๒--๔--๖ ข้อที่ ๒--๔--๗ ข้อที่ ๒--๕--๗ ข้อที่ ๓--๕ ข้อที่ ๓--๖ ข้อที่ ๓--๗ ข้อที่ ๓--๕--๗ ข้อที่ ๔--๖ ข้อที่ ๔--๗ ข้อที่ ๕--๗ นี้เรียกว่า ศิลต่าง แต่ถ้ารักษาศิลปะท่ามกลาง ๖ ข้อ แม้ข้อใดข้อหนึ่งไม่ให้ขาด รักษาไว้เป็นปกติ เรียกว่า ศิลไม่ต่าง หรือสพลสี่ล

๔. ศิลพริ้ว หรือกัมมาสี่ล ได้แก่ ลิกขาบทท่ามกลาง คือ ข้อที่ ๒ ถึงข้อที่ ๗ นั้นขาดไป ๒-๓ ข้อ หรือ ๔ ข้อ นับว่าหนัก และเป็นข้อที่อยู่ติดกัน เช่น ศิล ๘ ลิกขาบทข้อที่ขาดไป คือ ข้อที่ ๒--๓ ข้อที่ ๒--๓--๔ ข้อที่ ๒--๓--๔--๕ ข้อที่ ๓--๔ ข้อที่ ๓--๔--๕ ข้อที่ ๓--๔--๕--๖ ข้อที่ ๔--๕ ข้อที่ ๔--๕--๖ ข้อที่ ๔--๕--๖--๗ ข้อที่ ๕--๖ ข้อที่ ๕--๖--๗ ข้อที่ ๖--๗ นี้เรียกว่า ศิลพริ้ว แต่ถ้า

^{๘๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๑๘๕/๔๕๑-๔๕๒.

รักษาศีลท่ามกลาง ๖ ข้อ แม้ข้อใดข้อหนึ่งไม่ให้ขาด รักษาไว้ปกติบริบูรณ์ เรียกว่า ศีลไม่พร้อย หรือ อกัมมาสสีล^{๔๕}

จากที่อธิบายศีลที่มีโทษ ๔ อย่าง และศีลที่พ้นไปจากโทษ ๔ อย่าง สามารถสรุปเป็นตารางดังนี้

ตารางที่ ๓.๓ แสดงศีลที่มีโทษและศีลที่พ้นไปจากโทษ

ศีลที่มีโทษ	ศีลที่พ้นไปจากโทษ
<p>ศีลที่มีโทษ ๔ ประการ โดยยกตัวอย่างศีล ๘ ข้อ</p> <p>(๑) ขณทศีล = ศีลขาด</p> <p>← ศีลข้อ ๑ หรือ ข้อ ๘ ขาดไปข้อใดข้อหนึ่ง →</p>	<p>ศีลที่พ้นไปจากโทษ ๔ ประการ</p> <p>(๑) อขณทศีล = ศีลไม่ขาด</p>
<p>(๒) นิททศีล = ศีลเป็นรู</p> <p>← ศีลข้อ ๒-๗ ขาดไปข้อใดข้อหนึ่ง →</p>	<p>(๒) อนิททศีล = ศีลไม่เป็นรู</p>
<p>(๓) สพลศีล = ศีลต่าง</p> <p>← ศีลข้อ ๒-๗ ขาดไป ๒-๓ ข้อ และไม่อยู่ติดกัน →</p>	<p>(๓) อสพลศีล = ศีลไม่ต่าง</p>
<p>(๔) กมมาสสีล = ศีลพร้อย</p> <p>← ศีลข้อ ๒-๗ ขาดไป ๒-๓ ข้อ และอยู่ติดกัน →</p>	<p>(๔) อกมมาสสีล = ศีลไม่พร้อย</p>

๓.๒.๑.๓ องค์ฦาน ๕ ปรากฏ แต่สำเร็จเพียงอุปจารฦาน

ผู้เพียรปฏิบัติระลึกรู้อยู่เนื่อง ๆ ถึงศีลทั้งหลายของตน ด้วยคุณความดีเป็นศีลที่ไม่ขาดเป็นต้น จิตจะไม่ถูกรบกวนด้วยราคะ โทสะ และโมหะ จิตที่ระลึกถึงศีลของตนเป็นอารมณ์ในขณะนั้น ย่อมข่มนิวรณ์ องค์ฦานจึงเกิดขึ้นในขณะเดียวกันนั้น แต่เพราะเหตุที่ศีลทั้งหลายเป็นสภาพมี

^{๔๕} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

คุณลุ่มลึกอย่างหนึ่ง หรือเพราะผู้ปฏิบัติโน้มจิตไปในอันระลึกคุณนานาประการอย่างหนึ่ง ฅานจึงไม่เกิดขึ้นถึงขั้นอัปนาสมาธิ ถึงเพียงอุچارสมาธิเท่านั้น ฅานนั้นเรียกว่า สีลานุสสติ เพราะเกิดขึ้นด้วยการระลึกถึงคุณของศีล^{๘๖}

๓.๒.๑.๔ อานิสงส์การเจริญสีลานุสสติ

อานิสงส์ของศีลที่ปรากฏอยู่หลายแห่งในพระไตรปิฎก ดั้งนั้นการระลึกถึงศีล สำรวมในศีล และการชำระศีลให้บริสุทธิ์ จึงเป็นกิจที่ควรเจริญให้ยิ่ง เพราะศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่เกิดแห่งคุณความดีทั้งหลาย และเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง ส่วนการสำรวมในศีล เป็นเครื่องกั้นทุจริต จิตมีความร่าเริง และเป็นทำสำหรับหยั่งลงมหาสมุทร คือ นิพพานของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์^{๘๗}

นอกจากนี้อานิสงส์ของสีลานุสสติที่เริ่มจากการระลึกถึงศีลของตน ทำให้เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกระแสธรรม และจัดเป็นอริยสาวกวิหารธรรม ดังมีปรากฏหลักฐานในมหานามสูตร

อริยสาวกระลึกถึงศีลของตน ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูก ตัณหาและทิฐฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ จิตนั้นย่อมไม่ถูกราคะ โทสะ โมหะกลุ่มรุม ย่อมมีศีล ดำเนินไปตรงแล้ว ย่อมได้ความปลาบปลื้มอิงอรธ ย่อมได้ปราโมทย์ที่ประกอบด้วยธรรม เมื่อมี ปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อม ตั้งมั่น มหานามะ ตถาคตกล่าวว่ อริยสาวกนี้เป็นผู้ถึงความสงบอยู่ในหมู่มสัตว์ผู้ถึงความไม่สงบ เป็นผู้ไม่มีพยาบาทอยู่ในหมู่มสัตว์ผู้มีพยาบาท เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกระแสธรรม เจริญสีลานุสสติ อยู่ อริยสาวกผู้ได้บรรลุผลแล้ว รู้ชัดศาสนาแล้ว ส่วนมากย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้^{๘๘}

คัมภีร์วิสุทธิมรรค แสดงถึงผู้มีปัญญาจึงควรบำเพ็ญความไม่ประมาทในสีลานุสสติภาวนา ซึ่งมีอานุภาพมากอย่างนี้เสมอ มี ๗ ประการ ดังนี้

- ๑) ย่อมเป็นผู้เคารพศิกษา เพราะได้สมาทานแล้ว เป็นผู้มีความประพฤติเข้ากันได้กับศิกษา มีความเป็นอยู่เสมอกันกับภิกษุผู้ทรงศีล
- ๒) ไม่ประมาทในปฏิสันถาร ต้อนรับด้วยสิ่งของหรือธรรม เพราะเป็นผู้เคารพศิกษา
- ๓) เป็นผู้พ้นไปจากภย มีการดำเนินตนเองเป็นต้น
- ๔) เป็นผู้มักเห็นภัยในโทษ คือ บาป เพียงเล็กน้อย
- ๕) ได้รับความไพบูลย์ ด้วยคุณธรรมมีศรัทธาเป็นต้น
- ๖) เกิดปีติและปราโมทย์เป็นอันมาก

^{๘๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๒/๑๕๙/๔๕๗.

^{๘๗} ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๒-๖๑๓/๔๔๕.

^{๘๘} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๓.

๗) เมื่อยังมีได้แทงตลอดคุณวิเศษยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็จะมีสุคติภูมิเป็นภพหน้า^{๘๙}

๓.๒.๑.๕ การยกอารมณ์ของสี่สถานุสสติขึ้นสู่การเจริญวิปัสสนา

การเจริญสี่สถานุสสติ เป็นการน้อมจิตไปในคุณนานาประการของศีลที่ตนรักษา บริสุทธิ์ดีแล้ว จึงไม่มีความร้อนใจ จัดเป็น สีสวิสุทธิตี ย่อมทำให้เกิดอุปจารสมาธิ หรือ สมาธิใกล้เคียง จิตมีความตั้งมั่นปราศจากนิวรณ์ จัดเป็น จิตตวิสุทธิตี ซึ่งสมาธินี้จะเกิดขึ้นไปตามลำดับ ได้แก่ ปราโมทย์ ปีติ กายปัสสัทธิ สุข และสมาธิ จากนั้นมีการกำหนดรู้สมาธิ หรือธรรม (คือ จิตและเจตสิก) ที่เกิดขึ้นพร้อมกับสมาธินั้นตามความเป็นจริง โดยเห็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ปัญญาที่กำหนดรู้ตามจริงนี้ชื่อว่า วิปัสสนา อยู่ในชั้นยถาภูตญาณทัสสนะ จัดเป็น ทิฏฐิวินิสุทธิตี นี่เป็นการเจริญ ภาวนาของสมถยานิก คือ การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะนำหน้า

สมถยานิกได้เจริญสมณะจนมีสมาธิจิตตั้งมั่น จากนั้นพิจารณากำหนดรู้รูปนามตาม เป็นจริงโดยความเป็นไตรลักษณ์ เจริญภาวนาจนมีความบริบูรณ์แห่งวิปัสสนาแก่กล้าแล้ว ย่อมเกิด สมาธิที่ทำให้จิตมีอารมณ์เดียว เรียกว่า สัมมาสมาธิมรรค (จัดเป็นนิพพิทาวิราคะ) และเมื่อเพียรเจริญ อบรมมรรคนั้นอยู่ สังโยชน์ย่อมถูกละ อนุสัยย่อมหมดสิ้นไป^{๙๐} เป็นปัญญาแจ่มแจ้งหมดจดถึงที่สุด เรียกว่า ญาณทัสสนะวิสุทธิตี (จัดเป็นวิมุตติญาณทัสสนะ)

มหานามสูตร ยังปรากฏการระลึกถึงอนุสสติ ๖ ได้แก่ พุทธานุสสติ อัมมมานุสสติ สังฆานุสสติ สี่สถานุสสติ จากานุสสติ และเทวตานุสสติ อริยสาวกผู้ได้บรรลุผลแล้ว รู้ชัดศาสนาแล้ว ส่วนมากย่อมอยู่ด้วย วิหารธรรมนี้^{๙๑} ซึ่งการพัฒนาจิตโดยการเจริญอนุสสติ ๖ นี้ ทำให้จิตมีความตั้ง มั่น ได้สมาธิระดับอุปจารสมาธิ ละนิวรณ์ ๕ ได้ และเป็นสมาธิที่ใกล้เคียง นำสู่การยกอารมณ์ขึ้นสู่ วิปัสสนา กำหนดรู้รูปและนามเห็นไตรลักษณ์ เพื่อพัฒนาจิตที่เจริญได้ทั้งปวงและพระอริยบุคคล^{๙๒}

๓.๒.๒ หลักการเจริญวิปัสสนาที่สอดคล้องกับไตรสิกขา

หลักไตรสิกขาและเจตนากรณียสูตรเป็นหลักปฏิบัติที่อบรมกาย วาจา ใจ และปัญญาให้ ยิ่งจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน โดยเป็นกระบวนการ เป็นไปตามหลักธรรมานุธรรมปฏิบัติ เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกัน และยังมีหลักธรรมที่สอดคล้องกัน แสดงได้ดังนี้

^{๘๙} วิสุทธิตี. (ไทย) ๒/๑๕๙/๔๕๗.

^{๙๐} อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๐/๔๒๕.

^{๙๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๖๖-๖๘.

^{๙๒} เรืออากาศเอกหญิงณพนธ์รัตน์ ธนัทพรหมภร, “การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาจิตโดยการเจริญ อนุสสติในมหานามสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ.

- ๑) ศีล ได้แก่ (๑) ศีล และ(๒) อวิปปฏิสาร
 ๒) สมาธิ ได้แก่ (๓) ปราโมทย์ (๔) ปีติ (๕) กายปัสสัทธิ (๖) สุข และ(๗) สมาธิ
 ๓) ปัญญา ได้แก่ (๘) ยถาภูตญาณทัสสนะ (๙) นิพพิทาวีระคะ (๑๐) วิมุตติญาณทัสสนะ

พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาสาริปมสูตร ว่าผู้ที่บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาจะต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา เพื่อ บรรลุไปสู่เป้าหมายแห่งความพ้นทุกข์ คือ วิมุตติ เป็นความหลุดพ้นที่จะไม่กลับมาทำเรอบอีก ได้เข้าถึง แก่นแห่งพรหมจรรย์ เปรียบเหมือนบุคคลที่เข้าไปในป่าเพื่อต้องการแก่นไม้ และได้แก่นไม้มาทำ ประโยชน์สมควรปรารถนา^{๙๓}

การอบรมปัญญาเห็นแจ้งโดยประการต่าง ๆ เพื่อให้รู้เท่าทันรูปนาม รู้แจ้งพระไตรลักษณ์ ตามความเป็นจริงละเอียดขึ้นตามลำดับจนกระทั่งคลายความยึดมั่นถือมั่น ไม่หลงงมงาย เป็นการขจัด สาเหตุแห่งทุกข์ ผู้ปฏิบัติธรรมต้องใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อความรู้แจ้งอริยสัจ ๔ เพื่อทำความสิ้น ไปแห่งกองทุกข์ทั้งปวง มัชฌิมาปฏิปทาได้ชื่อว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าโดยย่อได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา คือ หนทางปฏิบัติของพระอริยบุคคล ที่จะยังบุคคลผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้สามารถไปสู่เป้าหมาย อันสูงสุด คือ พระนิพพาน^{๙๔}

๓.๒.๓ หลักการเจริญวิปัสสนาที่สอดคล้องกับวิสุทธิ ๗

วิสุทธิ ๗ และเจตนากรณียสูตร เป็นการปฏิบัติบำเพ็ญไปตามหลักแห่งไตรสิกขาจึงมีความ สอดคล้องกัน โดยสามารถจัดการสงเคราะห์ได้ดังนี้

๑) สีลวิสุทธิ	ได้แก่ (๑) ศีล และ(๒) อวิปปฏิสาร
๒) จิตตวิสุทธิ	ได้แก่ (๓) ปราโมทย์ (๔) ปีติ (๕) กายปัสสัทธิ
(๖) สุข และ(๗) สมาธิ
๓) ทิฏฐิวิสุทธิ	ได้แก่ (๘) ยถาภูตญาณทัสสนะ
๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ	ได้แก่ (๘) ยถาภูตญาณทัสสนะ
๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	ได้แก่ (๘) ยถาภูตญาณทัสสนะ ^{๙๕}

^{๙๓} พระสมุห์วัลลภ วลลโภ (เจสสระ), “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาสาริปมสูตร”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

^{๙๔} พระคณิน โสทรโร (เมืองเกิด), “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

^{๙๕} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๒๓/๘๔.

- ๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี ได้แก่ (๙.๑) นิพพิทา
 ๗) ญาณทัสสนวิสุทธิตี ได้แก่ (๙.๒) วิราคะ (๑๐) วิมุตติญาณทัสสนะ^{๙๖}

๓.๒.๔ หลักการเจริญวิปัสสนาที่สอดคล้องกับวิปัสสนาญาณ ๑๖

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ^{๙๗} ได้แสดงการนับสงเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในเจตนาคณียสูตร และวิปัสสนาญาณ ๑๖ ไว้ดังนี้

๑) หลักธรรมข้อที่ ๑ – ๗ ได้แก่ ศีล อวิปปฏิสาร ปราโมทย์ ปีติ กายปัสสัทธิ สุข และสมาธิ จัดเป็นบาทฐานของการเจริญวิปัสสนา ยังไม่นับสงเคราะห์เข้าในลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ

๒) หลักธรรมข้อที่ ๘ ได้แก่ ยถาภูตญาณทัสสนะ เป็นวิปัสสนาอย่างอ่อน นับสงเคราะห์เข้าในลำดับญาณที่ ๑ – ๔ ได้แก่ (๑) นามรูปปริจเฉทญาณ (๒) ปัจจยปริคคหญาณ (๓) สัมมณาญาณ และ(๔.๑) ตรุณอุทยัพพญาณ

๓) หลักธรรมข้อที่ ๙.๑ ได้แก่ นิพพิทา เป็นวิปัสสนาอย่างแรงกล้า นับสงเคราะห์เข้าในลำดับญาณมากที่สุด หรือเรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๙ คือ ตั้งแต่ญาณที่ ๔ – ๑๓ ได้แก่ (๔.๒) พลวอุทยัพพญาณ (๕) ภังคญาณ (๖) ภยญาณ (๗) อาทีนวญาณ (๘) นิพพิทาญาณ (๙) มุญจิกัมมตาญาณ (๑๐) ปฏิสังขญาณ (๑๑) สังขารุเปกขญาณ (๑๒) อนุลोมนญาณ และ (๑๓) โคตรภูญาณ (สงเคราะห์โดยปริยาย)

๔) หลักธรรมข้อที่ ๙.๒ ได้แก่ วิราคะ ชื่อว่ามรรค นับสงเคราะห์ในลำดับญาณที่ ๑๔ ได้แก่ มัคคญาณ เป็นญาณที่ประหามกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน ในที่นี้หมายถึง อรหัตตมรรค

๕) หลักธรรมข้อที่ ๑๐ ได้แก่ วิมุตติญาณทัสสนะ เพราะอรหัตตผลชื่อว่าวิมุตติ และปัจจเวกขณญาณชื่อว่าญาณทัสสนะ นับสงเคราะห์เข้าในลำดับญาณที่ ๑๕ – ๑๖ ได้แก่ ผลญาณ และปัจจเวกขณญาณ เป็นการพิจารณาทบทวน มรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละของพระอรหันต์

ดังที่อธิบายมาแสดงการสงเคราะห์หลักธรรมในเจตนาคณียสูตร เข้ากับหลักไตรสิกขา วิสุทธิตี ๗ และลำดับญาณ ๑๖ ได้ตามตารางนี้

^{๙๖} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๒/๕๕๕.

^{๙๗} อง.ทสก.อ. (ไทย) ๓/๑/๔๔๐, ส.น.อ. (ไทย) ๒/๒๓/๘๓-๘๔.

ตารางที่ ๓.๔ แสดงความสอดคล้องของหลักธรรมต่าง ๆ กับเจตนากรณียสูตร

ไตรสิกขา	เจตนากรณียสูตร	วิสุทธิ ๗	ลำดับญาณ ๑๖	
ศีล	(๑) ศีล	(๑) สีลวิสุทธิ		
	(๒) อวิปปฏิสาร			
สมาธิ	(๓) ปราโมทย์	(๒) จิตตวิสุทธิ		
	(๔) ปีติ			
	(๕) กายปัสสัทธิ			
	(๖) สุข			
	(๗) สมาธิ			
ปัญญา	(๘) ยถาภูต- ญาณทัสสนะ	(๓) ทิฏฐิวิสุทธิ		(๑) นามรูปปริจเฉทญาณ
		(๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ		(๒) ปัจจัยปริคคหญาณ
		(๕) มัคคามัคค- ญาณทัสสนวิสุทธิ		(๓) สัมมสนญาณ
	(๔.๑) อุทยัพพะญาณ (ตรุณ)			
	(๙.๑) นิพพิทา	(๖) ปฏิปทา- ญาณทัสสนวิสุทธิ	(๔.๒) อุทยัพพะญาณ (พลว)	
			(๕) ภังคญาณ	
			(๖) ภยญาณ	
			(๗) อาทีนวญาณ	
			(๘) นิพพิทาญาณ	
			(๙) มุญจितุกัมยตาญาณ	
			(๑๐) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ	
			(๑๑) สังขารูปেকขาญาณ	
			(๑๒) อนุโลมญาณ	
			(๑๓) โคตรภูญาณ	
	(๙.๒) วิจารณ์ (มรรค)	(๗) ญาณทัสสนวิสุทธิ	(๑๔) มัคคญาณ	
(๑๐) วิมุตติ- ญาณทัสสนะ	(๑๕) ผลญาณ			
	(๑๖) ปัจจเวกขณญาณ			

๓.๒.๕ หลักการเจริญวิปัสสนาที่สอดคล้องกับปฏิจกสมุปปาท

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะในหนังสือพุทธธรรม ว่ากระบวนการธรรมลักษณะนี้ เป็นพุทธพจน์แสดงปฏิจกสมุปปาทในรูปกระบวนการดับทุกข์อีกแบบหนึ่ง ที่ไม่ได้แสดงตามหลักปฏิจกสมุปปาทนิโรธวาร (สายดับ) ตามปกติ แต่แสดงกระบวนการแห่งกุศลธรรมต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อเนื่องกันไปตามลำดับจนถึงความหลุดพ้นในที่สุด

เนติปกรณ์อ้างพุทธพจน์นี้ว่า เป็นปฏิจกสมุปปาท ฝ่ายโลกกุตตระ เป็นแนวดับทุกข์ตามที่แสดงในกัมมัตถยสูตร ซึ่งอยู่ในวรรคเดียวกับเจตนากรณียสูตร และมีหลักธรรมเดียวกัน แสดงดังนี้

อวิชา -> สังขาร -> วิญญาณ -> นามรูป -> สฬายตนะ -> ผัสสะ -> เวทนา -> ตัณหา -> อุปาทาน -> ภพ ->ชาติ -> “ทุกข์” >> กุศลศีล >> อวิปปฏิสสาร >> ปราโมทย์ >> ปีติ >> ปัสสัทธิ >> สุข >> สมภาิ >> ยถาภูตญาณทัสสนะ >> นิพพิทา >> วิราคะ >> วิมุตติญาณทัสสนะ

ข้อสังเกต คือ ทุกข์เป็นจุดศูนย์กลาง โดยกระบวนการจะแสดงปฏิจกสมุปปาทสมุทวาร (สายเกิด) อย่างปกติ และต่อด้วยกระบวนการแนวดับทุกข์ที่มีกุศลธรรมต่าง ๆ เริ่มด้วยกุศลศีล และอวิปปฏิสสาร กระบวนการนี้ยกการประพฤติปฏิบัติเป็นตัวเด่น เมื่อมีกุศลศีล ย่อมไม่เดือดร้อนใจ จึงเชื่อมั่นในความดีที่ประพฤติ อันเป็นลักษณะของศรัทธาที่ทำให้จิตใจเชื่อมั่นผ่องใส จึงเป็นปัจจัยให้เกิดปราโมทย์ ต่อจากนั้นองค์ธรรมต่าง ๆ มารับช่วงส่งต่อกัน เกิดแก่ผู้ปฏิบัติมรรคจนถึงการบรรลุธรรม ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างสำคัญของการนำเอาองค์มรรคไปใช้ในระบบการปฏิบัติที่แท้จริง^{๔๘}

เมื่อวิเคราะห์ตามหลักแห่งปฏิจกสมุปปาทสายสมุทวาร (สายเกิด) กล่าวว่า เจตนาเป็นตัวกรรม คือ สังขารที่มีเจตนาเป็นประธานในการปรุงแต่งผล เรียกว่า อภิสังขาร ๓ ประการ ได้แก่

๑. ปุญญาภิสังขาร คือ เจตนาที่เป็นกุศล ซึ่งเป็นกามาวจร รูปาวจร สำเร็จด้วยทาน ศีล และภาวนา
๒. อปุญญาภิสังขาร คือ เจตนาที่เป็นอกุศล ซึ่งเป็นกามาวจร
๓. อาเนญขาภิสังขาร คือ เจตนาที่เป็นกุศล ซึ่งเป็นอรูปาจร^{๔๙}

ดังนั้นเจตนากรณียสูตรที่เริ่มด้วยกุศลศีล จัดเป็นปุญญาภิสังขาร อันมีสภาพปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ซึ่งจัดเป็นธรรมฝ่ายเหตุ เรียกว่า กัมมวิภูฏี ซึ่งแต่ละขณะที่เราทำกรรมใหม่ที่ประกอบด้วยกุศลเจตนา ซึ่งเป็นเจตนาทำกรรมเพื่อความสิ้นกรรม ไม่เป็นกรรมดำหรือกรรมขาว จัดเป็นองค์มรรคและ

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕), หน้า ๕๑๗-๕๑๙.

^{๔๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๖/๒๒๐.

เป็นองค์ภาวนา คือ เป็นทางที่ทำให้เจริญยิ่งขึ้น เมื่อเจริญให้มากในอริยมรรคมีองค์ ๘ จนเกิดเป็นมัคคสมังคี ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน ทำให้แจ้งนิโรธไปตามลำดับขั้น จนถึงที่สุดคือ พระนิพพาน เป็นพระอรหันต์ สามารถตัดวงจรปฏิบัติสมบูรณ์ได้ หลุดออกจากวัฏฏะ ๓ คือ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และ วิปากวัฏฏ์ ไม่ต้องเวียนว่ายอีก แต่ถ้าแจ้งมรรคขั้นต้น เป็นพระโสดาบัน หรือพระสกทาคามี ก็ไม่ต้องเกิดในอบายภูมิอีก ถ้าได้แจ้งเป็นพระอนาคามี ไม่ต้องเกิดในกามภูมิอีก

สรุป เจตนา คือ ตัวยกรรม เป็นหัวใจสำคัญในการสร้างกรรมเพื่อความสิ้นกรรม โดยการทำความเจตนาที่ถูกต้อง จัดเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นหลักธรรมแรกในอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่จะทำให้การประพฤติปฏิบัตินั้นเจริญยิ่งขึ้นไปตามลำดับจนเข้าสู่ความสิ้นทุกข์ ทำให้จิตหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายได้ ซึ่งในเจตนากรณียสูตร ได้กล่าวถึงกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ เริ่มจากศีลย่อมเกิดธรรมที่เป็นสมาธิ และเมื่ออบรมสมาธิให้ยิ่งแล้ว ปัญญาย่อมเกิดและมีผลมาก ซึ่งเป็นลักษณะของหลักธรรมย่อยสอดคล้องกับหลักธรรมใหญ่ไปตามลำดับ

๓.๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร

๓.๓.๑ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร

จากข้อความบาลีในเจตนากรณียสูตรว่า “ยถาภูตํ ปชานามิ ปสฺสามิติ ธมฺมตา ฯลฯ ยํ วิรโตติ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ สจฺฉิกโรติ มีความหมายว่า การที่บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ รู้เห็นตามความเป็นจริงนี้ เป็นธรรมตา ฯลฯ ทำให้แจ้งวิมุตติญาณทสสนะนี้ เป็นธรรมตา” จากข้อความดังกล่าวนี้เป็นข้อความที่แสดงวิปัสสนาภาวนา ซึ่งต้องดำเนินไปบนเส้นทางสายเอก ทางสายเดียว เพื่อล่วงพ้นจากความทุกข์ จนเข้าสู่ความบริสุทธิ์อย่างแท้จริง ทางนั้นคือ สติปัฏฐาน ๔ ดังมีหลักฐานปรากฏในพระบาลีว่า

เอกายโน อโย ภิกฺขเว มคฺโค สุตฺตานิ วิสุทฺธิยา โสภปริ. เทวานํ สมตฺติกกาย ทุกฺขโทมนสฺसानํ
อตฺถงคฺมาย ญาสส อธิคฺมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา, ยทิทํ จตฺตาริ สติปัฏฐานา^{๑๐๐}

ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๑๐๑}

การเจริญภาวนาเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณนั้น ต้องกำหนดรูปนามเป็นอารมณ์ในแต่ละขณะ ๆ จึงจะบรรลุธรรมไปตามลำดับแห่งโสฬสญาณ เข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่

^{๑๐๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๗๓/๓๒๕.

^{๑๐๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ดังปรากฏในอรรถกถาของมหาสติปัฏฐานสูตรว่า

ยสฺมา ปน กายเวทนาจิตตธมฺเมสุ กณฺจิ ธมฺมํ อนามลิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ, ตสฺมา เตปิ อิมินาว มคฺเคน โสกปริเทว สมตฺถิกนฺตาทิ เวทิตฺตพฺพา.^{๑๐๒}

อนึ่ง ชื่อว่าภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี ดังนั้น พึงทราบว่ามีท่านเหล่านั้น [อริยบุคคล] ได้ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญ ด้วยทางสายนี้เอง^{๑๐๓} [คือ สติปัฏฐาน]

หลักธรรมในเจตนากรณียสูตรจะเป็นไปตามลำดับเพื่อถึงที่สุดคือการพ้นทุกข์ โดยเริ่มจากศีลที่เป็นไปเพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔^{๑๐๔} พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม มีความเพียร สติ สัมปชัญญะ กำจัดอกุศลและโทมนัสเสียได้ จิตย่อมสงบระงับ ไม่มีความร้อนใจ (อวิปปฏิสาร) จัดเป็นศีลที่ยิ่ง เรียกว่า **อธิศีล**

เมื่อพิจารณาสติปัฏฐาน ๔ ผู้ปฏิบัติจะเห็นความร้อนกายบ้าง จิตหดหู่บ้าง พึงชานบ้าง พึงตั้งจิตเหล่านั้นเป็นนิมิตพิจารณาความเสื่อมใสที่เกิดขึ้น จะเกิดปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข และสมาธิ ก็รู้ชัดว่าเราจะคุมจิตไว้ได้ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีสติภายใน^{๑๐๕} จิตมีสมาธิตั้งมั่นเป็นกลาง จัดเป็นสมาธิที่ยิ่ง เรียกว่า **อธิจิต**

เมื่อมีสัมมาสมาธิเห็นแจ้งรูปนามตามความเป็นจริง (ยถาภูตญาณทัสสนะ) เกิดปัญญาเห็นแจ้งว่ารูปนามนั้นล้วนเกิดมาแต่เหตุปัจจัย เปลี่ยนแปลง เสื่อมสลาย ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ ย่อมเบื่อหน่ายและคลายกำหนด (นิพพิทาวีระคะ) เมื่อจิตที่มีญาณปัญญาแก่กล้าแล้ว จะตัดอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องในชั้นธันดาน และเข้าสู่พระนิพพาน เกิดญาณรู้แจ้งในความหลุดพ้น (วิมุตติญาณทัสสนะ) จัดเป็นปัญญาที่ยิ่ง เรียกว่า **อธิปัญญา**

การเจริญภาวนาในเจตนากรณียสูตรนี้ เป็นไปตามลำดับซึ่งเป็นหนทางอันประเสริฐ เป็นหนทางสู่ญาณอันให้สำเร็จความเป็นอริยะ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าโดยย่อได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เรียกว่า ไตรสิกขา

^{๑๐๒} ที.อ. (บาลี) ๒/๓๖๒.

^{๑๐๓} พระโสดาภมหาระ (มหาสีสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๗.

^{๑๐๔} ศีล ในที่นี้หมายถึง ปาฐะสุทธิศีล ๔, ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๓๘๗-๓๘๘/๓๘๓.

^{๑๐๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๖๖.

สรุป การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนารณียสูตร นับตั้งแต่ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาวีราคะ และวิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งมีองค์ธรรมเดียวกัน ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ซึ่งมีสภาวะธรรม เป็นอุเบกขาเวทนา จิตเป็นกลางต่อรูปนาม เห็นรูปนามตามความเป็นจริง จัดเป็นวิปัสสนาปัญญา ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เกิดเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อนับสงเคราะห์เข้าในวิสุทธิ ๗ ได้แก่ ทิฐิวินิสุทธิติ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิพาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ รวมทั้งสามารถสงเคราะห์เข้าในลำดับญาณ ๑๖ ตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณ จนถึงปัจจเวกขณญาณ

๓.๓.๒ อานิสงส์ที่ปรากฏในเจตนารณียสูตร

เจตนารณียสูตร พระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ ทำยของพระสูตร ปรากฏอานิสงส์ของธรรมทั้ง ๑๐ ประการ โดยแสดงจากเหตุไปหาผลเป็นคู่ ๆ โดยเริ่มจากนิพพิทา และวีราคะเป็นเหตุ มีวิมุตติญาณทัสสนะเป็นผล ไปจนถึงคู่สุดท้าย ศีลที่เป็นกุศลเป็นเหตุ มี อวิปปฏิสารเป็นผล ดังปรากฏในพระบาลีและพระสูตร ดังนี้

อิติ โข ภิกขเว นิพพิทาวีราโค วิมุตติญาณทัสสนตโถ วิมุตติญาณทัสสนานิสีโส, ยถาภูตญาณทัสสนนิ นินิพพิทาวีราคตถ นิพพิทาวีราคานิสีโส, สมานิ ยถาภูตญาณทัสสนตโถ ยถาภูตญาณทัสสนานิสีโส, สุขิ สมานตถิ สมานานิสีโส, ปสสททธิ สุขตถา สุขานิสสา, ปิติ ปสสทตถา ปสสทธานิสสา, ปามุชช ปิตตถิ ปิตานิสโส, อวิปปฏิสารโ ปามุชชตโ ปามุชชานิสโส, กุสลานิ สีลานิ อวิปปฏิสารตถานิ อวิปปฏิสารานิสสานิ อิติ โข ภิกขเว ธมมา ธมเม อภิสนแทนติ ธมมา ธมเม ปริปุเรนติ อปารา ปาริ คมนายาติ. ^{๑๐๖}

นิพพิทาและวีราคะมีวิมุตติญาณทัสสนะเป็นผล มีวิมุตติญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ ยถาภูตญาณทัสสนะมีนิพพิทาและวีราคะเป็นผล มีนิพพิทาและวีราคะเป็นอานิสงส์ สมานิมี ยถาภูตญาณทัสสนะเป็นผล มียถาภูตญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์ สุขิมีสมานิเป็นผล มีสมานิเป็น อานิสงส์ ปสสททธิมีสุขเป็นผล มีสุขเป็นอานิสงส์ ปิติมิปสสททธิเป็นผล มีปสสททธิเป็นอานิสงส์ ปราโมทย์มีปิติเป็นผล มีปิติเป็นอานิสงส์ อวิปปฏิสารมีปราโมทย์เป็นผล มีปราโมทย์เป็น อานิสงส์ ศีลที่เป็นกุศลมีอวิปปฏิสารเป็นผล มีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายย่อมหลั่งไหลไปสู่ธรรมทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายย่อมให้ธรรม ทั้งหลายบริบูรณ์ เพื่อออกจากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้น อย่างนี้แล ^{๑๐๗}

อานิสงส์ที่ปรากฏในเจตนารณียสูตร เป็นทางดำเนินไปซึ่งความพ้นทุกข์ เพื่อออกจาก ฝั่งนี้ ได้แก่ วัฏฏะ ๓ (กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์) เพื่อการเข้าสู่ฝั่งโน้น คือ พระนิพพาน

^{๑๐๖} อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๒/๓.

^{๑๐๗} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒/๔.

ในที่นี้หมายถึง อรหัตตผล โดยการเริ่มต้นด้วยการระลึกถึงความบริสุทธิ์แห่งศีลของตน ย่อมเกิดสมาธิที่สามารถนำมาเป็นบาทฐาน เพื่อยกขึ้นสู่วิปัสสนาปัญญา เกิดกระบวนการธรรมที่มีอันสงฆ์สงฆ์ต่อกันไปตามลำดับ โดยไม่ต้องตั้งความปรารถนาหรืออ่อนวอนขอให้ผลนั้น ๆ จงสำเร็จแก่ตน เพราะบุคคลที่สร้างเหตุที่ดีแล้ว ผลดีนั้นย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นเป็นธรรมดา ซึ่งมีตัวอย่างบุคคลผู้มีศีลบริสุทธิ์สามารถบรรลุธรรม เป็นพระอริยบุคคล ดังปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก อรรถกถา มีจำนวนมาก

๓.๓.๓ ผู้บรรลุธรรมด้วยการระลึกถึงศีลและผู้รักษาศีลอย่างดียิ่ง

เมื่อระลึกถึงศีลของตนและอบรมศีลดีแล้ว สมาธิย่อมเป็นผล เมื่ออบรมสมาธิดีแล้ว ปัญญาย่อมมีผลมาก และเมื่ออบรมปัญญาดีแล้ว จิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายได้ นี่เป็นกระบวนการทำที่สุดแห่งกองทุกข์โดยเริ่มจากศีลที่บริสุทธิ์ ได้แก่ ปาฐิสุทธิศีล ๔ ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎก ถึงผู้บรรลุธรรมด้วยการระลึกถึงศีลและผู้รักษาศีลอย่างบริสุทธิ์ ๔ ประการ มีดังนี้

๓.๓.๒.๑ ปาฐิโมกขสังวรศีล

ปาฐิโมกขสังวรศีล คือ ความสำรวมในพระปาฐิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย ธรรมที่เป็นเหตุให้ปาฐิโมกขสังวรศีลสำเร็จนั้น ได้แก่ ศรัทธา ยกตัวอย่างผู้ที่บรรลุธรรมด้วยการระลึกถึงศีลของตน มีดังนี้

๑. พระอุตติยะ

ศีลเป็นบาทฐานที่สำคัญยิ่งต่อการบรรลุธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพระภิกษุสงฆ์ แม้ว่าพระภิกษุนั้นจะเป็นปัจฉิมภิกษุ^{๑๐๘} (ผู้เกิดเป็นชาติสุดท้ายอย่างแน่นอน) ถ้าศีลของตนไม่หมดจด ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เพราะศีลที่ไม่บริสุทธิ์ย่อมห้ามมรรค ผล นิพพาน ดังมีหลักฐานปรากฏในพระบาลีและพระไตรปิฎก อุตติยสูตร ว่า

ตสมา ติทฺถํ ตวํ อุตฺตยิ อาทิเมว วิโสเธทฺถิ กุสเลสุ ฌมเมสุ. โภ จาทิ กุสลาณํ ฌมมานํ. สึลญจ สุวิสุทฺธํ. ทิฏฺฐิจิ จ อุกฺกุกา. ยโต โข เต อุตฺตยิ สึลญจ สุวิสุทฺธํ ภาวิสฺสตี ทิฏฺฐิจิ จ อุกฺกุกา, ตโต ตวํ อุตฺตยิ สึลํ นิสฺสาย สึเล ปติฏฺฐาย จตฺตารो สติปฏฺฐาเน กาเวยยาสี.^{๑๐๙}

อุตติยะ เพราะเหตุนั้น เธอจึงทำเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลายให้หมดจดก่อน อะไรเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ศีลที่บริสุทธิ์ดีและความเห็นที่ตรง อุตติยะ เมื่อใด ศีลของ

^{๑๐๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๓๑.

^{๑๐๙} ส.ม. (บาลี) ๑๘/๓๕๐-๓๕๑/๒๒๑.

เธอจักบริสุทธิ์ดีและความเห็นจักตรง เมื่อนั้น เธออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว ฟังเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๑๑๐}

พระอุตติยะชื่นชมในภาชิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว หลีกอยู่ผู้เดียว มีศีลบริสุทธิ์ดีและมีความเห็นตรง เจริญสติปัฏฐาน ๔ มีความเพียร อุทิศกายและใจไม่ยาวนานนัก ก็ถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป” ได้เป็นพระอรหันต์ในที่สุด

๒. พระปัญจสีลสมาทานิยเถระ

ประวัติในอดีตชาติของพระปัญจสีลสมาทานิยเถระ บำเพ็ญศีลบารมีและอานิสสงส์ของการรักษาศีล ๕ ตั้งแต่อดีตชาติ จนในชาติสุดท้าย มีอายุ ๕ ขวบ ร่วมรับศีลกับมารดาและบิดา ได้หวนระลึกถึงศีลของตน นั่งบนอาสนะเดียว ได้บรรลุอรหัตตผล พร้อมทั้งคุณวิเศษ คือ ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และ อภิญญา ๖ ดังปรากฏในปัญจสีลสมาทานิยเถรพทาน มีดังนี้

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นลูกจ้างอยู่ในกรุงจันทวดี มัวชวนชวายเป็นการทำงานของผู้อื่น จึงไม่ได้บวช ข้าพเจ้าคิดว่ามวลมนุษย์ถูกความมืดมน อนธการปิดบังไว้แล้ว ถูกไฟ ๓ กองแผดเผาอยู่เราจะพราวจากไปได้ด้วยอุบายอย่างไรหนอ ไทยธรรมของเราก็ไม่มี เราช่างเป็นคนน่าสงสาร เป็นลูกจ้างอยู่ทางที่ดี เราพึงรักษาศีล ๕ ให้บริบูรณ์

ข้าพเจ้าจึงเข้าไปหาภิกษุชื่อว่านิสกะ ผู้เป็นสาวกของพระมุณีพระนามว่าอินมัทสสี แล้วรับสิกขาบท ๕ ข้อ ครั้งนั้นหมู่สัตว์มีอายุประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปี ข้าพเจ้าได้รักษาศีล ๕ ให้บริบูรณ์ตลอดระยะเวลาเท่านั้น

เมื่อเวลาใกล้ตายมาถึงเข้า เหล่าเทวดาย่อมให้ข้าพเจ้าดีใจว่า ท่านผู้นิรทุกข์ รดเทียมม้า ๑,๐๐๐ ตัวคั้นนี้ปรากฏแล้วเพื่อท่าน เมื่อจิตดวงสุดท้ายยังเป็นไปอยู่ ข้าพเจ้าหวนระลึกถึงศีลของตนเอง ด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีแล้วนั้น ข้าพเจ้าจึงได้ไปเกิดยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และข้าพเจ้าได้เป็นจอมเทพ ครองเทวสมบัติถึง ๓๐ ชาติ มีเหล่านางเทพอัปสรห้อมล้อม ได้เสวยทิพย์สุข อนึ่ง ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๗๕ ชาติ ได้เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบุลย์นับชาติไม่ถ้วน

ข้าพเจ้าถูกกุศลมูลตักเตือนแล้วได้จุติจากเทวโลก มาเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลมั่งคั่งที่สุดในกรุงเวสาลี เมื่อศาสนาของพระชินเจ้ายังรุ่งเรืองอยู่ มารดาและบิดาของข้าพเจ้าได้รับสิกขาบท ๕ ข้อ ในเวลาใกล้เข้าพรรษา ข้าพเจ้าร่วมรับศีลกับมารดาและบิดา หวนระลึกถึงศีล

^{๑๑๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๒/๒๓๘.

ของตนเอง นั่งบนอาสนะเดียว ได้บรรลुरुหัตตผลแล้ว ข้าพเจ้ามีอายุ ๕ ขวบ ก็ได้บรรลुरुหัตตผล พระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระจักขุ ทรงทราบคุณสมบัติของข้าพเจ้าแล้ว ได้ประทานอุปสมบทให้

ในกัปที่นับมิได้ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้ารักษาศีลห้าขบ ๕ ข้อให้บริบูรณ์แล้ว จึงไม่ตกวินิบาต นรกเลย ข้าพเจ้านั้นได้เสวยยศเพราะอาณูภาพแห่งศีลเหล่านั้น ข้าพเจ้าเมื่อจะประกาศผลของศีล ตลอดทั้งโกฏิกัปก็คงจะประกาศได้เพียงส่วนเดียวเท่านั้น

ข้าพเจ้ารักษาศีล ๕ แล้ว ย่อมได้เหตุ ๓ ประการ คือเป็นผู้มีอายุยืน มีโรคสมบัติน้อย และมีปัญญาเฉียบแหลม เมื่อข้าพเจ้าท่องเที่ยวไปในภพน้อยภพใหญ่ ประกาศคุณของศีลทั้งปวง และความเพียรเยี่ยงบุรุษที่มีประมาณยิ่ง ข้าพเจ้าจึงได้ฐานะเหล่านี้ สวากของพระชินเจ้า ประพฤติอยู่ในศีลมีอาณิสสนับมิได้ ถ้าจะพึงยินดีในภพ พึงมีผลเช่นไร

ศีล ๕ ข้าพเจ้าผู้เป็นลูกจ้าง มีความเพียรบำเพ็ญดีแล้ว จึงพ้นจากเครื่องผูกทั้งปวงได้ในวันนี้ เพราะศีลนั้น ในกัปที่นับมิได้ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้ารักษาศีล ๕ แล้ว จึงไม่รู้จักทุกข์เลย

นี่เป็นผลของศีล ๕ คุณพิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล^{๑๑๑}

๓. พระเถระถูกโจรมัด

พระเถระถูกโจรมัดนอนอยู่ในป่าจนกระทั่งเกิดเหตุใกล้จะถึงแก่ความตาย แต่พระเถระได้ชำระปาฏิโมกข์สังวรศีลให้บริสุทธิ์ พึงยอมสละแม้กระทั่งชีวิตโดยแท้ จนกระทั่งได้บรรลुरुธรรมในที่สุด ดังปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีพระเถระถูกโจรมัด ๒ เรื่อง^{๑๑๒} สรุปความได้ดังนี้

เรื่องที่ ๑ ได้ยินมาว่า โจรใช้เครือหนุ่ยนางมัดพระเถระ ให้นอนอยู่ในดงมหาวัตตนิ ในขณะนอนอยู่นั้นตลอด ๗ วัน พระเถระได้เจริญวิปัสสนาจนได้บรรลुरुเป็นพระอนาคามี และทำกาลกิริยาในที่นั่นเอง ไปบังเกิดในพรหมโลก

เรื่องที่ ๒ ณ ดัมพปณณทวิป (ประเทศศรีลังกา) พวกโจรเอาเถาหัวด้วนมัดพระเถระให้นอนอยู่ เมื่อมีไฟป่าลามมา พระเถระไม่ได้ตัดเถาวัลย์ที่มัดอยู่ แต่ได้เริ่มเจริญวิปัสสนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในขณะที่ก่อนปรินิพพาน เรียกว่า พระอรหันต์สมสี่สี่ แล้วปรินิพพาน ในกาลต่อมาพระอภยเถระ ซึ่งเป็นผู้สารถายคัมภีร์ที่ขนิทาย พร้อมด้วยภิกษุ ๕๐๐ รูป มาพบเข้าจึงได้ฉาปนกิจสารีระของพระเถระ แล้วสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิไว้

^{๑๑๑} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๔-๑๕๔/๑๓๔-๑๔๑.

^{๑๑๒} วิสุทธิต. (ไทย) ๑/๑๙/๑๔๙.

๓.๓.๒.๒ อินทริยสังวรศีล

อินทริยสังวรศีล คือ ความสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้กุศลธรรมครอบงำ โดยรู้ อารมณ์ในอินทริย์ทั้ง ๖ ธรรมที่เป็นเหตุให้อินทริยสังวรศีลสำเร็จนั้น ได้แก่ สติ ซึ่งมีพระเถระที่สำรวม อินทริย์เป็นเลิศ และมีผู้ที่บรรลุนิพพานด้วยการสำรวมอินทริย์ มีดังนี้

๑. พระจิตตคฤตเถระ

พระจิตตคฤตเถระ เป็นผู้บำเพ็ญอินทริยสังวรศีล กว่า ๖๐ ปี เป็นที่เลื่อมใส ของพระราชา และผู้คนมากมาย การสำรวมนี้เป็นเหตุให้กรรมฐานบริสุทธิ์ยิ่ง จนบรรลุนิพพานอันดีใน ที่สุด ดังปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สรุปความได้ดังนี้

ได้ยินมาว่า มีถ้ำขนาดใหญ่ชื่อว่า ถ้ำกัณฐกะ ที่มีจิตรกรรมเสด็จออกผนวชของ พระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ น่าประทับใจมาก ภิกษุจำนวนมาพากันมาชม และได้เรียนถามพระเถระ เกี่ยวกับจิตรกรรม แต่พระเถระตอบว่า ฉันอยู่ในถ้ำนี้กว่าหกสิบปีแล้ว ยังไม่ทราบว่าจิตรกรรม บัดนี้ อาศัยพวกเธอผู้มีตาจึงทราบในวันนี้ เพราะพระเถระไม่เคยลืมตาดูถ้ำเลย แม้หน้าถ้ำจะมีต้นกาละมัง ก็ไม่เคยดู อาศัยเงาสร่วงลงพื้นตามลำดับปี จึงได้รู้ว่าต้นไม้ที่นั่นบาน

พระราชาทราบเรื่องจึงประสงค์จะนมัสการพระเถระ ส่งบุรุษนิมนต์ถึง ๓ ครั้ง พระเถระไม่มา จึงทรงสั่งให้ผูกถันของสตรีมีลูกอ่อน ทารกทั้งหลายอย่าได้ตื่นนม จนกว่าพระเถระจะ มา พระเถระเฝ้าดูทารกจึงยอมรับนิมนต์ไปยังพระราชวัง พระราชา และพระราชเทวี มานมัสการทรง ให้ฉันเสร็จแล้ว ให้พระเถระอยู่ก่อน พຼงนี้พระราชาจึงจักมารับศีล เป็นเช่นนี้อยู่ ๗ วัน จะพระราชา หรือ พระราชเทวี ทรงไหว้ก็ช่าง พระเถระคงถวายพระพรว่า ขอพระมหाराชาจงทรงพระเกษม สำราญเถิด เพราะไม่ได้กำหนดแยกว่าเป็นพระราชา หรือ พระราชเทวี ด้วยความสำรวมในอินทริย์ ตลอดสัปดาห์พระราชาดำริว่าพระเถระอยู่ที่นี้จะลำบาก จึงทรงให้กลับไปยังถ้ำกัณฐกะ ราชรีนั้นเอง ได้ขึ้นสู่จงกรม

ครั้งนั้นกรรมฐานของท่านปรากฏบริสุทธิ์ชัดเจนยิ่งนัก พระเถระดีใจว่า เหตุใด กรรมฐานจึงปรากฏชัดเจนในวันนี้ ทำให้ภูเขาสะเทือนทั้งลูก ได้บรรลุนิพพานอันดีในนิมิตยาม^{๑๓๓}

๒. พระนันทเถระ

พระนันทเถระ เป็นเอตทัคคะในทางผู้สำรวมอินทริย์ ผู้เป็นยอดกว่าเหล่าภิกษุ สาวก ผู้คุ้มครองอินทริย์ทวารทั้งหลายได้^{๑๓๔} ได้รับตำแหน่งนี้เพราะหลังจากที่พระนันทเถระบรรลุนิพพานแล้ว เป็นผู้มีความสำรวมอินทริย์เป็นอย่างดี

^{๑๓๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๙/๑๕๕-๑๕๗.

^{๑๓๔} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๐/๒๙.

๓.๓.๒.๓ อาชีวนารีสุทธีศีล

อาชีวนารีสุทธีศีล คือ ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอนาถา มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพ เป็นต้น ซึ่งสำคัญยิ่งสำหรับผู้เป็นพระภิกษุ ธรรมที่เป็นเหตุให้อาชีวนารีสุทธีศีลสำเร็จ ได้แก่ วิริยะ ยกตัวอย่างผู้ที่มีความประพฤติขัดเกลาศั้นยอดในอาชีวนารีสุทธีศีล ได้แก่ พระสารีบุตรเถระ ครั้งเมื่อต้องอาพาธ และพระอัมพพาทกมหาตีสเถระ

๑. พระสารีบุตรเถระต้องอาพาธ

พระสารีบุตรเถระเป็นผู้มีความประพฤติในอาชีวนารีสุทธีศีลอย่างยอดเยี่ยม และเป็นแบบอย่างที่ดียิ่ง แม้จะต้องอาพาธบิดนขาบาดที่ได้รับแม้จะเป็นเภสัชบรรเทาอาการโรคได้ แต่เป็นอาชีวะที่ประกอบด้วยอนาถา ก็ไม่พึงฉันท ด้วยเหตุนี้จึงทำให้อาการอาพาธหาย และไม่กำเริบอีกเลยดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สรุปความได้ดังนี้

สมัยหนึ่งพระสารีบุตรเถระ และพระโมคคัลลานเถระ พักอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง พระสารีบุตรเถระอาพาธลมเสียดท้อง ทุกข์กายอย่างหนัก พระโมคคัลลานเถระจึงสอบถามพระสารีบุตรเถระถึงเภสัชทำให้หายได้ เภสัชทำจากข้าวปายาสหุงด้วยน้ำมันล้วน ผสมเนยใส น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวด ครั้งนั้นเทวดาสังต้นไม้ท่ายที่จงกรมได้ยื่นเข้า เทวดาจึงไปยังตระกูลที่อุปัฏฐากพระเถระ ได้ส่งร่างบุตรคนโต เทวดากล่าวว่าให้พวกญาติว่า ให้จัดข้าวปายาสถวายพระเถระ

ในวันพรุ่งนี้ จึงจะปล่อยบุตรคนโต พวกญาติบอกว่า ถึงเทวดาจะไม่บอก ก็ได้จัดรักษาถวายพระเถระเป็นประจำอยู่แล้ว วันที่สองเช้าตรู่ ก็ได้จัดเตรียมข้าวปายาสถวายแก่พระโมคคัลลานเถระ แล้วนิมนต์ให้ฉันเลย และจึงได้ถวายเพิ่มไปอีกจนเต็มบาตร กลับมาจึงน้อมข้าวปายาสถวายแก่พระสารีบุตรเถระ ครั้งนั้นพระสารีบุตรเถระพิจารณามูลเหตุการณเกิดของข้าวปายาส ว่าไม่ควรแก้อันบริโภคน และไม่ได้ฉันบิดนขาบาด พระโมคคัลลานเถระไม่กล่าวแม้ประการใด รับผิดชอบต่อบาตรจรดลงพื้นดิน แต่นั้นมาตลอด ๔๐ พรรษา ก็ไม่มีอาพาธแก่พระสารีบุตรเถระอีกเลย

ด้วยเหตุนี้พระสารีบุตรเถระ จึงกล่าวกับพระโมคคัลลานเถระว่า ข้าวปายาสที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยวิญญูติ (การบอกให้รู้ด้วยวาจา) ไม่สมควรฉัน แม้ใส่จะไหลออกมาเทียวยอยู่ที่พื้นดินก็ตาม และท่านได้เปล่งคำอุทาน^{๑๑๔} ดังปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา โฆรสวรรคที่ ๑ ว่า “ถ้าว่า เราบริโภคมธุปายาสที่เกิดขึ้นแล้ว แต่อันเปล่งวิญญูติออกไซ้ ชีวิตุบายเครื่องอาศัยเป็นอยู่นั้น ของเรา

^{๑๑๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๙/๑๖๒-๑๖๔.

อันทักปราชญ์ตีเนียนแล้ว ถึงว่าสายรัดใส่ของเราจักไหลออกมาข้างนอกไซ้ เราจักไม่พึงทำลายชีวิตุบายเครื่องอาศัยเป็นอยู่เลย ผู้สละชีวิต ดังนี้” ^{๑๑๖}

๒. พระอัมพาทกมหาตีสสเถระ

ในอภิกขกรรมแห่งอาชีวนิพาสิต พึงศึกษาเรื่องของพระอัมพาทกมหาตีสสเถระ ณ จิรคัมภีรวิหาร เป็นผู้สมาทานโดยไม่มีส่วนเหลือ เป็นสถานะที่ไม่แสดงที่สุด ด้วยอำนาจแห่ง ลาภ ยศ ญาติ อวัยวะ และชีวิต เรียกว่า อปริยัตตปาริสุทธิศีล ดังปรากฏในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค ท่านมหาเถระไม่ละสัปปุริสาณุสสติ คือ การระลึกของสัตบุรุษ ดังนี้ว่า

ธนฺ จเช องควรสฺส เหตุ	องคฺ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน
องคฺ ธนํ ชีวิตญฺจาปิ สพพํ	จเช นโร ฆมฺมมนุสฺสรนฺโต. ^{๑๑๗}

นรชน[ที่ถูกโจรปล้น] พึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะที่สำคัญ เมื่อจะรักษาชีวิตก็พึงสละอวัยวะ[ในเวลาที่ถูกงัดเป็นต้น] เมื่อระลึกถึงธรรมพึงสละทั้งอวัยวะ ทรัพย์ และแม้แต่ชีวิตทั้งหมด [เหมือนพระเจ้าสุทโสมเป็นต้น] ^{๑๑๘}

แม้ความสงสัยยังมีอยู่ [ว่าจะตายหรืออยู่เพราะความหิว] แต่ท่านไม่ยอมล่วงละเมิดสิกขาบท [ที่ห้ามการฉันทก่อนรับพระเคน] อาศัยอปริยัตตปาริสุทธิศีล บรรลุพระอรหันต์ขณะที่อยู่บนหลังอุบาสก สมดังท่านพระมหาเถระนิพนธคาถาไว้ว่า

อุบาสกนึ้ มิใช่บิดา มิใช่มารดา มิใช่ญาติ ทั้งมิใช่เฝ้าพันธูของเธอ เขากระทำกิจเช่นนั้นให้แก่เธอ [คือการแบกไว้บนหลัง] ก็เพราะเหตุแห่งเธอเป็นผู้มีศีล

ท่านทำความสังเวชให้เกิดขึ้นแล้ว กำหนดพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยแยบคาย ได้บรรลุพระอรหันต์ผลทั้ง ๆ ที่อยู่บนหลังของอุบาสกนั้น ^{๑๑๙}

๓.๓.๒.๔ ปัจจัยสันนิสสิตศีล

ปัจจัยสันนิสสิตศีล คือ ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ได้แก่ ปัจจัยปัจจเวกขณะ คือ พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ธรรมที่เป็นเหตุให้ปัจจัยสันนิสสิตศีลสำเร็จนั้น ได้แก่ ปัญญา ยกตัวอย่างผู้บรรลุธรรม มีดังนี้

^{๑๑๖} มลินท. (ไทย) หน้า ๖๑๒.

^{๑๑๗} ชุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๓๘๒/๑๔๗.

^{๑๑๘} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๓๐/๑๓๗.

^{๑๑๙} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๒๐/๑๙๐.

๑. สามเณรสังฆรักขิต

สามเณรสังฆรักขิตเป็นผู้พิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงฉันทินทบาท จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ในอาสนะเดียว เป็นผู้บริสุทธฺ์ในปัจจุบันนิสิตศีล ดังคำประพันธ์ของสามเณรสังฆรักขิตที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๒๐} ดังนี้ว่า

อุชฌายโ มํ ภูณขมานํ	สาสิกูรํ สุนิพพุตํ
มา เหว ทิวํ สามเณร	ชีวหํ ฌาเปสิ อสณญโต.

พระอุปัชฌายะได้สอนข้าพเจ้า ซึ่งกำลังฉันข้าวสาสิอันเย็นสนิทว่า พ่อสามเณร เจ้าจงอย่าเป็นคนไม่สำรวม เผลอลิ้นตัวเองเสียนะ

อุชฌายสส วโจ สุตวา	สํเวค'มลภี ตทา
เอกาสเน นิสีทิตวา	อรหตตํ อปาปุณฺเณ.

ข้าพเจ้าได้ฟังคำสอนของพระอุปัชฌายะแล้ว ก็ได้ความสังเวชในขณะนั้น นั่งอยู่ที่อาสนะเดียว ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว

โสหํ ปริบุญณสงกบโป	จนโท ปนฺนโรโส ยถา
สพพาสวปริกขิโณ	นตถิ ทานิ ปุนพภโว.

ข้าพเจ้านั้นเป็นผู้มีความดำริเต็มบริบูรณ์ เหมือนพระจันทร์ในวันเพ็ญ เป็นผู้มีอาสวะทั้งปวงหมดสิ้นแล้ว บัดนี้ภาพไม่มีอีกแล้ว

ตสฺมา อณฺโณปิ ทุกฺขสฺส	ปตฺถยฺนโต ปริกฺขยํ
โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตวา	ปฺภฺกฺเสเวถ ปจฺจเย.

เพราะเหตุนั้น กุลบุตรแม่อื่นปรารถนาความสิ้นไปแห่งทุกข์ (อรหัตตผล) พึงพิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงเสพปัจจัย ๔ เกิด

บุคคลผู้มีศีลสมบูรณ์ด้วยศีล โดยเฉพาะอย่างยิ่งศีลที่เป็นบาทให้เข้าสู่ความหลุดพ้น ได้แก่ ปาโรสุทธฺ์ศีล ๔ ที่มีความสมบูรณ์พร้อมทำให้สติมีความตั้งมั่น ขณะปฏิบัติภาวนาจะใช้สติดำเนินไปในฐานทั้ง ๔ เป็นสติปฐฐาน โดยกำหนดรู้ชัดในการเคลื่อนไหวในทางกาย ย่อมรู้ชัดซึ่งทุกขเวทนาที่บีบคั้น ย่อมรู้ชัด ความนึกคิดที่เกิดขึ้นในจิต ย่อมตามรู้ธรรมมีการเห็นรูปทางตา เป็นต้น ด้วยวิปัสสนาญาณที่รู้ตามเป็นจริงในสิ่งที่กำหนดรู้อยู่นั้น เห็นโดยความไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์

^{๑๒๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๙/๑๓๙-๑๔๑.

(ทุกขัง) ไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) เมื่อมีเหตุจึงเกิดขึ้น เมื่อหมดเหตุ จึงดับไป วิปัสสนาญาณที่แก่กล้าตามลำดับ ถอนวิปลาสและละอวิชชา เข้าถึงความหลุดพ้นได้ในที่สุด^{๑๒๑}

๓.๔ สรุปการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร

การเจริญวิปัสสนา คือ การอบรมปัญญาให้รู้แจ้งตามความจริงของรูปนาม มี ๒ ประการ ได้แก่ (๑) สมถยานิก เป็นการเจริญสมณะก่อนจึงเจริญวิปัสสนา โดยสมาธิของผู้ที่เจริญจะตั้งอยู่ในฌานหรือสมาธิใกล้ฌาน มีอารมณ์อยู่ในสมณะกองใดกองหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐ กอง มีกสิณ ๑๐ เป็นต้น เมื่อจิตชำนาญในวสีภาวะ ๕ จึงยกขึ้นสู่วิปัสสนา และ(๒) วิปัสสนายานิก เป็นการเจริญวิปัสสนาล้วนๆ ใช้ขณิกสมาธิในการเจริญวิปัสสนา มีอารมณ์อยู่ในวิปัสสนาภูมิ ๖ มีขั้น ๕ เป็นต้น ว่าโดยย่อคือ มีรูปและนามเป็นอารมณ์ ซึ่งผลของการเจริญวิปัสสนา คือ ปัญญาที่พัฒนาเป็นไปตามลำดับญาณ ๑๖

จากการศึกษาเนื้อหาหลักธรรม พบว่า กระบวนการของเจตนากรณียสูตร สามารถจัดเข้าในหลักวิสุทธิ ๗ ได้แก่ สีลวิสุทธิ (สงเคราะห์ในศีล และอวิปปฏิสาร) จิตตวิสุทธิ (สงเคราะห์ในปราโมทย์ ปีติ กายปัสสัทธิ สุข และสมาธิ) และทิวฐิวิสุทธิ จนถึง ญาณทัสสนวิสุทธิ (สงเคราะห์ในยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาวีระคะ และวิมุตติญาณทัสสนะ) ซึ่งเป็นกระบวนการแบบสมถยานิก ด้วยการเจริญสีลานุสสติที่ระลึกถึงศีลของตนที่รักษาบริสุทธิ มีลักษณะไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย ทำให้เกิดอุปจารสมาธิปราศจากนิรวณ ๕ แล้วจึงยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนากำหนดรูปนามเป็นไตรลักษณ์ นอกจากนี้หลักธรรมในเจตนากรณียสูตรยังสอดคล้องกับกระบวนการ ได้แก่ ไตรสิกขา วิสุทธิ ๗ วิปัสสนาญาณ ๑๖ และปัจจุสมุปบาท

การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร เริ่มจากศีล ได้แก่ ปาริสุทธศีล ๔ ที่เป็นไปเพื่อการเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นบุพพภาคมรรค (มรรคเบื้องต้น) เรียกว่า “เอกายโน มคโค” ซึ่งเป็นทางดำเนินไปด้วยสติที่มีการพิจารณาอยู่เนื่อง ๆ จนเต็มบริบูรณ์แล้ว เมื่อถึงปลายทางเป็นสัมมาสติ จัดอยู่ใน “อภฺรฺงฺคิโก มคโค” อันเป็นมรรคเบื้องต้นปลาย ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าโดยย่อคือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือ หลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นทางดำเนินสู่ความพ้นทุกข์ ด้วยการรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ โดยที่เจตนา คือ การกระทำ หรือศีลที่เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ปฏิบัติด้วยเจตนาที่ถูกต้อง จัดเป็นสัมมาทิวฐิ ซึ่งในเจตนากรณียสูตรมีหลักธรรมที่เป็นการเจริญวิปัสสนา ได้แก่ ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาวีระคะ และวิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งมีองค์ธรรมเดียวกัน ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ท้ายของพระสูตรได้แสดงอานิสงส์ว่าเป็นไปเพื่อการเข้าสู่ฝั่งโน้น คือ พระนิพพาน

^{๑๒๑} พระครูพิศาลโชติวัฒน์ (วิฑูรย์ โชติปญฺโญ), “ศึกษาปาริสุทธิศีลในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ.

ตัวอย่างบุคคลผู้บรรลุนิพพานจากการระลึกถึงศีลบริสุทธิ์ และบุคคลที่รักษาศีลได้อย่างดียิ่ง
ดังปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิมรรค รวบรวมแสดงตามหลักปาริสុทธิศีล ๔ ดังนี้

๑. ปาฏิโมกข์สังวรศีล ได้แก่ พระอุตติยะ พระปัญจสีลสมาทานียเถระ พระเถระอุกโจรมัต
๒. อินทริยสังวรศีล ได้แก่ พระจิตตคุตเถระ และพระนันทเถระ
๓. อาชีวปาริสุทธิศีล ได้แก่ พระสารีปุตเถระต้องอาพาธ พระอัมพชาทกมหาติสสเถระ
๔. ปัจจัยสันนิสิตศีล ได้แก่ สามเณรสังฆรักขิต

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมในเจตนากรณียสูตร และเพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเสส คัมภีร์อื่น ๆ และหนังสือที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาสรุป เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

๔.๑.๑ เนื้อหาและหลักธรรมในเจตนากรณียสูตร พบว่า

เจตนากรณียสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยเจตนา เพราะเมื่อสร้างเหตุสมบูรณ์แล้ว ย่อมเกิดผลดีขึ้นโดยไม่ต้องปรารถนาในผลนั้น ๆ เป็นไปตามกฎแห่งกรรม เมื่อมีการกระทำแล้ว ผลของการกระทำนั้นย่อมเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เป็นไปตามกฎธรรมชาติ เช่น บุคคลผู้รักาศิล ย่อมเกิดเป็นความไม่ร้อนใจเป็นธรรมดา เมื่อสร้างเหตุที่ถูกแล้วผลย่อมส่งต่อ ๆ ไป โดยเริ่มจากศีลที่เป็นกุศลย่อมทำให้เกิดสัมมาสมาธิ สัมมาทิฐิ เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ บริบูรณ์เข้าสู่อรหัตตผล โดยลำดับ ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๔ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๖ อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต อานิสังสวรค เป็นวรรคว่าด้วยอานิสงส์ ซึ่งนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ - ๕ ซึ่งวรรคนี้มี ๑๐ พระสูตร ซึ่งเจตนากรณียสูตรเป็นพระสูตรในลำดับที่ ๒ ประกอบด้วย หลักธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) ศีล (๒) อวิปปฏิสาร (๓) ปราโมทย์ (๔) ปีติ (๕) กายปัสสัทธิ (๖) สุข (๗) สมาธิ (๘) ยถาภูตญาณทัสสนะ (๙) นิพพิทาวีระคะ และ(๑๐) วิมุตติญาณทัสสนะ

เจตนากรณียสูตรแสดงถึงกระบวนการแห่งการดับทุกข์ ที่อานิสงส์เกิดขึ้นตามลำดับแห่งกุศลธรรมทั้ง ๑๐ ประการ คือ การปฏิบัติตามหลักของอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าโดยย่อ คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา จากการศึกษาหลักธรรมในเจตนากรณียสูตรสามารถทำให้สันนิษฐานได้ว่าธรรม ๑๐ ประการนั้นเริ่มจากศีล อวิปปฏิสาร ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาวีระคะ และวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นผลมาจากการระลึกถึงศีลอันบริสุทธิ์ของตน ซึ่งจัดเป็นการปฏิบัติแบบสมถยานิก ที่ปฏิบัติสมถะนำหน้าและต่อด้วยอารมณ์วิปัสสนา เรียกว่า สมถปุพพังคมวิปัสสนา โดยมีสี่ลานุสสติเป็นบาทแห่งการเจริญวิปัสสนา ซึ่งสภาวะธรรมที่ปรากฏในเจตนากรณียสูตร แสดงถึง

อานิสงส์ที่เกิดไปตามลำดับแห่งธรรม เพื่อประโยชน์แก่การไปยังฝั่งโน้นคือ พระนิพพาน และเพื่อออก จากวัฏฏะ คือ ภูมิ ๓ ที่เป็นฝั่งนี้ ได้แก่ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ อันเป็นเป้าหมายสูงสุด ของพระพุทธศาสนา

สำหรับผู้ที่ปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ความพ้นทุกข์หรือเพื่อมรรคผลนั้น จำเป็นต้องศึกษาเรื่องศีล และพึงรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์ โดยศีลที่เป็นพื้นฐานสำหรับผู้ปฏิบัติ คือ ปาฏิสุทธิตีล ๔ ได้แก่ (๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล (๒) อินทริยสังวรศีล (๓) อาชีวะปาฏิสุทธิตีล และ(๔) ปัจจัยสันนิสสิตศีล โดยเฉพาะอย่างยิ่งศีลที่พึงรักษาเพราะเป็นเหตุปัจจัยต่อการบรรลุธรรม คือ อินทริยสังวรศีล เป็นการ สำรวมอินทริย์ทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ไม่ให้อุศลที่มีอภิขมาและโทมนัสครอบงำได้

นอกจากนี้ผู้ปฏิบัติควรศึกษาหลักอันตรายิกธรรม ๕ หรือธรรมที่เป็นอันตรายต่อการ ปฏิบัติเพื่อเข้าสู่มรรค ผล ซึ่งการละเมิดศีลหรือการต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เป็นเหตุขัดขวาง การบรรลุธรรม ได้แก่ (๑) กัมมันตราย หรือ อนันตรัยกรรม ๕ (๒) กิเลสันตราย (๓) วิปากกันตราย (๔) อริยุปวาทันตราย และ(๕) อาณาวีติกกมันตราย ข้อสุดท้ายนี้เป็นอันตรายจากการละเมิดศีล เฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น

๔.๑.๒ การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร พบว่า

การเจริญวิปัสสนา คือ การอบรมปัญญาให้รู้แจ้งตามจริง มี ๒ ประการ ได้แก่ สมถยานิก และวิปัสสนายานิก โดย (๑) สมถยานิก คือ การเจริญสมณะก่อนจึงเจริญวิปัสสนา โดยมีอารมณ์ ภาวนาอยู่ในกรรมฐาน ๔๐ กอง ได้แก่ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ สัมมัตถิ ๑ วัตถุ ๑ และอารูป ๔ จนได้สมาธิระดับอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ จนจิตมีความชำนาญใน วสีภาวะ ๕ จึงยกขึ้นสู่การเจริญวิปัสสนาจนบรรลุมรรค ผล นิพพาน (๒) วิปัสสนายานิก คือ การเจริญ วิปัสสนาล้วน ๆ ผู้เห็นแจ้งแบบแห้งแล้งไม่ได้มาน สมาธิเป็นขณิกสมาธิ เรียกว่า สุทวิปัสสนา โดยมี อารมณ์ภาวนา คือ รูปนาม เป็นไปตามหลักวิปัสสนาภูมิ ๖ ได้แก่ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทริย์ ๒๒ สัจจะ ๔ และปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ จนบรรลุมรรค ผล นิพพาน โดยผลแห่งการเจริญวิปัสสนา ได้แก่ ญาณปัญญาที่เป็นไปตามลำดับแห่งโสฬสญาณ

การกระบวนกรของเจตนากรณียสูตร เป็นการพัฒนาปัญญาแบบสมถยานิก โดยเจริญ สมณะนำหน้าวิปัสสนา ด้วยการเจริญสีลานุสสติที่ระลึกถึงศีลของตนที่รักษาบริสุทธิ์แล้ว เป็นศีลที่มี ลักษณะไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เมื่ออบรมศีลดีแล้ว ได้แก่ ปาฏิสุทธิตีล ๔ และศีลนั้นเป็นไป เพื่อการเจริญสติปัญญา ๔ จัดเป็นศีลอันยิ่ง เรียกว่า อธิศีล (สงเคราะห์ธรรม คือ ศีลและอวิปปฏิสาร) ศีลที่อบรมดีแล้วย่อมเกิดสมาธิตั้งแต่ขณิกสมาธิจนถึงระดับอุปจารสมาธิ จิตตั้งมั่นปราศจากนิเวรณ ธรรม เป็นสมาธิที่เป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา จัดเป็นสมาธิอันยิ่ง เรียกว่า อธิจิต (สงเคราะห์ธรรม คือ ปราโมทย์ ปีติ กายปัสสัทธิ สุข และสมาธิ) เมื่ออบรมสมาธิดีแล้ว ย่อมเกิดเป็นปัญญา พิจารณาเห็น

ตามความจริงของรูปนามโดยไตรลักษณ์ เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เรียกว่า วิปัสสนาญาณ และเมื่ออบรมปัญญาดีแล้ว อินทรีย์ทั้ง ๕ มีความแก่กล้า จิตย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย จัดเป็น ปัญญาอันยิ่ง เรียกว่า อธิปัญญา (สงเคราะห์ธรรม คือ ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทาและวิราคะ และ วิมุตติญาณทัสสนะ) นอกจากนี้หลักธรรมในเจตนากรณียสูตรยังสอดคล้องกับกระบวนการธรรม ได้แก่ ไตรสิกขา วิสุทธิ ๗ วิปัสสนาญาณ ๑๖ และปัจจุสมุปบาท

การเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร นับตั้งแต่ยถาภูตญาณทัสสนะ นิพพิทา วิราคะ และวิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งมีองค์ธรรมเดียวกัน ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ซึ่งมีสภาวะธรรมเป็น อุเบกขาเวทนา จิตเป็นกลางต่อรูปนาม เห็นรูปนามตามเป็นจริง จัดเป็นวิปัสสนาปัญญาด้วยการเจริญ สติปัฏฐาน ๔ อันเป็นมรรคเบื้องต้น เกิดเป็นสัมมาทิฐิ และดำเนินไปด้วยสัมมาสติพิจารณารูปนาม ตามความจริงอยู่เนื่อง ๆ จนถึงมรรคเบื้องปลาย ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือว่าโดยย่อคือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งจะเป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ

มีผู้บรรลุธรรมด้วยการระลึกถึงศีล รวมทั้งผู้ที่รักษาศีลอย่างดียิ่ง มีหลักฐานปรากฏใน คัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้รวบรวมแสดงตามหลักของปาริสุทธิศีล ๔ ดังนี้

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล ได้แก่ พระอุตติยะ พระปัญจสีลสมาทานิยเถระ พระเถระอุกโขรมัต
๒. อินทริยสังวรศีล ได้แก่ พระจิตตคฤตเถระ และพระนันทเถระ
๓. อาชีวาปาริสุทธิศีล ได้แก่ พระสารีปุตตเถระต้องอาพาธ พระอัมพชาทกมหาติสสเถระ
๔. ปัจจัยสันนิสิตศีล ได้แก่ สามเณรสังฆรักขิต

สรุปขั้นตอนการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร ที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ซึ่ง ผลของการเจริญภาวนาจะเกิดขึ้นตามลำดับของธรรม โดยไม่ต้องตั้งความปรารถนาว่าให้ผลนั้น ๆ เกิดขึ้นแก่ตน เพราะเป็นกฎธรรมดาที่ผลย่อมส่งต่อ ๆ กันไปตามลำดับแห่งธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่

๑. ศีล	คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย
๒. อวิปปฏิสาร	คือ ความเป็นผู้ไม่เก้อเขิน ความไม่เดือนร้อน
๓. ปราโมทย์	คือ ความบันเทิงใจ ความยินดี ร่าเริง
๔. ปีติ	คือ ความอิ่มใจ ความปลื้มใจ
๕. กายปัสสัทธิ	คือ ความสงบกาย
๖. สุข	คือ ความสบาย ความสำราญ
๗. สมาธิ	คือ ความตั้งมั่นแห่งจิต
๘. ยถาภูตญาณทัสสนะ	คือ ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง
๙. นิพพิทาวีราคะ	คือ ความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด
๑๐. วิมุตติญาณทัสสนะ	คือ ความรู้ความเห็นในวิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะ

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร สำหรับบุคคลที่สนใจศึกษาโดยละเอียดและนำข้อมูลไปใช้ในวัตถุประสงค์อย่างอื่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยนี้จะมีข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ จึงตั้งประเด็นข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

เจตนากรณียสูตรเป็นพระสูตรที่มีเนื้อความไม่ยาวนาน แต่เป็นพระสูตรที่แสดงหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาไว้อย่างครบถ้วน คือ หลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อกล่าวโดยละเอียด ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นทางปฏิบัติเพื่อให้เข้าสู่ความสิ้นทุกข์หลุดพ้นจากวัฏฏะ ๓ ซึ่งองค์การที่จัดการศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น มหาวิทยาลัยสงฆ์ สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง สำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวง องค์การภาคีรัฐบาลและภาคเอกชนอื่น ๆ ควรให้มีการศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมของพระสูตรต่าง ๆ ในลักษณะเชิงวิเคราะห์เนื้อหาและองค์ธรรม เพราะพระพุทธรูปของพระพุทธรูปองค์นั้น ต่างก็สงเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ ซึ่งต้องดำเนินไปตามทางสายเดียวเพื่อเข้าสู่การพ้นทุกข์ ได้แก่ สติปัญญา ๔ ซึ่งกระบวนการแห่งการปฏิบัติภาวนานั้น โดยนำมาวิเคราะห์เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ และกำหนดเป็นนโยบายเพื่อการศึกษาเชิงวิเคราะห์ เพื่อให้เห็นองค์ธรรมแห่งวิปัสสนา ซึ่งเป็นตัวปัญญาอันเป็นธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น วิปัสสนาปัญญานี้ย่อมเป็นไปเพื่อสัมมาทิฐิ เมื่อความเห็นที่ถูกต้องแล้ว ย่อมดำเนินไปเพื่อทางออกจากทุกข์ และเป็นเพื่อเป้าหมายอันสูงสุด คือ พระนิพพาน

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาเรื่อง “ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาในเจตนากรณียสูตร” ผู้วิจัยพบว่าพระสูตรมีเนื้อหาสั้น กระชับ ถ้าขาดการเชื่อมโยงกับพระสูตรอื่น ๆ แล้ว อาจทำให้ไม่เข้าใจเนื้อหาหลักธรรมในพระสูตรได้อย่างครบถ้วน ดังนั้นควรมีการแสดงความเชื่อมโยงกับพระสูตรที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พระสูตรแสดงเรื่องศีลศึกษาได้จากศีลสูตร และอินทริยสังวรสูตร ส่วนพระสูตรแสดงเรื่องสมาธิที่กล่าวถึงองค์ธรรมสมาธิ ๕ สามารถศึกษาได้จากปาฎิยสูตร และพระสูตรแสดงเรื่องปัญญาศึกษาได้จากทสุศีลสูตรสูตร เป็นต้น รวมถึงการศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมเชื่อมโยงกับการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ ดังนั้นหากมีการศึกษาเรื่องในประเด็นเดียวกันนี้ ควรจะศึกษาในลักษณะดังนี้

๑. ศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาหลักธรรมในพระสูตรที่เกี่ยวข้อง
๒. ศึกษาการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกรรมการรักษาศีลของเยาวชนในเขตกรุงเทพมหานคร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเดปีฎกั ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๗.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะชาติตุกะแห่งปรมาตถธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิปริยญาธรรม, ๒๕๕๑.

พระกัมมัฏฐานาจารย์ พระบัณฑิตาภิวงศ์. รู้แจ้งในชาตินี้. พระครูปลัดประจาก สิริวัฒนโธ และ

พระสว่าง ดิคุขวีโร ตรวจสอบและปรับปรุงฉบับแปล. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร:

บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.

พระคันธสาราภิวงศ์. แปลและอธิบาย. เนตติอรรถกถา. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีไอโอเซ็นเตอร์,

๒๕๕๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๖.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๒.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม,

๒๕๕๕.

พระพุทธโฆษาจารย์. คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับแปลและอธิบาย เล่ม ๑ - ๒. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

ตรวจชำระ. พระคันธสาราภิวงศ์ แปลและอธิบาย. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๘.

พระมหาสมปอง มุกีโต. แปลและเรียบเรียง. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. พระคัมภีร์สาราณิกวงศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๔๘.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. พระคัมภีร์สาราณิกวงศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

_____. **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ. พระคัมภีร์สาราณิกวงศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๕๔.

_____. **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๒ วิปัสสนากรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๕๔.

_____. **ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจสมุปบาทที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๕๔.

พุทธทาสภิกขุ. **อานาปานสติภาวนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย**. พิมพ์พระราชทานในงาน พระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี). กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

สุภีร์ ทุมทอง. **แผนที่ภาวนา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พรีเมียมด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๑

(๒) วิทยานิพนธ์:

พระคณิน โสทโร (เมืองเกิด). “ศึกษาการพัฒนาปัญญาเพื่อการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระครูพิศาลโชติวัฒน์ (วิฑูรย์ โชติปญโญ), “ศึกษาปาริสุทธิศีลในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระครูวิบูลเจติยาภิรม (ทวี ปสนโน). “ศึกษาแนวทางการเจริญอินทรีย์สังวรศีลในการเจริญวิปัสสนาภาวนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระครูสาครธรรมวิมล (นิยม อนามโย). “ศึกษาความสอดคล้องระหว่างศีลกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาทรงกลด กุสลจิตโต (พาวงษ์). “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในทุกขสมุทยสูตร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระสมุห์วัลลภ วลลโภ (เจสระ). “ศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในมหาสารโรปมสูตร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

เรืออากาศเอกหญิงณทมนรศม์ ธนัทพรหมภร. “การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาจิตโดยการเจริญอนุสสติในมหานามสูตร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

(๓) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่:

นายอาณัติชัย เหลืองอมรชัย, “เอกสารประกอบการเรียน สมถกรรมฐานที่ปณี ปริจเฉทที่ ๙ ชั้นมัธยมศึกษาอิทธิกรรมิกะโท”. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรโปรดักส์ จำกัด. (อัสสำเนา).

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เจตนากรณียสูตร
พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐

สุตตบุตรปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิปาตปาฬิ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมุทฺทสฺส

๑. ปฐมปณฺณาสก

๑. อานิสํสวคฺค

๒. เจตนากรณีสุตฺต

[๒] สัตฺตวโต ภิกฺขเว สัตฺตมฺปนฺนสฺส น เจตนาฯ กรณียํ “อวิปฺปฏิสาโร เม อฺปฺปชฺชคฺค”ติ, ชฺมฺมตา เเฮธา ภิกฺขเว ยํ สัตฺตวโต สัตฺตมฺปนฺนสฺส อวิปฺปฏิสาโร อฺปฺปชฺชติ, อวิปฺปฏิสาโรติ ภิกฺขเว น เจตนาฯ กรณียํ “ปามุชฺชํ เม อฺปฺปชฺชคฺค”ติ, ชฺมฺมตา เเฮธา ภิกฺขเว ยํ อวิปฺปฏิสาโรติ ปามุชฺชํ อฺปฺปชฺชติ” ปมฺุทฺตสฺส ภิกฺขเว น เจตนาฯ กรณียํ “มิตฺติ เม อฺปฺปชฺชคฺค”ติ, ชฺมฺมตา เเฮธา ภิกฺขเว ยํ ปมฺุทฺตสฺส มิตฺติ อฺปฺปชฺชติ. มิตฺติมฺนสฺส ภิกฺขเว น เจตนาฯ กรณียํ “กาโย เม ปตฺตมฺภคฺค”ติ, ชฺมฺมตา เเฮธา ภิกฺขเว ยํ มิตฺติมฺนสฺส กาโย ปตฺตมฺภคฺค. ปตฺตมฺภคฺคสฺส ภิกฺขเว น เจตนาฯ กรณียํ “สฺขํ เวทียามํ”ติ, ชฺมฺมตา เเฮธา ภิกฺขเว ยํ ปตฺตมฺภคฺคสฺส สฺขํ เวทียติ, สฺขํโน ภิกฺขเว น เจตนาฯ กรณียํ “จิตฺตํ เม สฺมาชฺชคฺค”ติ, ชฺมฺมตา เเฮธา ภิกฺขเว ยํ สฺขํโน จิตฺตํ สฺมาชฺชติ. สฺมาชฺชคฺคสฺส ภิกฺขเว น เจตนาฯ กรณียํ “ยถาภูคฺค ชานามิ ปตฺตํ”ติ, ชฺมฺมตา เเฮธา ภิกฺขเว ยํ สฺมาชฺชคฺคสฺส ยถาภูคฺค ชานาติ ปตฺตํ. ยถาภูคฺค ภิกฺขเว ชานโต ปตฺตโต น เจตนาฯ กรณียํ “นิพฺพิณฺทามิ วิรชฺชามํ”ติ, ชฺมฺมตา เเฮธา ภิกฺขเว ยํ ยถาภูคฺคสฺส ชานํ ปตฺตํ นิพฺพิณฺทติ วิรชฺชติ. นิพฺพิณฺทคฺคสฺส ภิกฺขเว วิรชฺชคฺคสฺส น เจตนาฯ กรณียํ “วิมฺุคฺคิณฺณทสฺสํ สจฺฉิกโรมํ”ติ, ชฺมฺมตา เเฮธา ภิกฺขเว ยํ นิพฺพิณฺทคฺคสฺส วิรชฺชคฺคสฺส วิมฺุคฺคิณฺณทสฺสํ สจฺฉิกโรติ.

อิติ โข ภิกฺขเว นิพพิทาวีรโค วิมุตฺติฌาณทตฺตฺนคฺโค วิมุตฺติฌาณทตฺตฺนานิตฺตํ,
 ยถาภูตฌาณทตฺตฺนํ นิพพิทาวีรคคฺคํ นิพพิทาวีรคานิตฺตํ, ตฺมาธิ ยถาภูตฌาณทตฺตฺนคฺโค
 ยถาภูตฌาณทตฺตฺนานิตฺตํ, ตฺขํ ตฺมาชคฺคํ ตฺมาชานิตฺตํ, ปตฺตํทฺธิ ตฺขคฺคา ตฺขานิตฺตํ,
 ปีติ ปตฺตํทฺชคฺคา ปตฺตํทฺชานิตฺตํ, ปามุชฺชํ ปีตคฺคํ ปีตานิตฺตํ, อวิปฺปฏิสํโร ปามุชฺชคฺโค
 ปามุชฺชานิตฺตํ, กุสฺสํนิ ตีตํนิ อวิปฺปฏิสํรคฺคํนิ อวิปฺปฏิสํรานิตฺตํนิ. อิติ โข
 ภิกฺขเว ชมฺมา ชมฺเม อภิสันฺนเทหฺติ, ชมฺมา ชมฺเม ปริปุเรนฺติ อปารํ ปารํ
 คมนายาติ. ทฺติยํ.

ภาคผนวก ข
เจตนารณียุทธ
พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

๑. ปฐมปัญญาสก์

๑. อานิสังสวรรค

หมวตว่าด้วยอานิสงส์

๒. เจตนากรณียสูตร

ว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำด้วยความตั้งใจ

[๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ไม่ต้องตั้งใจว่า 'ขอวิปปฏิสารจงเกิดขึ้นแก่เรา' การที่วิปปฏิสารเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลนี้ เป็นธรรมดา^๒

บุคคลผู้มีวิปปฏิสารไม่ต้องตั้งใจว่า 'ขอปราโมทย์จงเกิดขึ้นแก่เรา' การที่ปราโมทย์เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีวิปปฏิสารนี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้มีปราโมทย์ไม่ต้องตั้งใจว่า 'ขอปีติจงเกิดขึ้นแก่เรา' การที่ปีติเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้มีปราโมทย์นี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้มีใจประกอบด้วยปีติไม่ต้องตั้งใจว่า 'ขอกายของเราจงสงบ' การที่บุคคลผู้มีใจประกอบด้วยปีติมีกายสงบนี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้มีกายสงบไม่ต้องตั้งใจว่า 'ขอเราจงเสวยสุข' การที่บุคคลผู้มีกายสงบเสวยสุขนี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้มีสุขไม่ต้องตั้งใจว่า 'ขอจิตของเราจงเป็นสมาธิ' การที่บุคคลผู้มีสุขมีจิตเป็นสมาธินี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิไม่ต้องตั้งใจว่า 'ขอเราจรรู้เห็นตามความเป็นจริง' การที่บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิรู้เห็นตามความเป็นจริงนี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้รู้เห็นตามความเป็นจริงไม่ต้องตั้งใจว่า 'ขอเราจงเบื่อหน่ายคลายกำหนด' การที่บุคคลผู้รู้เห็นตามความเป็นจริงเบื่อหน่ายคลายกำหนดนี้ เป็นธรรมดา

บุคคลผู้เปื้อน่ายคลายกำหนดไม่ต้องตั้งใจว่า ‘ขอเราจงทำให้แจ้งวิมุตติญาณ-
ทัสสนะ’ การที่บุคคลผู้เปื้อน่ายคลายกำหนดทำให้แจ้งวิมุตติญาณทัสสนะนี้ เป็น
ธรรมดา

นิพพิทาและวิราคะมีวิมุตติญาณทัสสนะเป็นผล มีวิมุตติญาณทัสสนะเป็น
อานิสงส์ ยถาภูตญาณทัสสนะมีนิพพิทาและวิราคะเป็นผล มีนิพพิทาและวิราคะเป็น
อานิสงส์ สมามียถาภูตญาณทัสสนะเป็นผล มียถาภูตญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์
สุขมีสมาธิเป็นผล มีสมาธิเป็นอานิสงส์ ปัสสัทธิมีสุขเป็นผล มีสุขเป็นอานิสงส์ ปิติมี
ปัสสัทธิเป็นผล มีปัสสัทธิเป็นอานิสงส์ ปราโมทย์มีปิติเป็นผล มีปิติเป็นอานิสงส์
อวิปปฏิสารมีปราโมทย์เป็นผล มีปราโมทย์เป็นอานิสงส์ ศีลที่เป็นกุศลมีอวิปปฏิสาร
เป็นผล มีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายย่อมหลังไหลไปสู่ธรรมทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย
ย่อมให้ธรรมทั้งหลายบริบูรณ์ เพื่อออกจากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้น^๑ อย่างนี้แล

เจตนากรณียสูตรที่ ๒ จบ

ภาคผนวก ค

เจตนากรณียสูตร

อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๗

พรรณนาทสกนิบาต

๑. ปฐมปณาสก

๑. อานิสังสวรค
 หมวคว่าด้วยอานิสงส์

๒. เจตนากรณียสูตตวันณนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยกรรมที่ไม่ต้องทำความตั้งใจ

[๒] ในพระสูตรที่ ๒ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า **ไม่ต้องตั้งใจ** (น เจตนา ย กรณีย) ได้แก่ ไม่ต้องคิด กำหนด จดจำ กระทำ คำว่า **นี้เป็นกรรมดา (ธมฺมตา เอสา)** ได้แก่ นี่เป็นสภาวะธรรม คือนี่เป็นการกำหนดเหตุ คำว่า

หลังไหล (อภิสนฺเหตุติ) ได้แก่ เป็นไป คำว่า **ยอมให้บริบูรณ์ (ปริปุเรนฺติ)** ได้แก่ ย่อมทำให้บริบูรณ์ คำว่า **เพื่อออกจากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้น (อปรารา ปาริ คมนาย)** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การไปยังฝั่งโน้นคือพระนิพพาน จากวัฏฏะคือภูมิ ๓ ที่เป็นฝั่งนี้

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ/นามสกุล	: แม่ชีนวพร ทองศรีเพชร
ว/ด/ป เกิด	: วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๒
ภูมิลำเนาที่เกิด	: บ้านเลขที่ ๕๐๔/๖ ม.๖ ซ.พหลโยธิน ๕๘ แขวงสายไหม เขตสายไหม กทม.
การศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๔๘ ปริญญาโท วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (บริหารเทคโนโลยี) วิทยาลัยนวัตกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๔๔ ปริญญาตรี วิทยาศาสตร์บัณฑิต (วิทยาการคอมพิวเตอร์) สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา พ.ศ. ๒๕๕๓ ธรรมศึกษาชั้นเอก สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๕๖๑ มัชฌิมอภิธรรมิกเอก วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพฯ
ประสบการณ์	: ประสบการณ์การทำงาน พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๙ ผู้จัดการฝ่ายคอมพิวเตอร์ ด้าน IT - Overseas บริษัท ซีพีเอฟ ไอที เซ็นเตอร์ จำกัด (ในเครือเจริญโภคภัณฑ์) (๑๐ ปี) พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๐ จนท.สารสนเทศ บริษัท พูจี ซีร็อกซ์ (ประเทศไทย) จำกัด พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๘ จนท.สารสนเทศ บริษัท บีเอฟเคที จำกัด (๕ ปี) ประสบการณ์ปฏิบัติธรรม พ.ศ.๒๕๕๙ ปฏิบัติวิปัสสนาก่อนเข้าศึกษาหลักสูตรฯ เวลา ๓๐ วัน พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๑ ปฏิบัติวิปัสสนาก่อนตามหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาก่อน ระยะเวลา ๗ เดือน รวม ๓ สถานที่ ได้แก่ - กรกฎาคม - พฤศจิกายน ๒๕๖๐ ปฏิบัติวิปัสสนาก่อน ๔ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” จังหวัดนครราชสีมา - พฤศจิกายน - ธันวาคม ๒๕๖๐ ปฏิบัติวิปัสสนาก่อน ๑ เดือน ณ “วัดนาหลวง (อภิญญาเทสิตธรรม)” จังหวัดอุดรธานี - ธันวาคม ๒๕๖๐ - กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ ปฏิบัติภาวนา ๒ เดือน ณ MAHĀSĪMEDITATION CENTER ย่างกุ้ง สาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า พฤษภาคม ๒๕๖๑ วิปัสสนาและเมตตาเจโตวิมุตติ ศูนย์ธรรมโมลี ๓๕ วัน
ปีที่เข้าศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๕๙
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดเจริญธรรมาราม ซอยสายไหม ๗ แขวงสายไหม เขตสายไหม กทม.
โทรศัพท์	: ๐๘๖-๓๖๗-๐๗๕๓ Email : nawaporn.vip@gmail.com